

Cup 3282
BA

АРХЕОЛОГИЯ

КНИГА

4

1969

На корицата

*Глинен съд от с. Байкал, Плевенски окръг,
II—III в. на н. е.*

Снимка Р. Станева

Sur la couverture

*Vase en argile du village Bajkal, dép. de
Pléven, II—IIIe s. de n. é.*

Photo R. Staneva

Етническата принадлежност на името *Мостич*, „чъргубиля при цар Симеон“

КИРИЛ ВЛАХОВ

В един надпис, открит през 1952 г. в м. Селище, разположена на мястото на някогашния Външен град на стария Преслав, се чете ясно името *Мостич*. В превод и по редове целият надпис гласи:¹

Тук лежи Мо-
стич, който бе
чъргубиля при
цар Симеон
и при цар Петър.
А на осемдесет

години, като оста-
ви чъргубил-
ството и всичкото си
имущество, стана мо-
нах и така
свърши своя живот.

Предмет на внимание в настоящата ста-
тия е името *Мостич*, неговата структура,
значение и етническа принадлежност.

Още издателят на надписа Ст. Станчев,²
когато преминава към разглеждането на име-
то *Мостич*, поради окончанието му *-ич* до-
пуска, че то на пръв поглед е славянско. Вед-
нага след тази констатация обаче при него
възникват редица проблеми и въпроси, които
самият автор вижда и посочва, без да може
да вземе ясно становище по тях и да им даде
точна и категоричен отговор. Така според
него суфиксът *-ич* *-нѣъ < ншѣъ*, който при-
дава патронимичен характер на думата, към
която стои, се явява в славянските имена
сравнително късно, а ранната му поява — в
този случай X в. — буди недоумение. Ако се
приеме думата *Мостич* за славянска, то тя
според него трябва да се раздели на корен
„мост“ и окончание *-ичъ*. При това положе-
ние тя има вид на патронимикон с топоними-

чен характер. Основавайки се само на съвре-
менното звучене на думата, той търси зна-
чението ѝ в някоя съвременна дума и поради
това и открива паралели в засвидетелствува-
ните в топонимията на славянските земи на-
звания, производни от „мост“, засвидетелству-
вани у Миклошич³ и у Фасмер⁴. По такъв
начин на Ст. Станчев се удава да намери
точни звукови (*sic*) паралели на името *Мос-
тичъ* в топонима *Мостич* (*Mosticz*) у лужи-
чаните от Саксония. Обаче и за него свързва-
нето на едно лично име с топонимични пара-
лели „е, поне засега, недостатъчно убедително
поради обстоятелството, че в този случай ко-
ренът „мост“, който представя самостоятелна
дума, трябва да се приеме като лично име, което
с помощта на суфикса *-ич* е дало родово на-
звание“. Ст. Станчев отхвърля като неубеди-
телно и свързването на личното име *Мостич*
и по-точно неговото окончание *-ич* като сла-
вянско с имената, окончаващи на *-ітъ*, за-
свидетелствувани у византийски автори. Сам
Ст. Станчев признава, че не е в състояние
да обясни произхода на това име. Само като
паралели, които биха послужили при евенту-
ални бъдещи проучвания, той посочва лич-
ните имена — *Ἐρμίτζης*, засвидетелствувано у
аварите, и *Ἐσχατζης*, Борисов болярин, — в които
имена вижда грецизация на окончанието,
с което явно се е предавал един *ч*-звук. Също
така не изключва възможността за местен
произход на името *Мостич* от една стара
тракийска или трако-скитска основа. Като въз-
можни паралели той посочва и личното име

Μοστίς⁵, като в случая включва неправилно и някои ирански имена, напр. Μαστοῦς⁶.

Друг изследовател, който е направил опит за тълкуване на името *Мостич*, е Вера Иванова.⁷ Тя смята, че *Мостич* е лично, а не фамилно име. С позоваване на А. Leskien, *Grammatik der altbulg. Sprache*, Heidelberg, 1919, стр. 70, тя установява, че със суфикса *-ичь* < *-нштъ* са образувани славянски умалителни имена, които по-късно в руски, полски, сръбски се употребяват вече като фамилни имена. По-нататък в своята студия тя подлага на съмнение обяснението на *Мостич* във връзка с думата „мост“, при все че у лужичаните, както сама посочва, е засвидетелствувано племенно название *мостичи* (Miklosich, *Lexicon*), а в Гърция, по-точно в провинция Ахая, е засвидетелствуван топоним *Μοστίσι* (който Фасмер свързва с формата *mostec*, засвидетелствувана у словенците и чехите, и го извежда от *мостъць* < мост). Друго предположение на В. Иванова е, че името *Мостич* е от неславянски произход. Според нея това име поради окончанието *-чъ* звуково се доближавало до славянското *-ич* и поради това то звучи като славянско. В подкрепа на това свое предположение авторката привежда като паралел името *Ἐσχατίζης*, което явно не е от славянски произход. След изказаните предположения и догадки, в крайна сметка и за нея въпросите около името *Мостич*, неговото тълкуване и етническа принадлежност все още не са решени, тъй като все още не е изяснено какво се е предавало с византийското окончание *-ίζης*, *-ιτζης*.

От краткото изложение на опитите, правени за изясняване на името *Мостич*, се вижда, че въпросите за неговата композиция, етимология и етническа принадлежност остават нерешени.

За да се дадат ясни, точни и сигурни отговори, според нас целият този комплекс ще трябва да се разгледа на много по-широка основа в лингво-географски аспект с привличане като съпоставки и паралели личните имена на всички онези етнически групи, които са живели до X в. в ареала, в който е засвидетелствувано името *Мостич*. Като първа стъпка в това направление ще трябва да се изясни начинът на образуване на личните имена и типове лични имена у тези етнически групи.

Установено е, че личните имена биват едносъставни, едносъставни, но разширени с някакъв суфикс, двусъставни. По-нататък в тяхното развитие се явяват съкращения на дву-

съставните, а към тях вече може да се добавя някой суфикс, втори суфикс и т.н. В крайна сметка едно име и по-точно един компонент (корен) може да се явява в голямо разнообразие. Поради тези причини при тълкуването на едно непознато име най-напред ще трябва да се установи от кой тип имена е то; да се определи компонентът — ако е двусъставно, суфиксът — ако е разширено, за да може да се установи коренът, който то съдържа. След това самият корен и суфикс (ако е налице) ще трябва да се разглеждат и тълкуват, за да се установи към коя етническа група и език би могъл да принадлежи, обаче през призмата на историческия развой на фонетиката на дадения език. След това ще трябва да се установи каква звукова стойност е имал този корен и суфикс по времето, когато са били засвидетелствувани, под какви други форми се явяват в тази епоха, под какви форми биха били засвидетелствувани (ако са засвидетелствувани) чрез друга, чужда транскрипция и едва тогава ще може да се премине към неговата етимология и тълкуване. Следователно, ако не се вземат под внимание всички тези показатели (а при конкретните случаи може да се имат пред вид и други), ще бъде съвсем погрешно да се отнася един компонент (корен), засвидетелствуван в дадена историческа епоха, към някоя съвременна дума или компонент само на базата на еднаквото звукосъчетание, какъвто е случаят с правените опити за тълкуване и етимологизация на името *Мостич* с „мост“.

Името *Мостич* е засвидетелствувано в един ареал, който не е бил населяван през цялото време (до X в., когато то е засвидетелствувано) от едно и също, хомогенно население. Обратно, там са живеели и други етнически групи преди и едновременно със славянските племена (предславянско население, прабългари, кумани, авари и пр.). Като се вземе пред вид тогавашната етно-лингвистична действителност, по произход името *Мостич* може да е от: а) адстратен произход, б) субстратен произход и в) славянски произход. Тук ще разгледаме и трите възможности.

1. Адстрат

От адстрата на българските славяни не са засвидетелствувани много имена, съдържащи краен звук *-ч*. Познати са имената *Ἐσχατίζης*, засвидетелствувани чрез византийска

транскрипция, в чието по-късно произношение се разкрива ч-звук, т. е. $\text{Ἐσχατίζης} > \text{Есхач}$ и $\text{Ἐρμίτζης} > \text{Ермич}$ у аварите. Името $\text{Ἐσχατίζης} > \text{Есхач}$ е явно неудачно за сравнение с *Мостич*, тъй като само по звука -ч (ако приемем по принцип, че -ατίζης е предавало -ач) не може да се правят по-широки сравнения. Другояче стой въпросът с името Ἐρμίτζης . Дали Ἐρμίτζης , във византийска транскрипция, е гласело *Ермич*, е въпрос, който в настоящата работа не е предмет на изследване. Все пак, ако се приеме „а priori“ $\text{Ἐρμίτζης} = \text{Ермич}$ за аварско, с това още не се доказва неговата аварска етническа принадлежност в тази му форма, тъй като за езика на аварите и техните лични имена не се знае почти нищо. Формата $\text{Ἐρμίτζης} > \text{Ермич}$ може да е славянизирана форма на някое аварско име, което е гласяло приблизително като *Ермич*, или пък $\text{Ἐρμίτζης} > \text{Ермич}$, поради окончанието -ич, да е славянско име, засвидетелствувано в средата на авари и погрешно да се схваща за аварско. Това са все предположения, на които засега не може да се даде утвърдителен или отрицателен отговор. Поради тези причини вероятността името *Мостич* да е от аварски произход, не може да се подкрепи от никакви други данни и следователно допускането за аварския му произход ще трябва да отпадне.

Куманите и прабългарите (Аспаруховите българи) са говорили на един тюркски език. На този език са чужди имената от типа на *Мостич*. Следователно то не е и прабългарско.

Поради гореизложените съображения предположението името *Мостич* да е от адстратен произход трябва да се счита за малко вероятно.

2. Субстрат

В тракийската антропонимия са засвидетелствувани три лични имена, съдържащи елемента $*most(i-)$, предадени чрез гръцка транскрипция.⁸

Под формата *Μοστις* е засвидетелствувано лично име, чийто носител е дребен тракийски владетел, живял през II в. пр. н. е., починал на династа Садала, който е владеел източните области до Черно море ($\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\omega\varsigma \text{ Μοστιδος ἐπὶ Σαδαλον}$).

Под формата *Μοστιος* (която се явява в този случай като едно разширение на елемента $*most(i-)$ със суфикса -ιος) е засвидетелствувано лично име, чийто носител е едно

частно лице от Пантикапей, живяло през II в. на н. е. (Μακάριος Μοστίου).

Формата *Μοστις* е засвидетелствувана в Египет, а носителят на личното име е също частно лице — (Αντίοχος Μοστίου). Четенето *Μοστίου* е правилно, въпреки че Keil⁹ изказва необосновано съмнение: „*Μοστίου* verlesen statt *Μοσχου*?“

В една наша работа¹⁰ се установи, че елементът *most(i-)* не принадлежи на тракийската антропонимия и че тези три имена, смятани досега за тракийски, стоят изолирано в нея и са в същност славянски.

Поради гореказаното предположението, че името *Мостич* може да има субстратен произход, също така трябва да отпадне.

3. Славянски произход

След отпадането на двете възможности за произхода на името *Мостич* остава третата — то да бъде от славянски произход. Името *Мостич* е засвидетелствувано в надпис на славянски (старобългарски) език. През X в. славянският компонент в етноса, населяващ този ареал, е бил най-голям и вероятността *Мостич* да е от славянски произход е също така най-голяма. Но освен от чисто теоретическите предположения то се подкрепя и от редица факти.

В славянската антропонимия формата *most(i-)* е засвидетелствувана като разновидност на елемента *mbstь*¹¹, като последният се явява освен с а-вокал в коренната сричка още и с и-вокал (а у някои имена се явява и е, ъ, ѳ) или пък без вокал. Този елемент в своето разнообразие от форми, които се явяват и разширени с различни суфикси, е бил извънредно много продуктивен в славянската антропонимия, а същевременно е бил употребяван и като първи компонент при двусъставните лични имена. Засвидетелствуваните имена със или без вокал в коренната сричка и техните дублети позволяват по категоричен начин да се установи, че формите *Мост(и-)*, *Мист(и-)*, *Мъст(и-)*, *Мес(и-)*, *Мьст(и-)*, *Мсм(и-)* са равни на *Misti* = *мьсть* „vin-dicta“. Ето и някои примери:

а) с о-вокал в коренната сричка:

Мосту-гнѣвъ (*Mostigneŭ*, полско, Морощин¹² 130. Срв. неговия дублет *Мсти-гнѣвъ*).

Мост-илъ (сръбско, Мор. 130).

Мост-ич (*Mosticzius*, полско, Мор. 130).

б) с и-вокал в коренната сричка:

Мисти-вой (*Mьstiŭy*, Мор. 130. Срв. *Мсти-вой*).

Misti-slav (чешко, Мор. 130); *Мисци-славъ* (засвидетелствувано под формата *Misczslaw*, Мор. 127. Срв. *Мсти-славъ*).

в) без вокал в коренната сричка:

Мста (Микл. 81, Мор. 130); *Мста-ма* или *Мст-ама* (*Mztata*, чешко, Мор. 130); *Мст-ева* (Микл. 81, Мор. 130); *Мст-ей* (*Mztey*, полско, чешко, Мор. 130); *Мст-ег*, *Мст-лй* (чешко, сръбско, Мор. 130); *Мст-ек* (Микл. 81, Мор. 130); *Мст-енъ* (*Msten*, чешко, моравско, Мор. 130); *Мсти-богъ* (*Mscibog*) и *Мстъ-богъ* (Мор. 130); *Мсти-боръ* (*Msciborius*, полско, (Мор. 130); *Мсти-вой* (*Msciwoy*, общославянско); полското име е засвидетелствувано още под формите *Mstiviy*, *Mscivug*, *Mstivyo*; у лужичаните *Mistevoi*, *Mestviius*; най-ранният пример е от 983 г. (Мор. 131); *Мсти-гнѣвъ* (*Mztignev*, чешко, полско; чешки *Mscigniew*, *Mstignewi*, *Mztignev* (Мор. 131); *Мсти-другъ*, *Мсти-слава*, *Мсти-славъ* (Мор. 131); *Мст-их* (*Mstich*, чешко (Мор. 131); *Мст-иша*, *Мст-иша* (Микл. 81), *Мист-иша* (Мор. 127) и много други.

Приведените като съпоставки примери от славянските типове лични имена позволяват да се установи със сигурност следното:

Елементът *Misti-*, с вариации в коренната гласна, в славянската система за образуване на лични имена е бил употребяван за образуване на едносъставни, разширени с някакъв суфикс едносъставни и като първи компонент на двусъставни лични имена.

Изгласният вокал (-и) на този елемент изпада при образуване на разширени със суфикс едносъставни имена, ако суфиксът започва също с вокал, т. е. явява се под формите *Мист-*, *Мост-*, *Мст-* и т. н.

Установяването под каква форма в славянските лични имена може да се яви елементът *Misti-*, позволява да се каже със си-

гурност от кой тип е разглежданото име *Мостичъ*.

Мостичъ е разширено едносъставно лично име, състоящо се от елемента *Мост-* и суфикса -ичъ. Такова деление на името се подкрепя и от славянските примери, съдържащи този елемент (Срв. *Мости-гнѣвъ* ~ *Мисти-гнѣвъ* ~ *Мсти-гнѣвъ*; *Мост-илъ* ~ *Мст-екъ* ~ *Мст-енъ* ~ *Мст-ей* и т. н.).

За суфикса -ичъ е установено отдавна, че е славянски. С него се е изразявало първоначално умалителност, галовно отношение към носителя на името, а по-късно този тип имена стават патронимикон в някои славянски езици.

Освен от тези два показателя такова деление се подкрепя и от полското лично име, засвидетелствувано в латинска транскрипция и подведено към един от латинските склонитбени типове, под формата *Mosticzius*¹³ = *Мостич*, т. е. *Мост-ичъ*, което е пълен адекват на разглежданото тук име *Мостичъ*.

Шо се отнася до етническата принадлежност на името *Мостичъ*, тя може да се установи от следните показатели:

а) Формата *Мост(и-)* е една разновидност, явяваща се в личните имена на елемента (думата) *Misti-* = (*мѣсть*) "мѣст", която е славянска.

б) Суфиксът -ичъ, употребяван в лични имена (по-късно патронимикони), е славянски.

в) Композицията на разширеното едносъставно име, състояща се от славянска дума и славянски суфикс, показва, че то е славянско.

От всичко дотук казано можем със сигурност да установим, че личното име *Мостичъ* е чисто славянско име и че „чъргубилят при цар Симеон“ е носил славянското име *Мостичъ*.

¹ За надписа и неговото тълкуване вж. Надписът на чъргубиля Мостич, София, 1955.

² С. Станчев, Надгробният надпис на чъргубиля Мостич от Преслав. В: Надписът на чъргубиля Мостич, стр. 10.

³ Fr. Miklosich, Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen, Heidelberg, 1927. По-нататък съкратено Микл.

⁴ M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Berlin, 1941, стр. 136.

⁵ За това име вж. по-нататък.

⁶ С. Станчев, цит. съч., стр. 11, 28.

⁷ В. Иванова, Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал. В: Надписът на чъргубиля Мостич, стр. 61—62.

⁸ Тракийският езиков материал е взет от труда на Д. Дечев, Die thrakischen Sprachreste, Wien, 1957.

⁹ Д. Дечев, цит. съч., стр. 312.

¹⁰ К. Влахов, Тракс-славянски успоредици, § 6, ГСУ ФЗФ, LXIII, I, 1969, стр. 210—212.

¹¹ Микл., стр. 79/293, № 235, тълкува *Misti-* като *мѣсть*, *vindicta*.

¹² М. Моршкинъ, Славянскій именословъ, С.-Петербургъ, 1867. По-нататък съкратено Мор.

¹³ За нагаждането на славянските лични имена към латински склонитбени типове и по-специално за суфикса -ius вж. у J. Svoboda, Staročešská osobní jména, Praha, 1964, стр. 24—25.

Appartenance ethnique du nom *Mostic*, „cargubilja sous le règne du roi Simeon“

KIRIL VLAHOV

(Résumé)

L'appartenance ethnique du nom *Мостич* n'a pas été établie d'une manière certaine jusqu'à ce jour. Son analyse permet de constater qu'il est formé d'un seul élément élargi par le suffixe *-ичь*. Au début, dans les langues slaves on exprimait par ce suffixe un diminutif, et par la suite dans quelques-unes de ces langues ce suffixe a servi à former des noms patronymiques. L'élément *Мост-* était dans l'anthroponymie slave très productif, la voyelle du radical pouvant varier: *Мост-, Муст-, Мѣст-, Мьст-*, ou disparaître — *Мст-*. Cet élément a été utilisé aussi comme premier composant des noms propres formés de deux éléments *Мости—гнѣвъ*

Мсти-гнѣвъ, Мусту-воѣ, Мести-славъ, Мсту-славъ etc. ou bien a été élargi par un suffixe: *Мст-ева, Мст-ей, Мст-ек, Мст-енъ, Мост-илъ*, etc.

L'appartenance slave du nom *Мост-ич* est confirmée en outre par l'analyse du nom composé par l'élément slave *Мост-* et le suffixe slave *-ич*, aussi par le doublet adéquat *Mosticzius*, attesté en polonais et qui correspond à l'exemple bulgare *Мост-ич*.

Les noms considérés jusqu'ici thraces, tels que *Мостис* du IIe s. av. n. è., *Μοστιος* du IIe s. de n. è. et *Μοστος* doivent être considérés en fait comme des noms slaves attestés depuis l'époque la plus reculée.

Разместване на римските помощни войски през II в. в Мизия и Дакия (по епиграфски паметници)

ВАСИЛКА ГЕРАСИМОВА

Известно е, че в случай на война или при създаване на нова провинция римските императори са размествали и прегрупирали не само редовната армия — прочутите легиони, но заедно с тях и помощните им войски (*auxiliaria*) — конница (*alae*) и пехота (*cohortes*). Историята на последните е изследвана от редица учени.¹ Специално с тези помощни войски, които са били дислоцирани в Горна и Долна Мизия, се е занимал Б. Филов.² Тридесет години по-късно W. Wagler разглежда по-подробно и по-пълно историята на тези части, които са лагерували в придунавските провинции.³ Друг изследвач на същата проблема е V. Christescu (*Istoria militară a Daciei Romane, București, 1937*). Той разглежда изобщо военното устройство на Дакия, като се спира главно на редовната войска и по-бегло на помощната. Освен тези големи изследвания върху помощните

войски на Мизия и Дакия има множество статии, в които се публикуват военни дипломи и надписи. Натрупаният в последните години епиграфски материал дава възможност както да се допълнят, потвърдят или отхвърлят предишните хипотези, така и да се направят нови изводи за престоя и преместването на помощните части. Този значителен материал позволява не само да се допълни историята на отделни части, но и за пръв път да се проследи преместването на големи групи от тях при съставянето на гарнизона на нови провинции.

В 101—102 и 105—106 години император Траян води упорити войни с даките отвъд Дунав. За тях той съсредоточава в провинция Горна Мизия многобройна войска. След успешния край на войните в 106 г. се създава провинция Дакия Траяна. Една част от воювалата войска остава там на постоянен гарнизон, а друга изпращат допълнително.

В намерените досега дипломи и надписи от края на I и от II в., в които са споменати помощни войски, лагерували в долнодунавските провинции, прави впечатление тяхното разпределение и прегрупиране. Въз основа на дипломите от 93⁴, 100⁵, 105⁶, 103—107 г.⁷ можем да проследим съсредоточаването на помощните войски в

Moesia Superior

alae:

I Claudia Nova Miscelanea

I Praetoria Singularium

II Pannoniorum

I Scubulorum;

cohortes:

I Alpinorum

I Antiochensium

I Flavia Bessorum

I Britannica miliaria Civium Romanorum equitata

I Brittonum miliaria Ulpia Torquata CR

I Cilicum miliaria

I Cisipadensium

I Cretum

I Hispanorum

I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria Civium Romanorum equitata

I Lusitanorum

I Montanorum Civium Romanorum

I Pannoniorum Veterana

I Thracum Germanica Civium Romanorum equitata

I Thracum Syriaca

I Vindallicorum miliaria Civium Romanorum

II Brittonum miliaria Civium Romanorum Pia Fidelis

II Flavia Commagenorum equitata Sagittariorum

II Gallorum Macedonica equitata

II Hispanorum scutata Cyrenaica equitata

III Campestris Civium Romanorum

III Brittonum

IV Cypria Civium Romanorum

IV Raetorum

V Gallorum

V Hispanorum

VI Thracum equitata

VII Breucorum

VIII Raetorum

Тези войски, събрани в Горна Мизия, са образували нейния гарнизон до учредяването на провинция Дакия. Прави впечатление, че в помощните войски на Мизия в

този момент има само 4 али, а 29 кохорти, някои от които от по 1000 войника. След приключването на военните действия една малка част от тях се връща в Горна Мизия. Повечето остават на гарнизон в новата провинция. Имената им се установяват от надписи и особено от военните дипломи. Последните са издадени в 106 г.,⁸ на 17 февруари 110 г.⁹ и на 2 юли 110 г.¹⁰ Изброените в тях войски са били на гарнизон в провинция Дакия Траяна от създаването ѝ до разделянето ѝ на три провинции. Ето имената на тези части:

alae:

I Augusta Itruaeorum

I Augusta Itruaeorum Sagittaria

I Bosporanorum miliaria

I Britannica Civium Romanorum

I Civium Romanorum

I Claudia

II Pauniorum Veterana

Siliana bis torquata, bis armilata Civium Romanorum;

cohortes:

I Britannica miliaria Civium Romanorum

I Brittonum miliaria Ulpia Torquata Pia Fidelis Civium Romanorum

I Cretum Sagittariorum

I Hispanorum Pia Fidelis

I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria Civium Romanorum

I Itruaeorum

I Montanorum

I Pannoniorum Veterana Pia Fidelis

I Thracum Civium Romanorum

I Vindellicorum miliaria Civium Romanorum Pia Fidelis

II Brittonum miliaria Civium Romanorum Pia Fidelis

II Flavia Commagenorum Sagittariorum

II Gallorum Macedonica

II Hispanorum

III Campestris Civium Romanorum

IV Cypria Civium Romanorum

V Gallorum

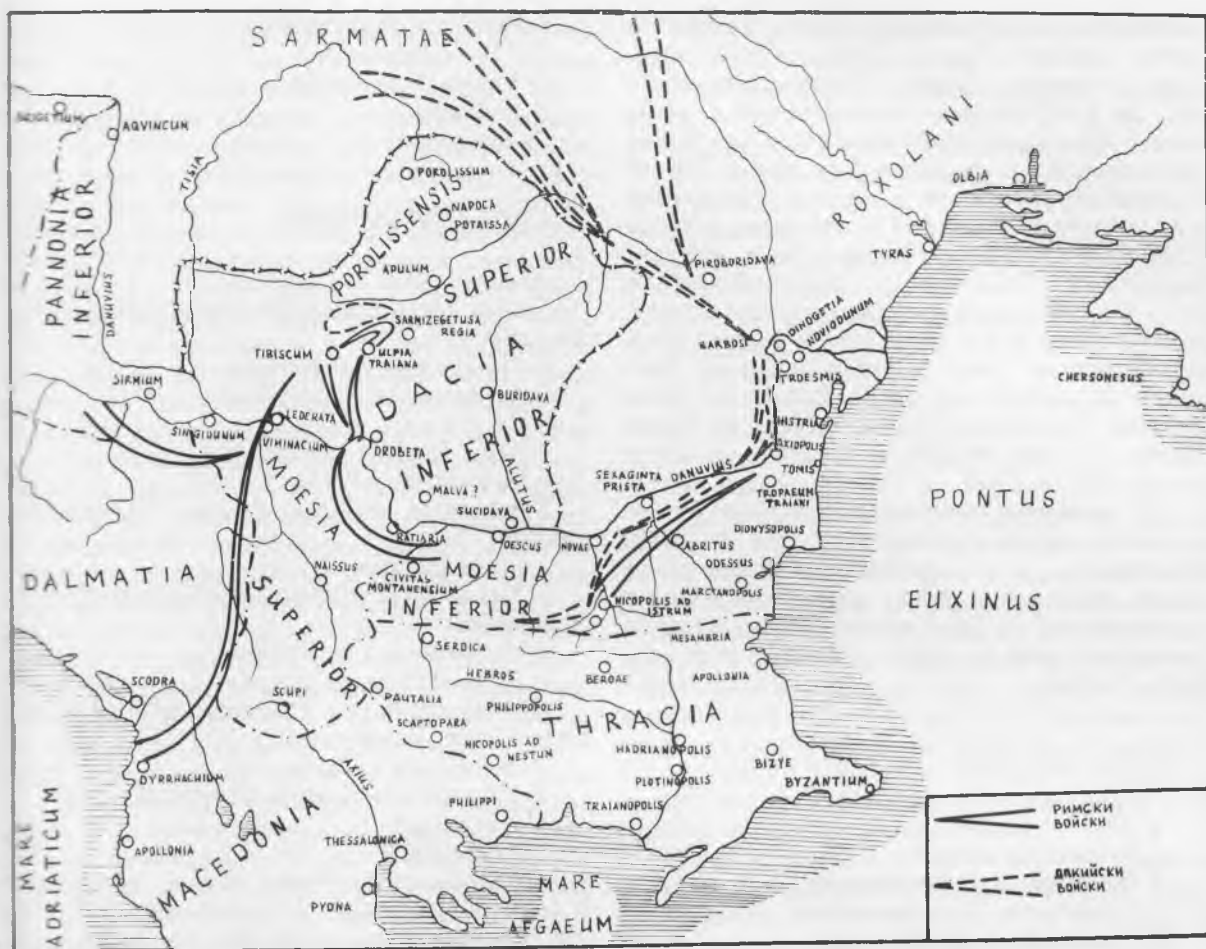
V Lingonum

VI Thracum

VIII Raetorum

I Antiochensium

Ако се сравнят военните части, лагерували в Горна Мизия и тези в Дакия Траяна, прави впечатление, че гарнизонът на провинция Дакия се състои от войски, взети от провинция Горна Мизия. Изключение правят две кохорти и четири али, преместени от Панония. Имената им са: Cohors I Itruaeorum и

• Обр. 1. Движение на римските и дакийските войски в 102 г. Fig. 1. Mouvement des troupes romaines et daces en l'an 102

alae: I Britannica Civium Romanorum, I Civium Romanorum, I Augusta Itruaeorum Sagittariorum и Siliana bis torquata, bis armilata Civium Romanorum.¹¹ Cohors V Lingonum се споменава за първи път в Дакия и не е известна преди това от другаде. Вероятно под името ala I Claudia, незасвидетелствувано в друга провинция, се крие ala I Claudia nova miscelanea, известна в Горна Мизия от дипломите от 93¹² и 100 г.¹³ Cohors Antiochen-sium не се споменава в дипломите от това време в Дакия. Нейното име е засвидетелствувано от надписи. Най-ранният от тях е от Дробета, издигнат в чест на император Траян.¹⁴ Според D. Tudor това е станало не по-късно от 102—105 г.¹⁵ Като се съди по имената на помощните войски, останали в

Дакия, се вижда, че някои от тях са се отличили в дакийските войни и са получили правото да носят редица почетни титли. Такъв е случаят например с cohors I Brittonum miliaria, отличена като Ulpia torquata Pia Fidelis, или I Pannoniorum veterana, получила прозвището Pia Fidelis, както и алата Siliana, наречена след дакийските войни bis torquata bis armilata Civium Romanorum. Огромната армия от 21 кохорти и 8 али била необходима в Дакия Траяна, за да държи в покорство новата провинция и да създава страх у племената, които живеели извън нея. В Горна Мизия останали на гарнизон само 10 кохорти и 2 али. Това е лесно обяснимо, тъй като с образуването на Дакия Траяна тя престанала да бъде гранична провинция.

След нападенията на сарматите и роксоланите в 118 г. император Хадриан разделя те-

риторията на провинция Дакия Траяна на Горна Дакия и Долна Дакия. Много вероятно е третата Дакия — Дакия Поролисензис, да е образувана едновременно с останалите провинции. М. Масгеа счита, че Дакия Поролисензис е съществувала още в 124 г.¹⁶ Епиграфски обаче тя е засвидетелствувана в дипломата от 2 юли 133 г., намерена в Gerla (Cluj, Dacia).¹⁷ Трите Дакии (Dacia Inferior, Superior и Porolissensis) съществуват до 167—8 г., когато М. Аврелий ги организира по нов начин и им дава други имена. Сега са образувани Dacia Alpensis и Dacia Malvensis на мястото на Dacia Inferior и Dacia Superior. Последното споменаване на Горна Дакия е в един надпис от Ескус¹⁸, издигнат между 161 и 169 г.

Да направим преглед на състава на помощните войски в периода от 118 до 168 г. Намерените досега дипломи наистина не са много, но все пак дават възможност да се установи как са били разпределени алите и кохортите между трите Дакии в този период. Те са:

Dacia Superior

alae:

- I Batavorum miliaria
- I Gallorum et Bosporanorum
- I Hispanorum Commagenorum
- II Gallorum et Pannoniorum;

cohortes:

- I Alpinorum
- I Augusta Itruaeorum
- I Gallorum Dacia
- I Thracum Sagittariorum
- I Ubiorum
- I Vindelicorum miliaria Civium Romanorum
- II Flavia Commagenorum
- IV Hispanorum.

Dacia Inferior

alae:

- I Asturum
- I Claudia Gallorum Capitoniana
- I Hispanorum;

cohortes:

- I Augusta Nervia Pacensis Brittonum miliaria
- I Bracaraugustanorum
- I Flavia Commagenorum
- I Hispanorum Veterana

- I Tyriorum Sagittariorum
- II Flavia Bessorum
- II Flavia Numidarum
- II Gallorum
- III Gallorum.

Dacia Porolissensis

alae:

Siliana bis torquata bis armilata Civium Romanorum

- I Tungrorum Frontoniana
- II Gallorum et Pannoniorum;

cohortes:

- I Aelia Gaesatorum miliaria
- I Batavorum miliaria
- I Britannica miliaria Civium Romanorum equitata

I Cannanefatium

I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria Civium Romanorum

I Hispanorum Pia Fidelis

I Ulpia Brittonum miliaria

II Augusta Nervia Pacensis Brittonum miliaria Civium Romanorum

II Britannica miliaria

II Hispanorum Scutata Cyrenaica

V Lingonum

VI Thracum.¹⁹

От войската на Горна Дакия кохортите I Augusta Itruaeorum, I Vindelicorum и II Flavia Commagenorum останали на мястото си и след разделянето на Дакия Траяна. За cohortes I Thracum Sagittariorum, I Gallorum Dacia и IV Hispanorum не се знае откъде са дошли. Възможно е cohors I Alpinorum²⁰ да е преместена в Дакия още при учреждаването ѝ като провинция, но името ѝ се среща по-късно. Cohors I Ubiorum е преместена от Долна Мизия.²¹ Две от алите са останали на предишните си места. Това са ala II Gallorum et Pannoniorum и ala I Gallorum et Bosporanorum.²² Ala I Hispanorum Commagenorum²³ е преместена от Долна Панония.

Целият гарнизон на Долна Дакия с изключение на две кохорти е дошъл от Долна Мизия. Имената на последните са: cohors I Augusta Nervia Pacensis и Cohors II Flavia Numidarum.²⁴ Първата от тях е била преди това в Панония²⁵, а втората не е засвидетелствувана в друга провинция.

Повечето кохорти на Дакия Поролисензис са били преди това в Дакия Траяна. Изключение правят I Augusta Nervia Pacensis mi-

aria, I Batavorum, I Aelia Gaesatorum и I Cannanefatium, които са преместени от други провинции. Първата от тях е минала след 140 г. от Горна Дакия в Дакия Поролисензис. Cohors I Batavorum е изпратена от Долна Панония. Интересно е положението на cohors I Aelia Gaesatorum miliaria. Името ѝ се среща в две дипломи, издадени на една и съща дата — 2 юли 133 г. В едната изброените помощни войски са в Горна Панония (CIL, XVI, n. 76; III, n. XLVII), а във втората (JRS, LI, 1961, стр. 63—70) войската е в Дакия Поролисензис. Може би това се дължи на положението, че част от кохортата е останала в Панония, докато останалата част е била вече прехвърлена в Дакия. Там тя остава дълго време и повече не се връща в Панония. W. Wagner счита, че cohors I Cannanefatium е основана от император Хадриан и че за първ път е използвана в Дакия.²⁶ От конните части ala II Tungrorum Frontoniana е изпратена от Долна Панония.²⁷ Ala II Gallorum et Pannoniorum е преминала след 144 г. от Долна Дакия, а ala Siliana е останала тук от провинция Дакия. Липсват сигурни данни, по които да се установят имената на помощните войски на трите Дакии след 168 г.

Дотук направихме преглед на разпределението и преместването на помощните войски на провинциите Горна Мизия, Горна и Долна Дакия и Дакия Поролисензис. Това ни дава възможност да разберем тактиката на император Траян при завоюването на Дакия и нейното запазване като римска провинция. Докато в Горна Мизия са били съсредоточени голям брой помощни войски, явно предназначени да участвуват в дакийските войни, то в Долна Мизия в същото време са дислоцирани значително по-малко. Ето техните имена така, както ни са известни от военните дипломи и надписи:

Moesia Inferior

alae:

- I Asturum
- I Gallorum Flaviana
- I Claudia Gallorum Capitoniana
- I Flavia Gaetulorum
- I Hispanorum miliaria
- I Pannoniorum
- I Vespasiana Dardanorum
- II Hispanorum et Aravacorum;
- cohortes:
- I Bracaraugustanorum
- I Cilicum miliaria

- I Claudia Sugambrorum Veterana
- I Flavia Commagenorum
- I Hispanorum Veterana equitata quingenaria
- I Lepidiana Civium Romanorum
- I Lusitanorum Cyrenaica
- I Tyriorum
- I Ubiorum
- II Chalcidenorum
- II Flavia Bessorum
- II Flavia Brittonum equitata
- II Gallorum
- II Lucensium
- II Mattiacorum
- III Gallorum
- IV Gallorum
- VII Gallorum.

Прави впечатление, че докато в Горна Мизия са били съсредоточени 4 али и 29 кохорти, 6 от които са miliaria, т. е. имат по 1000 войника (останалите имат по 500), то в Долна Мизия има 8 али и 18 кохорти, от които само една е miliaria и при това е изпратена от Горна Мизия в Долна Мизия след 106 г. Големият брой помощни войски е обясним, понеже Долна Мизия е погранична провинция. По-големият брой конни единици е бил необходим, тъй като релефът на територията ѝ е удобен за тяхното използване.

Какво е станало с тези кохорти, които са били дислоцирани в Дакия Траяна и след разделянето ѝ не са останали на гарнизон в нито една от трите Дакии. За 2 от тях, а именно IV Cypria Civium Romanorum и VIII Raetorum Civium Romanorum equitata torquata засега не знаем нищо. Останалите 6 кохорти:

- I Cretum Sagittariorum
- II Gallorum Macedonica
- I Pannoniorum Veterana Pia Fidelis
- III Campestris Civium Romanorum
- V Gallorum,

са били върнати в Горна Мизия, а cohors I Montanorum — в Панония т. е., в тази провинция, от която са били изпратени.²⁸

При създаването на провинция Дакия за нейния гарнизон са взети помощни войски почти изключително от Горна Мизия. Тези части, които не са преместени от Мизия, са изпратени от Панония в Дакия. От Долна Мизия не е прехвърлена нито една единица. По-малката, но внушителна армия на Долна Мизия не е накърнявана продължително време. Всичко това е част от плана на император Траян за войната му с Децебал. Струпването на повече войска в Горна Ми-

зия и създаването на един внушителен гарнизон в Долна Мизия се дължи на разположението на стратегическите точки, които римляните са смятали да нападнат или да бранят. Император Траян е нападнал и превзел почти цялата дакийска държава. Войската му, която преминава от Горна Мизия в Дакия, е била толкова силна, че Децебал е видял неизбежността на поражението си, ако приеме едно открито сражение. Ето защо той предпочита да води партизанска война. Тъй като и тя не дава резултат, даките в съюз със сарматите и роксоланите се опитват да принудят римляните да се изтеглят от Дакия, като нападнат Долна Мизия. Този план на Децебал би успял, ако император Траян не бе предвидил подобна възможност и не бе оставил на местата им един силен гарнизон помощни войски. Даките претърпяват две големи поражения — едното при сегашното с. Никюп, а другото при с. Адамклиси (Северна Добруджа).²⁹ И на двете места император Траян увековечава победите си с основаването на градове — *Nicopolis ad Istrum* и *Trophaeum Traiani*. Дори след тези две големи победи по време на Втората дакийска война, която се води изклю-

чително на територията на Дакия, гарнизонът на Долна Мизия не е нахърняван. Нещо повече, след създаването на провинция Дакия гарнизонът на Долна Мизия (8 али и 18 кохорти) е останал на мястото си и е продължил да пази северната граница на провинцията от свободните племена по левия бряг на Долен Дунав.³⁰

Както видяхме от горните примери, във Пв. на Балканския полуостров са станали неколкократно премествания на големи групи помощни войски. Първото преместване е станало при образуването на Дакия Траяна. Разделянето на тази провинция в 118 г. довежда до ново преразпределяне на помощните войски. При съставянето на гарнизона и на Дакия Траяна и на трите Дакии римляните са премествали от една провинция 5—6—8 или повече кохорти и 2 или повече али, а от друга поне 2 кохорти и 1 ала. В това личи една предпазна мярка. Може би това е било принцип при образуването на гарнизона на една нова провинция или при съставянето на един гарнизон въобще. В потвърждение на горното е и съдбата на тези кохорти, които са върнати в Горна Мизия след разделянето на Дакия Траяна.

¹ R. Hassencamp, *De cohortibus Romanorum auxiliariis*, Göttingen, 1869; Vaders, *De alis exercitus Romani*, Halle, 1883; E. Keil, *De Thracum auxiliis*, Berlin, 1885; Cichorius, *RE*, I, 1894, кол. 1223—1270; IV, 1901, кол. 231—356.

² Б. Филов, *Помощните войски на римската провинция Мизия*, ИИД, II, 1906, стр. 41—90.

³ W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dacien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938.

⁴ Диплома от с. Негован, Видински окръг, *CIL*, XVI, п. 39, *Dessau*, *ILS*, п. 9053.

⁵ Диплома от Сисция: *CIL*, XVI, п. 46 = *Dessau*, *ILS*, п. 9054.

⁶ Диплома от О-Зрöny (Brigetium): *CIL*, XVI, п. 49.

⁷ Диплома от Hisköszeg (Peis) в Pannonia Inferior, *CIL*, XVI, п. 54.

⁸ Диплома от Porolissum; Dacia, VII—VIII, 1937—40, стр. 330 А.

⁹ Диплома от Унгария: *CIL*, XVI, п. 57 (XXXVII) = *Dessau*, *ILS*, п. 2004.

¹⁰ Диплома от Porolissum: Dacia, VII—VIII, 1937—40, стр. 333 В.

¹¹ Срв. W. Wagner, *цит. съч.*, стр. 20, 26, 37, 52—3, 67, 157.

¹² *CIL*, XVI, п. 39.

¹³ *CIL*, XVI, п. 46.

¹⁴ V. Christescu, *Istoria militarea*, Bucureşti, 1937, стр. 140; А.п. ёр., 1959, п. 309; D. Tudor, *Oltenia Romana*, Bucureşti, 1968, стр. 481, п. 1.

¹⁵ Пак там, стр. 481.

¹⁶ М. Масреа, *Organizarea provinciei Dacia*, Acta Museul Napocaensis, III, 1966, стр. 121—151.

¹⁷ *JRS*, LI, 1961, стр. 63—70.

¹⁸ *CIL*, III, п. 7429.

¹⁹ Сведения за тези помощни войски имаме от дипломите: *CIL*, XVI, п. 75 (от 22. III. 123 г.), п. 76 (от 2. VII. 133 г.); А.п. ёр., 1962, п. 255 (от 2. VII. 133 г.); Klio, XXXVII, 1959, стр. 169 (от 13. XII. 140 г.); *CIL*, XVI, п. 90 (от 23. II. 144 г.), п. 107 (от 13. II. 157 г.), п. 108 (от 8. VII. 158 г.); п. 110 (от 159 г.); *Athenaeum*, 1958, кн. III, стр. 183 (от 164 г.); *CIL*, XVI, Suppl., п. 185 (от 21. VII. 146 г.); МСА, II, 1956, стр. 753 (от 164 г.).

²⁰ Срв. стр. 6 помощните войски в Moesia Superior.

²¹ Срв. стр. 9.

²² Срв. стр. 6. Двете али са били смесени с по една галска ала.

²³ W. Wagner, *цит. съч.*, стр. 49.

²⁴ *CIL*, XVI, п. 44, 45, 50, 58.

²⁵ W. Wagner, *цит. съч.*, стр. 172.

²⁶ Пак там, стр. 177.

²⁷ Пак там, стр. 77.

²⁸ Дипломата от с. Гузелия, Видински окръг, вж. ИАИ, VIII, 1934, стр. 63; RA, 1935, II, п. 69; *CIL*, XVI, п. 111.

²⁹ Вж. обр. 1.

³⁰ Подробности за дакийските войни на император Траян вж. у С. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian*, Wien, 1937, стр. 67; D. Pipidi и D. Berciu, *Din Istoria Dobrogei*, II, Bucureşti, 1968, стр. 84—115.

Déplacement des troupes romaines auxiliaires au IIe s. en Mésie et en Dacie

(d'après des monuments épigraphiques)

VASILKA GERASIMOVA

(Résumé)

L'article porte sur le déplacement des grands corps de troupes auxiliaires au IIe s. dans les provinces romaines: Moesia Superior, Moesia Inferior, Dacia, Dacia Superior, Dacia Inferior et Dacia Porolissensis. En suivant les déplacements des troupes auxiliaires qui ont traversé la Moesia Superior pour se rendre en Dacie et de celles restées en Moesia Inferior on pourra connaître la tactique utilisée par l'empereur Trajan dans ses guerres contre les Daces. Les garnisons de Moesia Inferior avaient été renforcée avant les guerres contre les Daces leur effectif n'avait pas été diminué pendant les 12 années suivantes, soit jusqu'en 118. C'était une mesure

prise contre les tribus insoumises transdanubiennes. Le matériel épigraphique découvert au cours des 30 dernières années montre que les garnisons de la province Dacia Trajana, et plus tard des trois Dacies, étaient composées d'importants corps de troupes auxiliaires retirées d'une autre province (par ex. Moesia Superior, Moesia Inferior, Dacia) et flanquées d'au moins deux cohortes et d'une ala d'une autre province. Les recherches sur la formation des garnisons de troupes auxiliaires dans d'autres provinces romaines nous permettront de savoir si c'était une mesure générale ou seulement prise pour les provinces de Mésie et de Dacie.

Новооткрит керамичен център при с. Хотница от римската и старобългарската епоха

БОГДАН СУЛТОВ

На 6 км югозападно от с. Хотница, Великотърновски окръг, недалеч от каменоломните на Никополис ад Иструм, дн. с. Никюп, Великотърновски окръг, се намира м. Каябунар, име, свързано с непресъхващия карстов извор, който влива водите си в малката рекичка Бохот, десен приток на р. Росица. Край извора е минавал римският път от Никополис ад Иструм, който е водел през античното тържище Дискодуратере, дн. с. Гостилица, Габровски окръг, за Августа Траяна (дн. Стара Загора) (обр. 1).¹

При обработване на земята на югозапад от карстовия извор се откриват основи на сгради, фрагменти от тракийска и римска керамика и монети от II—IV в. През 1965 г. в тази местност механизаторите изравят голямо количество горяла мазилка, примесена с фрагментирани глинени съдове, керемиди и водопроводни тръби.

При направените от нас спасителни археологически разкопки на това място се откриха три грънчарски пещи, разположени в кръг около една обща площадка.² Едната от пещите беше пренесена и експонирана в Окръжния исторически музей във Велико Търново, а останалите две бяха отново засипани и теренът около тях беше временно изключен от обработване. През следващите години обаче механизаторите изравят още няколко петна от горяла пръст недалеч от проучените от нас грънчарски пещи. Това наложи Окръжният исторически музей във Велико Търново да отчужди около 15 дка от поземления фонд на трудово-кооперативното земеделско

стопанство и да започне редовни археологически разкопки.

През 1968 г. беше разкрит почти целият, определен за разкопки терен на дълбочина от 0,30 до 1,70 м от повърхността на терена и бяха открити още 15 грънчарски пещи (общият брой на откритите досега пещи възлиза на 18) и една грънчарска работилница.

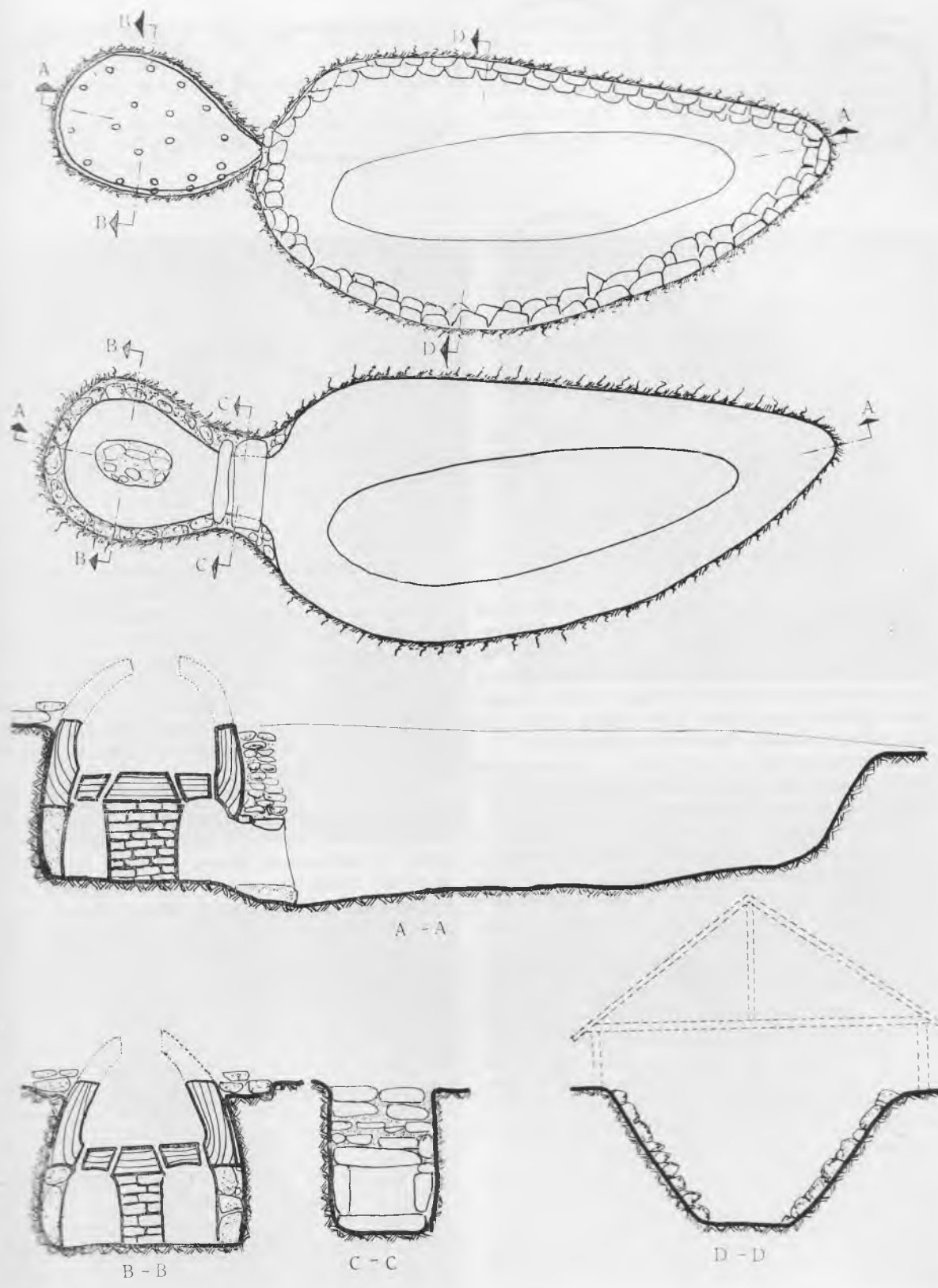
Пещи от римската епоха

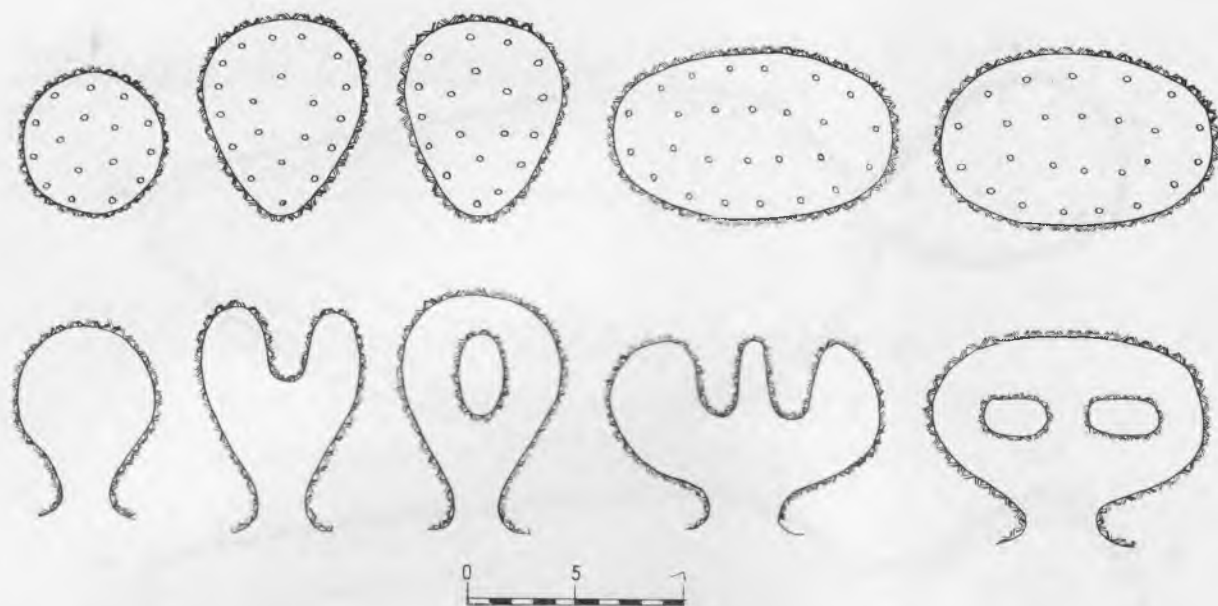
Принципното устройство на керамичните пещи край с. Хотница е едно и също.³ Те са

● Обр. 1. Ситуационен план на керамичния център край с. Хотница. Fig. 1. Plan de situation du centre de fabrication de céramique près du village Hotnica

● Обр. 2. Вкопани грънчарски пещи (принципно устройство. Fig. 2. Fours de potier enfouis (aménagement supposé)

3

● Обр. 3. Типове грънчарски пещи. Fig. 3. Types de fours de potier

двукамерни, като камерите са разположени една над друга. Топлият въздух идва от огнището по един покрит канал в долната камера и оттам през отворите на глинената скарата преминава в горната камера, гдето е наредена сурова продукция. През един отвор димът излиза навън, когато е необходимо.

Според начина на изграждане хотнишките пещи биват два типа: а) пещи, вкопани в земята, и б) пещи, полувкопани в земята.

Построяването на пещите от първия тип е ставало по следния начин. Най-напред се е изкопавала в земята яма с неправилна елипсовидна форма, дълбока до 2 м (обр. 2). След това в единия край на ямата е била оформяна долната камера на пещта, чиито основи са били направени от отвесно поставени плочи варовикови камъни, високи до 0,60 м. Върху плочите е стъпвала скарата на пещта, която била изградена от глина, примесена със слама. Глината е била замазвана на пластове с ръце върху специално направен дървен кофраж, като глинената замазка е обхващала не само пода на скарата, но е преминавала и по страничните стени. Кръглите дупки на скарата, през които е преминавал топлият въздух, са с диам. от 0,05 до 0,12 м. Те са били оформявани с помощта на предварително забити дървени колове, чиито легла се откриват върху пода на долната камера.

В зависимост от формата и големината на пещта скарата е била поддържана обикновено от един или два езичести подпорни стълба. В този случай топлият въздух е нямал възможност да обхване цялата долна камера. Като развитие на езичестите подпорни стълбове се явяват единичните и двойните подпорни стълбове. При тях се осигурява пълна циркулация на топлия въздух в долната камера.

Скарите на хотнишките пещи имат кръгла, крушообразна или елипсовидна форма (обр. 3). Обикновено пещите с кръгла форма на скарата са най-малки (диам. от 0,70 до 0,90 м) и нямат подпорен стълб, крушообразните са с размери 1,60/1,20 м и имат езичест или един подпорен стълб с елипсовидно сечение, а елипсовидните са най-големи (над 2 м) и са с двойно езичести или два подпорни стълба с елипсовидно сечение (обр. 4).

Езичестите подпорни стълбове на вкопаните в земята грънчарски пещи са били моделирани още при изграждането на ямата, а подпорните стълбове с елипсовидно сечение са били изградени допълнително от плочи ст варовикови камъни, измазани отвън с глина.

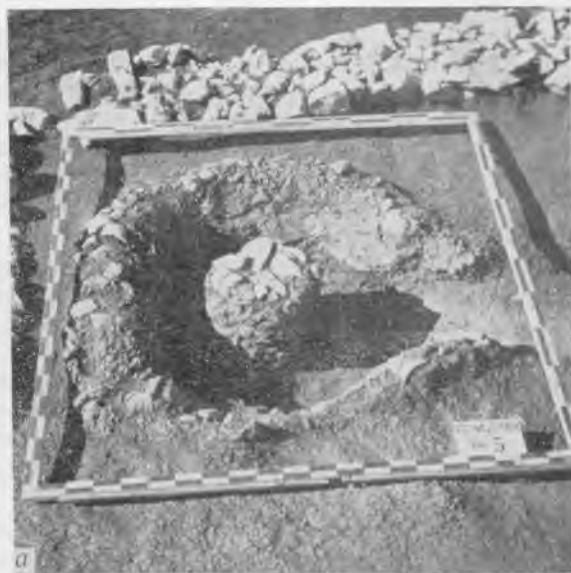
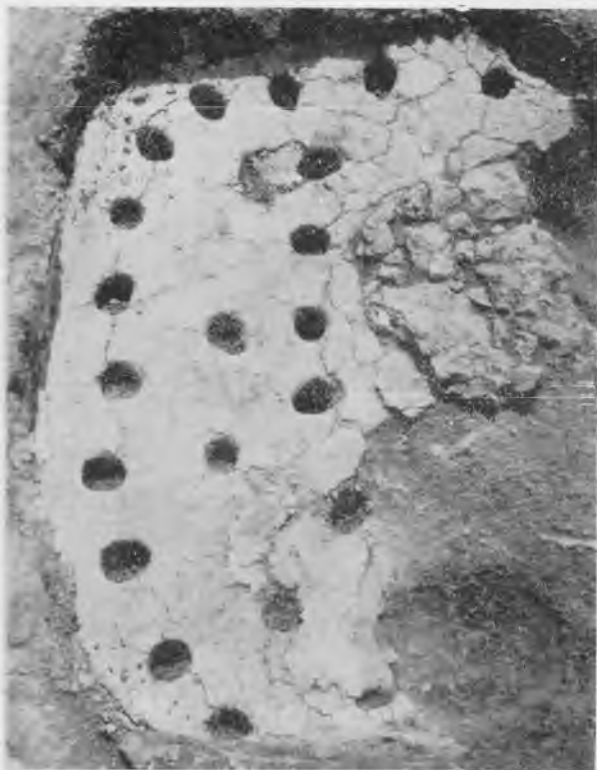
Каналът на пещта бил също така изграден с каменни плочи, измазани с глина. В предната му част е била изкопана малка коритообразна ямичка за събиране на пепелта. В същност тук е било огнището на пещта

● Обр. 4. Грънчарска пещ с елипсовидна междука-
мерна преградна стена. Fig. 4. Four de potier à mur
de séparation ellipsoïdal

● 5. Вкопана грънчарска пещ. Fig. 5. Four de potier
enfoui

● Обр. 6 а, б, Полувкопани грънчарски пещи. Fig. 6
а, б, Fours de potier à demi enfouis

и горенето е било най-силно, вследствие на
което глинена мазилка се е превърнала в
светлосива остъклена маса. Решаваща роля
за равномерното и качествено изпичане на
керамичната продукция играе каналът на
грънчарската пещ. Колкото каналът е по-

6а

6б

дълъг, толкова и глинени съдове са по-добре изпечени и бракът е по-малко. Каналът на хотнишките пещи е сравнително малък. Дължината му достига от 0,50 до 0,90 м.

И горната камера на пещта е била вкопана в земята. Тя е била засводена, с отвор на върха за вкарване на суровата керамична продукция и за излизане на дима. Височината на горната камера е от 0,70 до 1 м.

Пред огнището на пещта се е намирала работната площадка. Тя е била полувкопана в земята. Нейните стени са били наклонени, много често облицовани със средни и големи безформени варовикови камъни (обр. 5). Над работната площадка и пещта е имало лека паянтова постройка, покрита с дъговидни керемиди (тегули).

Разкритите от нас пещи са разположени по няколко в кръг с обща площадка. Групираны така, те са се обслужвали по-лесно. Прави впечатление обстоятелството, че грънчарските пещи от една група се различават по своите размери. Това се обяснява от намеренията в тях находки. В най-малките пещи се намериха малки по обем глинени съдове, а в по-големите по-едри предмети.

При изграждането на полувкопаните в земята грънчарски пещи от втората група е била изкопавана също така елипсовидна яма, но много по-малка и по-плитка. Стените на полувкопаните грънчарски пещи за разлика от тези на вкопаните са били изградени от фрагментирани тегули, тухли и водопроводни тръби, споени с глина. От същия материал са били изработвани и подпорните стълбове на една част от грънчарските пещи (обр. 6 а). За подпорни стълбове на някои полувкопани в земята грънчарски пещи са използвани и големи водопроводни глинени тръби, които са били запълвани отвътре и измазвани отвън с глина (обр. 6 б).

За разлика от вкопаните грънчарски пещи скалата на полувкопаните в земята грънчарски пещи е била изработвана пак с кофраж, само че не от чиста глина, примесена със слама, а от радиално поставени глинени керемиди (имбрици), като фугите между тях са били запълвани с малки керамични фрагменти, споени с глина.

По-голямата част на горната камера е била над земята, но за поддържане на постоянна температура е бил изграден специален кожух от средни по големина ломени камъни, засипани отгоре с пръст.

Грънчарска работилница

При археологическите проучвания край Хотница беше разкрита и една голяма постройка, изградена в основата с варовикови камъни, а нагоре с нетраен материал — кирпичи или плет, измазани с глина. Постройката е ориентирана почти изток — запад и е

● Обр. 7. Грънчарска работилница. Fig. 7. Atelier de céramique

● Обр. 8. Керемиди с отвор. Fig. 8. Tuile percée

7

8

● Обр. 9. Глинени съдове *in situ* в грънчарска пещ.
Fig. 9. Vases en argile *in situ* dans un four de potier

с размери 17,9/8,3 м (обр. 7). Тя е била покрита с дъговидни тегули, като на отделни места е имало и вентилационни съоръжения. Това са специални тегули с покрити отвори (обр. 8). Подобни съоръжения са открити и в други керамични центрове.⁴ Тази постройка, по всяка вероятност грънчарска работилница, е имала три помещения, наредени едно след друго. В източното помещение беше открита елипсовидна площадка, направена от трамбовани дребни камъни, и бяха намерени силно окислени железни пластинки, вероятно части от грънчарското колело. В средното, най-голямото помещение, беше разкрита една полувкопана в земята грънчарска пещ, а в западното — едно огнище.

Археологически материали

По време на разкопките беше разкрит разнообразен керамичен материал, предимно цели и фрагментирани глинени съдове. Една част от тях са били изоставени в самите пещи, които са се разрушили още по време на технологическия процес, а други са били изхвърлени като брак в превърнатите в боклучени ями разрушени и изоставени грънчарски пещи и работни площадки (обр. 9).

Откритите при с. Хотница глинени съдове въз основа на технологическите белези (състав, цвят на глината и степен на изпичането) принадлежат към две основни групи.

Първа група — груба керамика

Тук спадат съдове, направени от глина, която съдържа песъчинки. При някои съдове песъчинките са твърде дребни, но при други са доста едри и достигат до 4 мм. Всички съдове са изработени на грънчарско колело и са недобре изпечени при температура от 450 до 800°, вследствие на което цветът на глината е различен в отделните части на съда (от чер, сивочер, сив, тъмнокафяв до кафяв).

От тази група ще разгледаме следните видове съдове:

а. *Гърнета*. Това са най-често срещаните глинени съдове. Те са с равно отрязани дъна и слабо завит навън удебелен ръб на венчето. Достигат на височина до 0,60 м. Обикновено са без дръжки (обр. 10 а), но се срещат и гърнета с една или две малки дръжки (обр. 10 б).

б. *Паници*. Преобладават дълбоките паници с равно отрязани дъна и завит навън хоризонтален ръб на устието. Срещат се и паници с долна конусовидна и горна цилиндрична част. Паниците са с диам. от 0,18 до 0,40 м (обр. 10 в).

в. *Купи*. Това са дълбоки съдове с равно отрязани дъна. В долната част са конусовидни, в средната — силно издути, а ръбът на венчето е плосък и завит навън. Те са най-често без украса, но се срещат и украсени купи с врязани концентрични линии и с две двойни релефни пъпки, имитиращи малки дръжки. И при купите се забелязва голяма разлика в размерите: вис. от 0,10 до 0,22 м (обр. 10 г).

г. *Ойнохог*. Това са сравнително рядко откривани съдове край Хотница. Долната част е силно издута, шийката малка, а ръбът на устието е разширен и оформен като трилистник. Към ръба на устието и тялото е прикрепена малка дръжка с елипсовидно сечение (обр. 10 д).

д. *Амфори*. Като подражание на глинени амфори от фина глина край Хотница са били произвеждани и амфори от глина, примесена с пясък, която след изпичането е придобила сивочер цвят. Дъното е равно отрязано. Към силно издутото тяло и сравнително късата шийка, завършваща с удебелен

а

б

в

г

д

е

• Обр. 10. а—з) антична груба керамика. Fig. 10 а—з) *céramique antique grossière*

и слабо завит навън ръб на устието, са прикрепени две плоски дръжки.

е. Особен интерес представлява един глинен съд с форма на пресечен конус. Дъното е равно отрязано, а ръбът на венчето е удебелен и слабо завит навън. Към долната част на съда са прикрепени допълнително три цилиндрични крачета (обр. 10 е).

ж. *Похлупаци*. Повечето от съдовете от първа група са имали похлупаци. Най-често се срещат похлупаци с цилиндрични дръжки, отрязани с конец, и конусовидна долна част, завършваща с изправен или завит навътре ръб (обр. 10 ж). Срещат се обаче и похлупаци с равно отрязани дъна и конусовидна долна част, към която са прикрепени напречни или отвесни плоски дръжки. Този тип похлупаци са доста дълбоки и могат да се приемат за чаши, подобни на „дакийския“ тип чаши (обр. 10 з).

з. *Долии*. Към тази група съдове се отнасят откритите фрагменти от долии с не големи размери, които имат в горната част на тялото две срещуположни дупки, чийто диаметър съвпада с диаметъра на откритите от нас глинени тръби, произвеждани в керамичните работилници край Хотница. Този тип долии са били използвани за утаители при водо-

проводите. Подобен случай ни е известен от Хисаря.⁵

и. *Мортарии*. Като подражание на мраморните и най-вече на широко разпространените в римската епоха глинени хавани, изработвани от фина глина, край Хотница са били произвеждани хавани от сивочерна глина. Този тип съдове са били изработвани на грънчарско колело, като допълнително е било моделирано улейчето и е посипван едър пясък по дъното. Много често върху удебеления и заоблен перваз на хаваните се откриват печати с името на собственика на грънчарската работилница.

к. *Тежести за стан*. От глина, примесена с пясък, край Хотница са били произвеждани и тежести за стан с призматична и конусовидна форма. Някои тежести са украсени с врязани геометрични орнаменти.

Трябва да се отбележи, че почти всички съдове от тази група бяха открити във вкопаните грънчарски пещи или недалеч от тях.

В същност съдовете от тази група се срещат във всички антични обекти не само у нас, но и в страните по Средния и Долен Дунав. За голямо съжаление на тази керамика се е обръщало малко внимание и досега специални изследвания върху нея няма. У нас тази керамика се открива в антични селища, датирани от началото на II до края на VI в.⁶

Втора група — фина керамика

Тук се отнасят тънкостенни съдове, изработени от добре пречистена и омесена глина без примеси от пясък. Те са изпечени над 950°, вследствие на което са звънливи и цветът на глината е от светло до тъмнокафяв. Почти всички съдове са покрити с тънък пласт лак. Той е нанесен неравномерно върху външната повърхност на съда, обикновено чрез потапяне в размития лаков разтвор. В зависимост от степента на изпичането цветът на лака е светлокафяв, кафяв, тъмнокафяв.

За разлика от първата група съдове тук се забелязва по-голямо разнообразие във формите и се чувствава по-голям художествен усет и старание при изработване на отделните детайли на съда. Обикновено дъната на всички съдове завършват с пръстеновидно столче, а ръбът на устието е сложно профилиран.

Към втората група се отнасят следните по-характерни видове съдове:

● Обр. 11. а—е) антична фина керамика. Fig. 11. а—е) *céramique antique fine*

а. *Паници*. При тях се забелязва голямо разнообразие. Едни са плитки и разлати, а други дълбоки, конусовидни в долната и цилиндрични в горната си част. Някои от дълбоките паници имат хоризонтално залепени плоски панделковидни дръжки и са украсени върху вътрешната страна на дъното с концентричен кръг от къси линийки, нанесени със зъбчато колело (обр. 11 а).

б. *Гърнета*. При тях се забелязва също така голямо разнообразие. Малките гърнета са със заоблено тяло, а големите имат изпъкнали тела и къса шийка, завършваща с профилиран ръб на устието. Малките гърнета имат една (обр. 11 б) или две, а големите — две плоски дръжки с канелюри (обр. 11 в). Обикновено гърнетата са без украса, но се срещат и някои украсени гърнета, най-често с врязан орнамент, получен с помощта на острие (обр. 11 г).

в. *Чашки*. Те имат равно или конкавно дъно и полуконусовидна горна част. Липсва украса.

г. *Амфори*. Амфорите са тънкостенни и с конкавни дъна. Шийката е доста дълга, а ръбът на устието удебелен и слабо завит навън. Към тялото и устието са прикрепени две плоски или вити дръжки. Като вариант на този тип съдове са амфороподобните съдове с широко пръстеновидно столче и разширено устие. Подобни съдове се откриват масово в гробове от II—IV в. (обр. 11 д).

д. *Стомни*. Напълно аналогични на амфорите, само че имат вместо две плоски дръжки — една (обр. 11 е).

е. *Кадилници*. Към находките от фина керамика могат да се отнесат и потироподобните съдове, които не са покрити с лак. Те са изработени от две отделни части, слепени допълнително. Долната част е от високо цилиндрично столче, разширено в основата, а горната част представлява дълбока полусферична чаша, украсена отвън с релефни линии (обр. 12). Този тип съдове, известни като *Räucherschalen*, са разпространени широко в западните римски провинции и се откриват обикновено в погребения от I до III в.⁷ Предназначението на тези съдове е било за ка-

дене. Аналогични на хотнишките кадилници са открити до с. Вардим край Свищов, в Бутовския некропол и др.⁸

Разгледаните от нас глинени съдове от втората група можем да отнесем към грамадното количество разнообразни видове червенолакова керамика, широко разпространена

• Обр. 12. Глинена кадилница. Fig. 12. *Encensoir en argile*

• Обр. 13. Средновековна гърнчарска пещ. Fig. 13. *Four de potier médiéval*

през римската епоха. Нейното производство започва още през I в. пр. н. е. в Италия и Мала Азия. Известни са някои производителни центрове: в Арело и Пуциоли и в Мала Азия — Пергам и о-в Родос.⁹

Съдовете от италиейската група са изработени от добре промита и добре изпечена глина. Те са покрити с плътен блестящ лак, нанесен равномерно по цялата повърхност на съда. Цветът на лака по външен вид наподобява червен восък.

Керамиката от източноръцката производствена група има редица черти, отличаващи я от италиейските съдове. Тези черти се проявяват и в техниката, и във формата, и в характера на орнаментацията. При източноръцката керамика липсва прекрасният и плътен лак на италиейските изделия. Лакът на най-хубавите екземпляри е нанесен неравномерно чрез потапяне в лаковия разтвор, при което остават и непокрити места. Най-често тези съдове са изпичани при неравномерна температура, което се отразява и върху цвета на лака. Той варира от светлокафяв до опушеносив.

По-късно под влияние на италиейските и източноръцките керамични центрове възниква керамично производство по всички краища на огромната Римска империя.

По-голямата част от откритите край Хотница глинени съдове от втората група намира аналогии в керамиката на източноръцкото керамично производство.

През време на археологическите разкопки край Хотница бяха открити и четири бронзови монети от II—IV в. и една бронзова фибула с пантчки от края на I и началото на II в.

Като се изхожда от открития археологически и нумизматичен материал, а също така и от направените наблюдения по време на разкопките, може да се каже, че откритите пещи не са действували едновременно, а са били използвани в един продължителен период — от началото на II до средата на IV в. В най-ранните датирани от нас пещи е била произвеждана само обикновена сивочерна керамика, чиято глина е примесена с едри пясъчни зърна. Малко по-късно — към втората половина на II в. — наред с обикновената груба керамика започва производството на фина керамика, която се явява подражание на малоазийската. В същност тук се забелязва не просто копиране на малоазийските форми, а усвояване на известни технологически похвати. Това налага и построяването

на нов тип грънчарски пещи, които да могат да издържат на по-висока температура. От това време са полувкопаните пещи и основите на грънчарската работилница. Разбира се, производството след втората половина на II в. значително се увеличава. Тогава работят и шест вкопани грънчарски пещи. В качеството на обикновената груба керамика се забелязва известно подобрение. Тя става по-тънкостенна и с по-малко примеси от кварцови песъчинки. Дори тя подражава формите на фината керамика. Така например наред с амфорите от фина керамика се произвеждат и амфори от сивочерна глина.

Керамичното производство в района на нашите проучвания е прекъсвало към средата на IV в. Дали това прекъсване е резултат на някое варварско нашествие или се касае за изоставяне на този терен и продължаване на керамичното производство в близката околност, ще покажат може би бъдещите разкопки и проучвания.

● Обр. 14. а, б) средновековна българска керамика от IX—X в. Fig. 14. а, б) *céramique bulgare médiévale du IX—Xe s.*

Пещ от старобългарската епоха

На около 10 м северно от римската грънчарска работилница, на дълб. 0,40 м от повърхността на терена, се откри пещ № 8, която по намерената в нея керамична продукция не принадлежи на римската епоха, а се отнася към старобългарската епоха (IX—X в.). Пещта е вкопана в земята (обр. 13). При изграждането ѝ са употребени отвесно поставени варовикови плочи. Пещта е двукамерна, като горната камера е също сводеста, както при пещите от римската епоха. Това е един конструктивен принцип, валиден през дълъг низ от векове. Глинената скара с отворите не се поддържа от отвесен стълб.

Вътре в пещта и пред нейното огнище се откриха повече от 12 натрошени глинени съда, които принадлежат към познатите две групи керамични съдове, известни от старобългарските селища и некрополи, които ще споменем малко по-долу.

Едната група се състои от широко отворени гърнета без дръжки, изработени на грънчарско колело от глина, примесена с пясък (обр. 14 а). Те са изпечени неравно, вслед-

ствие на което вътрешните им стени имат сив, тъмнокафяв и керемиденочервен цвят, а външните — керемиденочервен, светлокафяв, тъмнокафяв и сивочер. Венчето е слабо надебелено, понякога плоско и силно издадено навън. Всички съдове са украсени с връзани линии, нанесени с гребен върху още въртящия се на грънчарското колело глинен съд. Някои съдове са украсени под венчето с вълнисти линии, други с низ от ямички, направени с остър предмет, а трети с наклонени снопчета, нанесени върху околоръстните връзани линии. Дъната на гърнетата са равно отрязани и върху тях няма знаци.

Съдовете с подобна форма и украса са ни добре известни от Плиска (м. Асардере), Преслав, Попина, Върбовка и други старобългарски селища и некрополи, датирани от IX—X в.¹⁰

Съдовете от втората група са изработени от добре пресята и пречистена глина, която съдържа фини песъчинки. След изпичането съдовете са придобили светлокафяв цвят, на отделни места с тъмнокафяви петна. Дъната им са равни — след отделянето им от грънчарското колело са били посипвани с пясък. Краят на венчето е удебелен и леко завит навън. В горната част някои съдове имат две удебелени къси дръжки. Съдовете са украсени с излъскани ивици, нанесени преди изпичането, които образуват мрежест орнамент (обр. 14 б). Този вид керамика обикновено се приписва на прабългарите.

Много важен е фактът, че в една и съща пещ се откриват заедно двете групи керамика, които и в самите селища и некрополи също се намират заедно и принадлежат към едно и също време. Само количественото съотношение между съдовете от двете групи обикновено е различно, като преобладават повече съдове от първата група.

Следователно при с. Хотница през IX—X в. е съществувал старобългарски керамичен център, който е принадлежал на селище от Първата българска държава. Засага това е единствената пещ от с. Хотница, но може би ще се открият и други.

След откриването на керамичния център при с. Бутово, Великотърновски окръг, сега откритият керамичен център при с. Хотница допълва нашите познания за организацията и характера на местното керамично производство, което е задоволявало нуждите на населението на Никополис ад Иструм и неговата територия, а може би и на по-отдалечените райони. В с. Хотница работят местни грънчари, които по време предхождат малоазийските преселници-грънчари от с. Бутово. А откриването на старобългарската пещ е ценен принос към изследването на старобългарската керамика в България. Този факт свидетелствува, че подходящата глина при с. Хотница е привлякла вниманието на българското население и по такъв начин на лице са някои белези за континуитет в керамичното производство.

¹ Б. Султов, Един нов епиграфски паметник от Дискодуратера, ИОМТ, 1, 1962, стр. 21—22.

² Изказваме нашата благодарност на д-р. Иван Кокорков — извъншният сътрудник на музея. Той пръв съобщи за находката и взе дейно участие в археологическите разкопки.

³ Грънчарските пещи са отдавна проучени и върху тяхното производство има изобилна литература. В последно време бяха открити значителен брой грънчарски пещи и в нашата страна. Тъй като настоящата статия има характер на предварителен отчет, а не на обобщаваща студия върху грънчарското производство, ще се ограничим да отбележим само някои от по-важните трудове в тази област: Керамическое производство и античные керамические строительные материалы. Археология СССР, Свод археологических источников, вып. Г 1—20, 1966; Bálint Kuzsinszky, Das Grosse römische Töpferviertel in Aquincum bei Budapest, Budapest Régiségei, XI, 1932; Б. Султов, Един занаятчийски център в Долна Мизия, Археология, 1962, кн. 4, стр. 30—34; Д. Митова-Джонова, Пещи за керамика и керемиди от Нове, Археология, 1966, кн. 1, стр. 38—45; И. Акрабова-Жанлова, Принос към проучването на керамичното производство в Преслав, ИАИ, XXII, 1959, стр. 223—236; А. Милчев, Археологически разкопки и проучвания

в местността Асардере-Плиска през 1959 г., ГСУ ФИФ, LIII, 2, 1959, стр. 35—55 и цит. лит.

⁴ Керамическое производство и античные керамические строительные материалы, табл. 28—4 и табл. 34—5, 7, 8.

⁵ Д. Цончев, Антични паметници от Южна България, ГМПО, 1954, стр. 285—287, обр. 12.

⁶ Ц. Дремсизова, Нови данни за икономиката на Долна Мизия през римската епоха, ИИМШ, 1, 1960, стр. 9—10, обр. 19; Н. Ангелов, Спасителни разкопки на Царевец през 1961 г., Археология, 1962, кн. 4, стр. 27—29, обр. 14; Б. Султов, Принос към античната история на Павликенския край, ИОМТ, 1, 1962, стр. 8; Б. Султов, Една villa rustica край с. Присово, Великотърновски окръг, ИОМБТ, 2, 1964, стр. 53—54; Д. П. Димитров, М. Чичикова, Б. Султов, Археологические раскопки в восточном секторе Нове в 1962 году, ИАИ, XXVII, 1964, стр. 233, обр. 17 и 23; Д. П. Димитров, М. Чичикова, Б. Султов и А. Димитрова, Археологические раскопки в восточном секторе Нове в 1963 году, ИАИ, XXVIII, 1965, стр. 44—45; В. Илкова, Keramika iz antičkog broda potonulog kod Paklenih otoka, Diadora, 4, 1968, стр. 183—202; Bálint Kuzsinszky, цит. съч., стр. 331 и сл., обр. 349—351.

⁷ R. Gavelle, Calices à encens, OGAM. XIV, 6, 1962, стр. 571 и сл.; Bálint Kuzsinszky, цит. съч., обр. 339.

⁸ В. Вълков, Антични некрополи в Свищовско, Археология, 1965, кн. 1, стр. 33, обр. 10 б; Б. Султов, Антични гробни находки от Великотърновски окръг, ИОМВТ, IV, 1968, стр. 48 и сл. Непубликувани материали от бутовския некропол.

⁹ В продължение на почти цяло столетие се извършват проучвания върху западноримската керамика. За съжаление върху източното керамично производство имаме съвсем малко публикации досега (S. L o e s c h k e, Sigillata — Töpfereien in Tschandarli, AM, XXXVII, 1912, стр. 344—407). На малоазийската керамика, открита на територията на СССР, е посветила своето изследване Т. Н. Книпович, Краснолаковая керамика, первых веков н. э. из раскопок Боспорской экспедиции 1935 — 1940 г. г., МИА СССР, 25, 1952, стр. 289—326, и С. А.

Беляев, Краснолаковая керамика Херсонеса IV—VI вв. В сб.: Античная история и культура Средиземноморья, и Причерноморья, Ленинград, 1968, стр. 31—38. Единственият засега у нас открит керамичен център, възникнал под влияние на малоазийското керамично производство, беше открит в с. Бутово, Великотърновски окръг. Той се датира от втората половина на II до средата на IV в.

¹⁰ А. Милчев, цит. съч., стр. 37 и сл.; С. Георгиева, Разкопки на могили XXXIII и XXXII в Плиска, ИАИ, XX, 1955, стр. 19, обр. 15—16; С. Станчев, Домашната керамика от Преслав, РП, III, 1948, стр. 130—140, обр. 1—14; Ж. Вържарова, Славянобългарското селище край с. Попина, Силистренско, София, 1956, стр. 38, обр. 28—29; непубликувани материали от с. Върбовка във фонда на Окръжния музей, В. Търново.

Un centre de production de céramique nouvellement découvert près du village Hotnica de l'époque romaine et vieux-bulgare

BOGDAN SULTOV

(Résumé)

L'article est consacré aux recherches entreprises près du village Hotnica (dép. de Veliko Tŕrnovo) dans un centre de production de céramique situé à environ 15 km au sud de Nicopolis ad Istrum (actuellement Nikjup). On y a découvert 18 fours de potier et un atelier de poterie. Les fours mis au jour appartiennent à deux groupes : fours enfouis dans la terre et fours à demi enfouis.

Le premier a livré des vases en argile gris-noire, mélangée à de gros grains de sable. La cuisson a été effectuée à une température plus basse. Dans les fours à demi-enfouis on a trouvé des vases en argile très pure, recouverts d'un vernis brun clair, cuits à une température plus élevée.

Un important centre de fabrication du céramique devait se trouver près du village Hotnica, qui, avec celui de Butovo (dép. de Veliko Tŕrnovo), appartenait au territoire de la ville de Nicopolis ad Istrum.

On a trouvé dans les fours et tout autour de nombreux vases très différents à usage ménager : pots, couvercles de pots, assiettes, coupes, oenochœ, amphores, doles, mortiers, poids de métiers à tisser, enfin aussi des monnaies de bronze du II—IVe s. de n. è.

Selon l'auteur ces fours doivent être datés du IIe jusqu'au milieu du IVe s. de n. è. Le four de potier No 8 retient tout particulièrement son attention. Par sa forme il ressemble aux fours du premier groupe, mais en diffère par les produits qui y avaient été fabriqués. On y a recueilli plus de 12 vases fragmentés qui remontent, selon lui, au IX—Xe s. et doivent être attribués à la civilisation du Premier Etat bulgare. Ce sont les fameux vases des deux groupes, notamment :

a) vases à décoration linéaire incisée (attribués aux Slaves);

b) vases à décor réticulé lustré (attribués aux Protobulgares).

Новооткрит мост на Тича във Върбишкия проход

ТОТЮ ТОТЕВ

В известната Чаталарска колона на Омуртаг се съобщава и за „изкусно“ построен от него „мост на Тича“.¹ С името на този български владетел и до днес се свързват откритите преди шестдесет години устои от мост на Тича (р. Камчия) до Преслав при излизането ѝ от дефилето на Върбишкия проход.²

Значителни останки от втори мост на същата река са се запазили наблизко до проучения през последните години Омуртагов аул до с. Цар Крум (бивше с. Чаталар).³ Този мост според К. Шкорпил и В. Аврамов се е издигал източно от с. Цар Крум и ус-

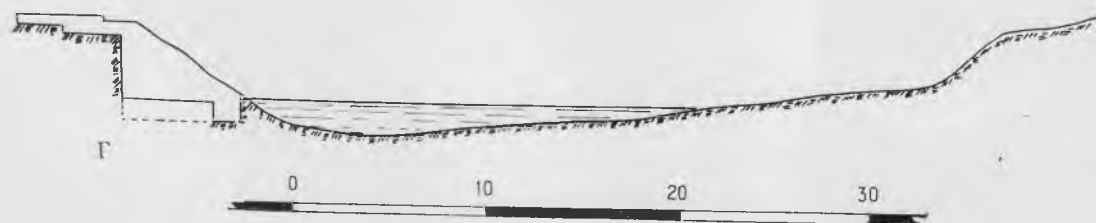
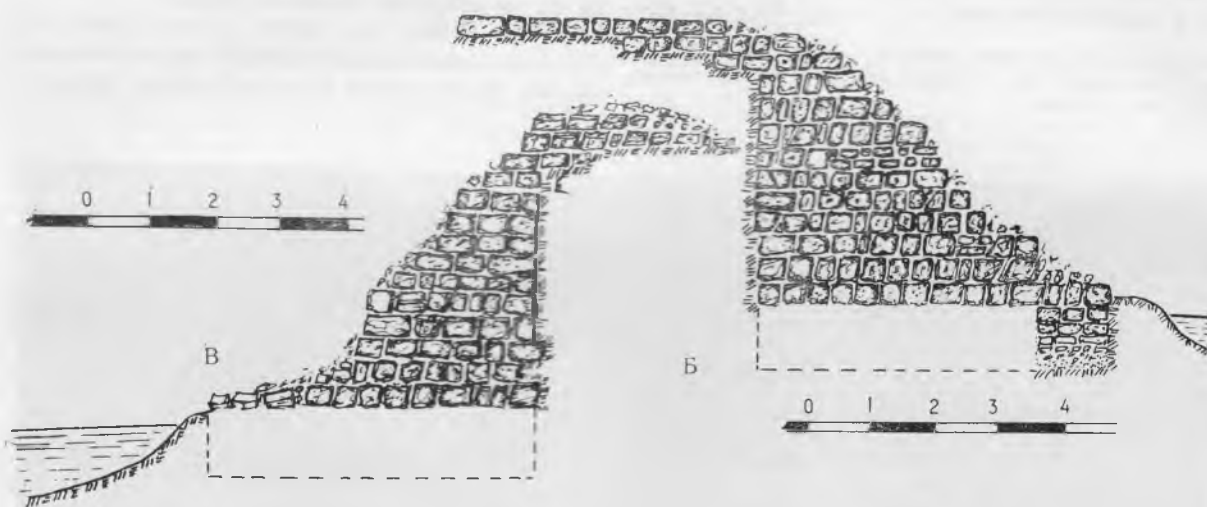
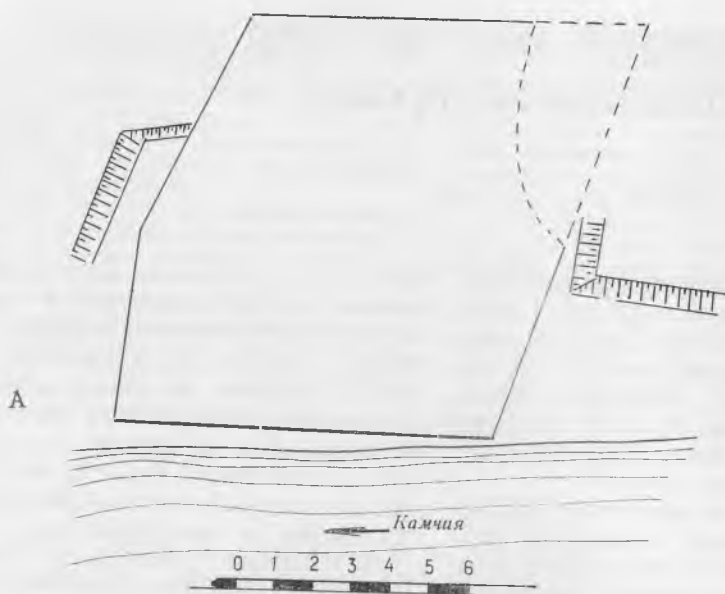
тието на р. Враня, ляв приток на Тича. На мястото са били намерени в голямо количество дялани каменни блокове, употребени после в строежа на училището в с. Дивдядово.⁴ Изглежда, че това е мостът, за който се говори в Омуртаговата колона, тъй като тя произхожда от района на открития тук аул. Със сигурност това ще могат да потвърдят предстоящите археологически разкопки и проучвания на самото място.

К. Шкорпил говори и за трети мост на Тича срещу Външната източна стена на Преслав откъм м. Въбилин дол.⁵ От него днес не са се запазили никакви следи.⁶

През 1966 г. на около 12 км южно от Преслав в живописното дефиле на Върбишкия проход беше открит и проучен почти напълно

● Обр. 1. Каменният устой на моста на Тича, изглед от запад. Fig. 1. Assise en pierre du pont sur la Tîca, vue d'Ouest

3

● Обр. 2. а) план на устоя; б) изглед на устоя от север; в) изглед на устоя от юг; г) напречен профил на реката с разрез на устоя. Fig. 2. а) plan de l'assise; б) l'assise vue du Nord; в) l'assise vue du Sud; г) profil transversal de la rivière avec la coupe de l'assise

● Обр. 3. Каменният устой от моста на реката, изглед от юг. Fig. 3. L'assise en pierre du pont, vue du Sud

запазен каменен устой от нов, неизвестен дотогава мост на Тича.⁷ Устоят се намира на 3 м от водата и е вкопан във високия и обрасъл с храсти и дървета десен бряг на реката (обр. 1). Представлява плътно каменно тяло с почти ромбовидна форма. Северната му страна към средата чупи навън под тъп ъгъл (обр. 2 а). Размерите на устоя са значителни: стената покрай реката (западната) е дълга 9,50 м; южната стена — 11,20 м; източната — 10,20 м и двете стени от север — 5,15 м и 6 м. Височината му в източния край надминава 4 м. Състоянието, в което устоят бе открит, като се изключи разрушеният от части югозападен ъгъл, е добро.

Новооткритият устой е изграден от правилно очукани блокове от местен планински камък, със средни размери от 0,30 м до 0,80 м, поставени на редове и споени с бял хоросан, с дебелина на фугите от 5 см до 8 см (обр. 2 б, в, обр. 3). В основата си устоят е стъпил на площадка със същата форма, 1 м дълбока, запълнена с ломени камъни и речни волутъци от коритото на реката, залети обилно с хоросан (обр. 2 б).

Сондажът, който направихме на отсрещния бряг на реката, не ни даде сигурни следи от срещуположен устой. Не е изключено за стъпка на моста тук да е служел високият и скалист бряг (обр. 2 г). Реката при устоя е широка 25 м и това предполага в нейното корито да е имало вдълбани и други устои (може би с по-малки размери), на които се е облягала платформата (вероятно дървена) за преминаване от единия на другия бряг. За устои в коритото на реката на около 4 м разстояние от устоите в брега говори К. Шкорпил, когато описва моста до Пре-

слав.⁸ За откриване на допълнителни устои при този мост може да се направят проверки след отбиването на реката за строящия се наблизно язовир „Виница“.⁹

По материал и начин на строеж откритият устой е еднакъв с устоите на моста до Преслав. За времето, когато е изграден устоят, трябва да се вземат пред вид късовете от старобългарска керамика — сива и с врязана украса (IX—X в.), — които събрахме в нивата на изток от него, и каменният блок, намерен до брега на реката, с вдълбан знак. Представен е един от най-известните и често срещаните в Плиска, Преслав и другите старобългарски средища знаци — фланкиран с вертикални хасти ипсилон (1Y1).

¹ V. Beševliev, Die Protobulgarischen Inschriften, Berlin, 1963, № 56, обр. 107—113.

² Абоба—Плиска, ИРАИК, X, 1905, стр. 544 и сл.; Й. Господинов, Разкопки в околността на Преслав, ИАД, VI, 1919, стр. 160—161, обр. 165—166.

³ В. Антонова и Цв. Дремсизова, Аулът на Омуртаг край с. Цар Крум, Коларовградско, Археология, 1960, кн. 2, стр. 28 и сл.

⁴ Абоба—Плиска, ИРАИК, X, 1905, стр. 508, табл. СХII; В. Аврамов, Юбилеен сборник Плиска—Преслав, II, София, 1929, стр. 93 и сл.

⁵ К. Шкорпил, Старобългарската съобщителна мрежа около Преслав и крепостите по нея, БИБ, II, 1929, II, стр. 85.

Възможно е този мост във Върбишкия проход заедно с другите три моста, за които говорят първите изследвачи — един при аула до с. Цар Крум и два до Преслав, — да са представлявали цяла група мостове по Тича, дело на строителната дейност на Омуртаг.

Като се има пред вид, че върху височините само на 2—3 км в гръб на устоя се намират останките на известната от Шкорпил крепост Перуша, не е трудно да се съди кого е ползувал издигащият се тук мост на Тича. Не е изключено той да е служел и на жителите от средновековното селище в чашата на язовир „Виница“, отстоящо на около 1 км южно от моста.¹⁰

⁶ Двата бряга на реката по цялото протежение на източната крепостна стена са силно подкопани и неколкостранно оглеждане, което направихме, не ни позволи да различим каквито и да е било останки от градеж.

⁷ На мястото на устой ни доведе през 1964 г. преславският гражданин Веселин Геров, дългогодишен член на ръководството на местното Археологическо дружество „Тича“.

⁸ К. Шкорпил, цит. съч., стр. 85 и сл.

⁹ Устоят няма да бъде злят от водите на язовирното езеро и е включен в плана на Института за паметниците на културата за заздравяване и укрепване.

¹⁰ В. Антонова, Средновековно селище в чашата на язовир „Виница“, Шуменско, ИИМШ, IV, 1967, стр. 3—32.

Un pont nouvellement découvert sur la Tica dans le défilé de Vărbica, au Sud de Preslav

TOTJU TOTEV

(Résumé)

L'auteur publie les vestiges d'un pont nouvellement découvert sur la Tica (Kamčija) dans le défilé de Vărbica à 12 km au Sud de Preslav. Son assise en pierre, implantée dans la rive droite très élevée de la rivière retient tout particulièrement l'attention. Elle frappe par ses importantes dimensions.

Par son matériau et le mode de construction cette assise est similaire aux fondements découverts à Preslav il y a soixante ans. Selon l'auteur cette assise remonte au IX—Xe s. Cette datation est basée sur les tessons de céramique bulgare ancienne et le bloc de pierre qui porte creusé une marque — Y, flanquée de hastes verticales.

Могилни погребения от с. Тулово, Старозагорски окръг

Г. ТАБАКОВА-ЦАНОВА И Л. ГЕТОВ

В южния край на с. Тулово, Старозагорски окръг, доскоро личеха останки на голяма надгробна могила, известна вече в научната литература от разкопките през 1905 г., проведени от Христо Велев и Иван Стоянов, първият от които тогава инспектор в Министерството на народното просвещение. За тях е обнародван кратък отчет.¹ Повод за разкопките били случайно откритите от селяните тук бронзова статуйка на гладиятор и части от колесница.²

Разкопаването на могилата през 1905 г. е извършено посредством два сондажни изкопа от изток и запад към центъра на могилата, която тогава е имала вис. около 13 м и диам. на основата 65 м.

В източния сондаж, към центъра на могилата, но значително по-високо от основата ѝ са разкрити две правоъгълни погребални ями, едната от които с размери 4/5 м, където погребенията са извършени чрез изгаряне на самото място. В първата от тях са намерени: сребърна патера, две сребърни лъжички, венец от златни лаврови листа, три бронзови съда (леген, ойнохое и каничка), стъклен съд с течност и фрагментирана керамика. От втората яма произхождат: бронзови и стъклени съдове, бронзов позлатен канделабър, овъглени орехи и др.

● Обр. 1. Погребение 1. Fig. 1. Sépulture 1

В западния сондаж са разкрити шест „жертвени огнища“, в някои от които е имало фрагментирана керамика и стъклени съдове.

Въпреки откритите погребения, поради това че могилата не е била цялостно разкопана, авторите на отчета основателно отбелязват, че тя не може да се смята за окончателно проучена.

Впоследствие могилата е била копана в продължение на повече от половин столетие за вадене на пръст, почти до пълното ѝ заличаване.

През юли 1967 г. с благоустройствена цел бива предприето заравняване на терена с булдозер, при което се очертала правоъгълна яма, силно обгоряла по периферията. Бяхме уведомени своевременно и под наше наблюдение беше снижен теренът още малко по цялата площ, заемана някога от могилата, вследствие на което се откриха нови три (или всичко четири) гробни ями. В хода на предприетите спасителни разкопки се извърши и последователното им разкопаване и проучване.

Погребение 1 (Гробна яма I)

Представлява правоъгълна яма със заоблени краища. Ориентирана е изток—запад, запазена частично. Непокътната бе само в северната си част, в останалата е унищожена от по-късни изкопи. Запазената ѝ северната страна е дълга 5 м, а западната проследихме на дълж. до 8,30 м, което ще рече, че първоначалните ѝ размери са били приблизително 5/9 м.

Погребението е извършено чрез изгаряне на самото място, след което са били поставени гробните дарове. В запазената част на ямата, до северната ѝ стена открихме наредени в една линия следните гробни дарове:

1. Бронзов поднос от тънка тенекия, елипсовиден, с извита навън периферия на устието и заоблено дъно. Запазена е по-малка

част от едната половина. Приблизителна дълж. 0,40 м, шир. 0,28 м, вис. 0,95 м (обр. 1).

Подобни подноси са известни от с. Стралджа, Ямболско³ (датиран заедно с други находки от могилно погребение във II в., от Чаталка⁴ от средата на II в., с. Събраново, Новозагорско⁵, с. Люлин, Ямболско,⁶ и от Кюстендил⁷.

2. Бронзова амфорка със сферично тяло и цилиндрична шийка с почти прав ръб на устието. Дъното, част от стените и едната дръжка липсват. Откри се поставена в подноса. Запазена вис. 0,15 м, шир. 0,15 м, диам. на устието 0,06 м. Подобни амфорки са открити в могилни погребения от Чаталка⁸, датирани във втората половина и края на I в.

3. Железен сгъваем стол, съставен от две рамки с дълж. 0,48, шир. 0,63 м, кръстосани с помощта на бронзови клинове, провръчени през специален отвор. От външната страна завършват с кръгли бронзови пластинки. Горните страни са с издадени навън краища и завършват с по една топка. Задната горна страна има подобни топки и на двата си прекъснати края, които са подпирани с правоъгълни подпорки на двете отвесни страни на рамката. Силно окислен. Едната от железните топки на горната рамка липсва. Долните хоризонтални рамки са издадени и вероятно са завършвали със стъпаловидни израстъци, сега отчупени (обр. 2).

По своята форма столът намира точен паралел с този от с. Стралджа, Ямболско,⁹ датиран в I—II в. Сгъваеми столове са известни и от Гоцеделчевско,¹⁰ и Мерицери, Хасковско,¹¹ от II в. Сгъваеми столове заедно с колесници са открити при Кадин мост, Кюстендилско¹² (I—II в.), с. Жиленци, Кюстендилско,¹³ и Стара Загора¹⁴ (III в.).

4. Железен предмет, силно окислен и фрагментиран, с неясно предназначение.

5. Фрагменти от глинен съд с червен цвят.

Имайки пред вид големите първоначални размери на гробната яма и факта, че откритото от нас представлява около 1/4 от нея, смятаме, че сме попаднали само на част от гробния инвентар. Останалата вероятно е унищожена в миналото.

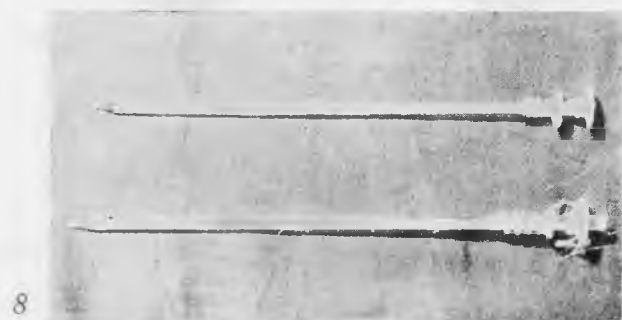
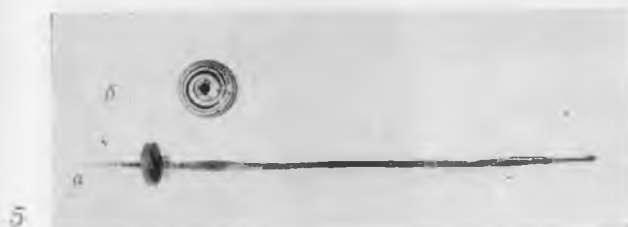
Като имаме пред вид наличния инвентар, можем със сигурност да твърдим, че погреб-

● Обр. 2. Железен сгъваем стол от погребение 1. Fig. 2. Chaise pliante en fer de la sépulture 1

● Обр. 3. Погребение 2. Fig. 3. Sépulture 2

● Обр. 4. Погребение 2 с част от гробния инвентар. Fig. 4. Sépulture 2 avec une partie de l'inventaire funéraire

• Обр. 5. а, б) сребърно вретено и прешлен за вретено от стъкло — погребение 2. Fig. 5. а, б) fuseau en argent et fusairole en verre de la sépulture 2

• Обр. 6. а—в) стъклени балсамарии и шише от погребение 2. Fig. 6. а—в) balsamaires en verre et bouteille de la sépulture 2

• Обр. 7. Стъклени балсамарии от погребение 2. Fig. 7. Balsamaires en verre de la sépulture 2

• Обр. 8. Стъклени игли за коса от погребение 2. Fig. 8. Epingles à cheveux en verre de la sépulture 2

бение 1 е на мъж, представител на богатата класа в Тракия, който, макар и от тракийски произход, е заемал важна обществена длъжност. Основание за това ни дава наличието на сгъваемия стол, който можем да свържем с откритата наблизо яма с колесница. В своята студия върху античните мобили Иван Венедиков¹⁵ разглежда въпроса за връзката между сгъваемите столове и колесниците и убедително доказва, че наличието на сгъваеми столове в тракийските надгробни могили може да се свърже с погребения на градски магистрати от тракийски произход.

Погребение 1 датираме в края на I и началото на II в.

Погребение 2 (Гробна яма II)

Гробът представлява плитка яма с форма на неправилен петогълник, със страни 3,30/1,90/1,40/2,00/2,00 м и дълб. 0,25 м. В източния ѝ край е изкопана по-малка правоъгълна яма, ориентирана север—юг, с дълж. 1,30 м, шир. 0,70 м и дълб. 0,70 м. Отгоре беше покрита с 13 тегули, наредени в четири реда със застъпващи се краища, по три във всеки ред. Тринадесетата е долепена до западната страна на покритието, което се е крепяло на дървена конструкция. От нея открихме *in situ* следи от вертикалните колове в четирите ъгли на малката яма. Вследствие изгниването им покривът е пропаднал, а самите тегули бяха силно начупени (обр. 3).

В западния край на голямата яма се откри дебел слой от въглени и пепел. На това място е била устроена кладата, където е извършено изгарянето на трупа, след което останките от костите са били поставени в южния край на малката яма. Намереното под тях голямо количество късове от кожа ни навежда на мисълта, че те са били събрани и увити в кожа.

Северно от костите се откриха, наредени последователно, следните предмети от гробна инвентар (обр. 4).

1. Сребърно вретено, от обла тел, долният край има четириръбесто разширение, под което е нанизан широк кръгъл прешлен, Горният край завършва с ухо. Дълж. 0,185 м, диам. на прешлена 0,019 м (обр. 5 а).

2. Прешлен за вретено от стъклена паста със син цвят, полусферичен. Лицевата му повърхност е украсена с концентрични кръгове от бяла паста. Диам. 0,024 м, деб. 0,008 м (обр. 5 б).

3. Балсамарий от прозрачно стъкло със зеленикав оттенък. Има полусферично тяло, цилиндрична шийка, устие във вид на хоризонтален диск и леко конкавно дъно. Вис. 0,136 м, диам. на устието 0,046 м, диам. на дъното 0,087 м (обр. 6 в).

4. Балсамарий, стъклен, подобен на предходния, с размери: вис. 0,13 м, диам. на устието 0,032 м, диам. на дъното 0,068 м (обр. 6 а).

5. Глинен балсамарий с червен цвят. Изцяло е запазена само цилиндричната шийка с хоризонтален диск на устието.

6. Четири стъклени балсамария, наредени по два един до друг. Имат конични тела, високи цилиндрични шийки, дискообразни устиета и леко конкавни дъна. Вис. от 0,115 до 0,125 м. Изработени са от полупрозрачно зелено стъкло (обр. 7).

Подобни балсамарии са открити в могилни погребения от с. Войводово, Хасковско (заедно с тоалетно сандъче),¹⁶ Гиген, Плевенско¹⁷, Брезово, Пловдивско¹⁸. Последното погребение е с колесница и се датира в края на I и началото на II в.

7. Стъклено шише. Запазена е част от почти сферичното му тяло, цилиндричната шийка с двойно профиливано хоризонтално устие. Под него е захваната плоска дръжка. Запазена вис. 0,095 м, диам. на устието 0,056 м (обр. 6 б).

Шише със същата форма е открито заедно с колесница и тоалетно сандъче при Свиленград¹⁹ и други подобни, но с четвъртито тяло при Асеновград²⁰ (I в.) и Стара Загора²¹ от края на II в.

Почти всички балсамарии съдържаха на дъното си утайки и бяха пълни с вода.²²

8. Стъклени игли за коса, два броя, обли, със заострени върхове. В противоположния им край е намотана стъклена нишка, която образува два диска с вълнообразно извити завършени. Дълж. от 0,124 до 0,135 м, деб. 0,005 м.

Иглите за коса не намират паралели сред находките от нашите земи (обр. 8).

9. Сребърно огледало. Запазен е само дискът му. Периферията му е очертана

9

10

11

● Обр. 9. Бронзова дръжка от амфора от погребение 2. Fig. 9. Anse en bronze d'une amphore de la sépulture 2

● Обр. 10. Бронзова дръжка от кофа от погребение 2. Fig. 10. Anse en bronze d'un seau de la sépulture 2

● Обр. 11. Бронзова дръжка от ойнохое от погребение 2. Fig. 11. Anse en bronze d'un oenochoe de la sépulture 2

12

13

14

Обр. 12. Бронзова дръжка от патера от погребение 2. Fig. 12. Anse en bronze d'une patère de la sépulture 2

● Обр. 13. Бронзова ключалка от тоалетно сандъче от погребение 2. Fig. 13. Serrure en bronze d'un coffret de toilette de la sépulture 2

● Обр. 14. Бронзови апликации — маски на вакханки — от тоалетно сандъче от погребение 2. Fig. 14. Appliques en bronze — masques de bacchantes — du coffret de toilette de la sépulture 2

с пояс от малки дупчици. Диамет. 0,10 м. Аналогични огледала са открити в погребения в могила № 7 при Чаталка²³ от втората половина на I в. и Поповица, Пловдивско,²⁴ с монета от Домициан (края на I в.).

В северозападната част на гроба-урна се откри дървено тоалетно сандъче и разположени на група до него следните бронзови съдове.

10. Две бронзови амфори със сферични тела, почти цилиндрични шийки, извито навън хоризонтално устие и конкавно дъно — струговано. Снабдени са били с по две срещуположни лети масивни дръжки с елипсоидно сечение, украсени със сложен растителен и фигурален орнамент. В долната разширена част на дръжките релефно е изобразена глава на вакханка en face с венец от бръшлянови листа. В средната част на дръжката е изобразена глава на мъж в профил. Лицето му е третирано с всички подробности. Косата е събрана на топка над челото и е прибрана на тила. Над главата са изобразени лаврова клонка, отгоре гирланди и други растителни мотиви (обр. 9).

Дръжки с подобна украса са известни от Панония²⁵ и Танаис²⁶. Изображението върху дръжката е на сатир и вероятно е свързано с култа на Дионис.

По отношение на формата амфорите намират паралели с тези от погребение № 3 от могила VI при Чаталка²⁷ (втората половина на I в.) и от втория мъжки гроб от могилата "Рошава Драгана" при Чаталка (края на I в.).²⁸

11. Бронзова кофа, фрагментирана. Имала е двойни стени — вътрешните гладки, а външните орнаментирани с релефни пояси. Устието е хоризонтално със заоблен ръб на периферията, дъното масивно, струговано. Към стените са били прикрепени две срещуположни обли дръжки с форма на омега, краищата им завършват с извити нагоре змийски глави. На тях са нанизани сърцевидни плочки с халки, чрез които е ставало закрепването на дръжката (обр. 10). Подобна кофа е открита в гробницата при Балчик²⁹ (края на I и началото на II в.).

12. Бронзово ойнохое. Запазена е само част от трилистното устие и дръжката, завършваща в долната си част с глава на силен. Начинът на изобразяване на лицето му напомня античните театрални маски (обр. 11).

Паралели на съда има в много могилни погребения у нас и се датират обикновено

в I в. Изображения на силен върху дръжка на ойнохое срецаме при една гробна находка от Сливен, датирана във II в.³⁰

13. Бронзова патера. Запазено е само стругованото ѝ дъно и дръжката. Краят на последната завършва с глава на патица. Диам. на дъното 0,007 м, дълж. на дръжката 0,012 м, максимална шир. 0,002 м (обр. 12).

Патера с подобна дръжка е открита в зидан гроб в Стара Загора,³¹ датирана във II в.

14. Бронзово тасче, силно фрагментирано.

Западно от групата горепосочени съдове върху бронзов поднос се откри дървено тоалетно сандъче, обърнато с лицевата страна на изток. То е направено от тънки дъски, сега полуизгнили. Има правоъгълна форма с размери: 0,40/0,30/0,30 м.

Сандъчето е имало следното устройство. Вътрешността му е била разпределена на клетки от надлъжни и напречни прегради, покрити с кожа така, че всеки предмет е имал легло, а истинското дъно е плътно. Изобщо вътрешното му разпределение е съобразено с тоалетните принадлежности, които е съдържало. Липсата на грунд по външните стени ни навежда на мисълта, че то е било обвито с кожа, след което са били поставени следните металически обковки и апликации.

В средата на лицевата страна на сандъчето се откри:

15. Бронзова ключалка, вис. 0,10 м, диам. на диска 0,075 м (обр. 13).

Лицевата ѝ пластинка има квадратна форма с изпъкнал диск, който покрива механизма. Периферията ѝ е повредена. Запазени са само две дупки от ажурената украса и два от ъглите ѝ, които имат струговани главички.

Над изрязания във формата на буква Г ключов отвор е разположена релефна глава на вол. Тя, както и трите гвоздеа под нея, са имали не само декоративно предназначение, а са служели за прикрепване на пластинката към механизма.

Двата затварачи са двупримчести, имат форма на полуколонки, горните им краища са отчупени, но вероятно са били извити към капака и са обхващали ръба му. Връзката е била подвижна и се е осъществявала чрез намерените две железни халки.

От вътрешната, конкавна страна на диска е разположен механизмът на ключалката. По

15

Обр. 15. Стъклени балсамарии от тоалетното сандъче от погребение 2. Fig. 15. Balsamaires en verre du coffret de toilette de la sépulture 2

своята форма ключалката от Тулово е най-близка до тези от Войводово, Хасковско,³² и Сарая, Пазарджишко³³. Глава на бик върху ключалка е известна от находката при Сарая, Пазарджишко.³⁴

16. Бронзови апликации, два броя, представляващи маски на вакханки. Вис. 0,046 м, шир. 0,007 м. Отвътре са кухи и имат триъгълно сечение. Изображенията са с широки носове, полуотворени уста и изострени бради. В очните кухини са вгnezдени очи от стъклена паста. Главите са покрити с венци от брашлянови листа. Над челото и пред темето минават две панделки на корюмба, украсени от двете страни с брашлянов плод. Правени са от един калъп. Маските на вакханки от Тулово са едни от най-хубавите между намерените досега у нас (обр. 14).

Подобни на тях са известни от некропола на Сердика,³⁵ Арчар,³⁶ Видинско, Сарая,³⁷ Пазарджишко, и Воеводово,³⁸ Хасковско.

17. Бронзов шнур, направен от тънък тел във вид на гъста четириръбеста плетеница. Запазени са осем фрагмента. Двата края на шнура завършват с малки кръгли дупки, където е минавала халката.

Подобен шнур е известен от с. Димитриево, Старозагорски окръг (бивше Чакарлар),³⁹ а също от Румъния,⁴⁰ Франция⁴¹ и Германия⁴².

Шнурът е служел за носене на сандъчето вместо обикновена дръжка. Прикачен е бил на бронзови халки, каквито бяха открити. Те вероятно са били фиксирани за

Обр. 16. Стъклени шишета от тоалетното сандъче от погребение 2. Fig. 16. Bouteilles en verre du cofret de toilette de la sépulture 2

● Обр. 17. Бронзова лампа от погребение 2. Fig. 17. Lampe en bronze de la sépulture 2

сандъчето. Освен горните са открити и други четири бронзови халки, масивни, плоски, с листовидна пластинка. Те са били разположени симетрично върху лицевата страна на сандъчето.

Подобни халки са намерени на дървено тоалетно сандъче в женски гроб от могила IV при Чаталка⁴³.

18. Две бронзови пластинки от обковката на сандъчето, фрагментирани.

Въз основа на описаните предмети и като имаме пред вид местонахождението им, можем да направим следните заключения относно външността на сандъчето. Вероятно стените му са били обвити в кожа, а ръбовете обковани с бронзови пластинки. Дръжката е била шнуровидна и се е прикрепяла на капака посредством халки. В средата на лицевата му страна е била разположена ключалката, а от двете ѝ страни — главите на вакханките и халките.

Тоалетни сандъчета се срещат много често в погребения от римската епоха — Чаталка⁴⁴ и Воеводово,⁴⁵ Хасковско.

Тоалетното сандъче от женското погребение при с. Тулово е може би единственото сред откритите досега у нас, на което може да се установи по-точно формата и вътрешното устройство.

Сандъчето съдържаше:

19. Три стъклени балсамария. Телата им са стеснени в средата, така че се образуват две полусфери. Имат високи ци-

линдрични шийки и плоски дъна. Вис. 0,047 м, диам. на устието 0,012 м, диам. на дъното 0,002 м (обр. 15).

20. Стъклен балсамарий с конично тяло, висока цилиндрична шийка и конкавно дъно. Устието отчупено. Вис. 0,088 м, диам. на дъното 0,035 м.

21. Три еднакви стъклени съдчета с високи цилиндрични тела и къси шийки, устие във вид на хоризонтален диск и заоблени дъна. Поставени са били в специални дървени обвивки (калфи), които следват формата им. Последните са почти изгнили. Вис. от 0,08 до 0,082 м, шир. от 0,04 до 0,042 м, диам. на устията 0,022 м, диам. на дъната 0,033 м (обр. 16).

Точни паралели на шишетата намираме в една гробна находка от с. Мъдрец,⁴⁶ Старозагорско.

22. Бронзова еднофитилна лампа с кръгло масивно тяло и високо конкавно дъно, изработено отделно и припоено. Удължението има триъгълна форма с разширение при фитилника. Дръжката ѝ е оформена във вид на птица. На долната част на главата има дупка, на която вероятно е била прикрепена верижката на капачето. Дълж. 0,095 м, вис. 0,003 м, диам. на дъното 0,035 м (обр. 17).

Подобни лампи, но с оформени по друг начин дръжки са известни от Чаталка,⁴⁷ Елехча, Хасковско,⁴⁸ и Мерицлери, Хасковско,⁴⁹ датирани във втората половина на I и началото на II в.

23. Глинено съдче с червен цвят, покрито с лакова боя, на места изтрита. Долната част е полусферична, горната конусовидна. Устието е с извит навън ръб, дръж-

ката с елипсовидно сечение, дъното е равно. Вис. 0,05 м, шир. 0,06 м, диам. на устието 0,04 м, диам. на дъното 0,029 м (обр. 18 а).

24. Глинено съдче с червен цвят, покрито с лакова боя. Има сферично тяло, шийката и устието са леко извити навън, дъното конкавно, дръжката липсва. Вис. 0,06 м, шир. 0,068 м, диам. на устието 0,05 м, диам. на дъното 0,027 м (обр. 18 б).

25. Глинена паничка с червен цвят. Има конусовидно тяло, широко цилиндрично устие и равно дъно с профиливан ръб. Вис. 0,035 м, диам. на устието 0,085 м, диам. на дъното 0,04 м (обр. 18 в).

Точен паралел на паничката намираме в могилено погребение при Пловдив⁵⁰ с монета от Нерва (96—98 г.).

Всички съдове, намерени в тоалетното сандъче, съдържаха утайки, които също бяха подложени на анализ.

Подносът, в който бе поставено тоалетното сандъче, бе силно фрагментиран. Изглежда, че е имал полусферична форма. Запазено е изцяло само дъното с ниско столче, части от стените и устието, което е с профиливан навътре ръб. Дръжките са масивни с дъговидна форма, в средата имат по една пъпка. Диам. на дъното 0,10 м, дълж. на дръжките 0,17 м.

Най-точен паралел на подноса намираме в погребението от могила VII при Чаталка⁵¹.

В подноса се откриха:

26. Коркови подметки от обувки. Съставени са от по две половинки. Дълж. 0,225 м, максимална шир. 0,007 м (обр. 19).

Коркови подметки са намерени в могилените погребения при Чаталка⁵².

27. Коркови подметки, силно разложени и фрагментирани.

28. Пантофки с цели коркови подметки. Лицевата кожена част има триъгълна форма. Повърхността ѝ е украсена със златен варак в шахматен орнамент.

Подобна украса имат обувки, открити в женско погребение от Варна⁵³, датирано в края на I в.

29. Дървени гребени, два броя, двойни. Зъбците им от едната страна са по-дебели. И двата се откриха фрагментирани (обр. 20).

● Обр. 18. а—в) глинени съдчета от тоалетното сандъче от погребение 2. Fig. 18. а—в) *petits vases en argile du coffret de toilette de la sépulture 2*

● Обр. 19. Коркови подметки от погребение 2. Fig. 19. *Semelles en liège de la sépulture 2*

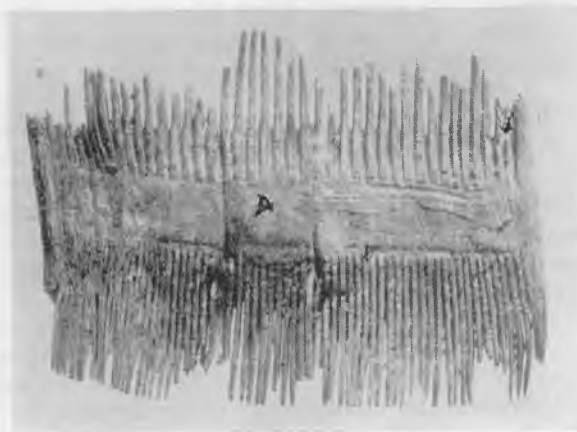
● Обр. 20. Дървен гребен от погребение 2. Fig. 20. *Peigne en bois de la sépulture 2*

18

19

20

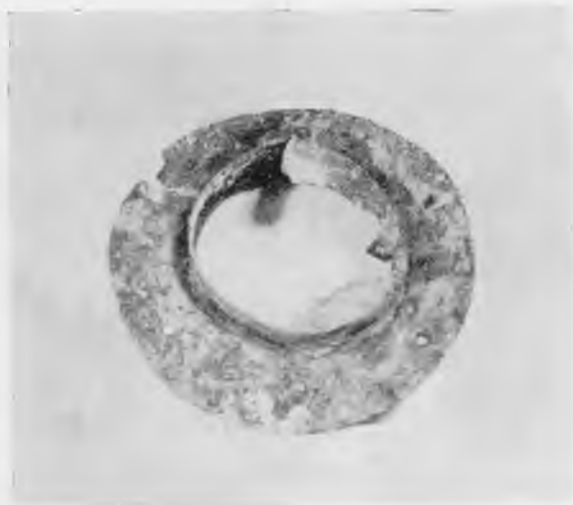
21

22

23

Гребени, подобни на тях, са известни от Бургаски минерални бани⁵⁴ и Чаталка,⁵⁵ датиращи в края на I в.

Целият поднос отвън и отвътре заедно с откритите в него предмети и бронзовите съдове са били обвити в памучен плат, нагънат на много пластове. Отделно пантофките и гребените, изглежда, са били поставени в кожена торбичка, следи от която се откриха в подноса.

В североизточния ъгъл на гроба-урна близо до тегулите се откриха:

30. Две бронзови дъговидно извити дръжки със струговани краища от тоалетни касетки. Едната фрагментирана, другата с размери: дълж. 0,14 м, деб. 0,005 м (обр. 21).

Подобни дръжки са открити в гробна находка от Войводово,⁵⁶ Хасковско.

31. Бронзов затварач, еднопримчест, с форма на плоска пластинка, горният ѝ край завършва с шарнир, а долният с извита назад примка. Дълж. 0,045 м, шир. 0,008 м.

32. Четири бронзови халки с обло сечение, прилепнали към бронзов лист. Силно окислени. Диам. 0,022 м.

33. Деформирани части от бронзова ключалка.

34. Дребни фрагменти от стъклено шише и балсамарии.

Очевидно е, че в гроба е имало и други две тоалетни касетки, по-малки и с по-бедно съдържание, от които са останали дребни фрагменти.

Начинът на изработка на стъклените и бронзови съдове, накитите, украсата и детайлите им свидетелствуват за италиятския им произход.

Тоалетното сандъче със съдържащите се в него съдове и лампичка вероятно е импортирано като комплект.

Известно е, че в I и началото на II в. италиятската промишленост е била в своя разцвет и повечето от областите на Римската империя са били снабдявани с вносни изделия.

Погребение 2, което, както личи от инвентара, е принадлежало на жена, като гробно съоръжение има много общо с женския гроб от могила Рошава Драгана на язовир Чаталка с тази разлика, че там изгарянето е

● Обр. 21. Бронзова дръжка и шнур от тоалетно сандъче от погребение 2. Fig. 21. Anse en bronze et cordon du coffret de toilette de la sépulture 2

● Обр. 22. Гробна яма III. Fig. 22. Fosse III

● Обр. 23. Бронзово умбо от щит от гробна яма III. Fig. 23. Umbo de bouclier en bronze de la fosse III

извършено извън ямата.⁵⁷ Паралели могат да се направят и по отношение на гробния инвентар и най-вече по отношение на бронзовите и стъклените съдове. Датира се в средата на I в.

Подобно гробно съоръжение е открито и в могила VII при язовир Чаталка⁵⁸, което се датира в края на I в.

Безспорно погребение 2 е назатна тракийка. Въз основа на посочените паралели по отношение устройството на гроба и погребалния инвентар можем да го отнесем към края на I в.

Гробна яма III

Има правоъгълна форма, подобна на тази от гроб 1, ориентирана югоизток — северозапад. Дълж. 2,80 м, шир. 1,70 м, дълб. 0,35 м. На дъното ѝ се откриха разпръснати по цялото протежение конски кости, дебел слой пепел и въглени (обр. 22). В югоизточната част на ямата се откриха групирани следните предмети:

1. Бронзово умбо от щит, кръгло, с широка периферия. Средната му част в основата си е цилиндрична, горната полусферична, разделена от релефен ръб по средата. Диамет. 0,225 м. Липсват отделни части от върха му (обр. 23).

Точен паралел по отношение на формата на умбото от Тулово намираме с това от с. Димитриево,⁵⁹ Свиленградско, и Ямбол⁶⁰, открити заедно с колесници, първото от които с конете.

2. Стъклени маниста, три броя бели, сферични, с канелирана повърхност, две от тях деформирани, диамет. 0,012 м, седем броя със синьо-зелен оттенък и шест броя сини, сферични, но деформирани при изгарянето. Едно от тях е с петна от инкрустирана стъклена паста, зелена на цвят.

Канелирани стъклени маниста са известни от погребение с колесница от с. Брестовица,⁶¹ Пловдивско.

3. Желязна скоба, силно окислена и фрагментирана.

Гробна яма IV

Тя бе изградена, както и предходната, с размери: дълж. 4,50 м, шир. 2,75 м и дълб. 0,38 м. Ориентирана е югоизток — северозапад и отстоеше на 3 м от гробна яма III.

В северозападния ѝ край се откриха струпани на куп железни части на колесница, а в срещуположния — силно окислени и в по-голямата си част фрагментирани бронзови украси от ярема. На дъното ѝ имаше дебел пласт овъглени дървета, дъски, въглени и пепел, примесени с човешки кости.⁶² Обичайните в други случаи металически апликации от коша липсват. Вероятно той е бил без особена украса (обр. 24).

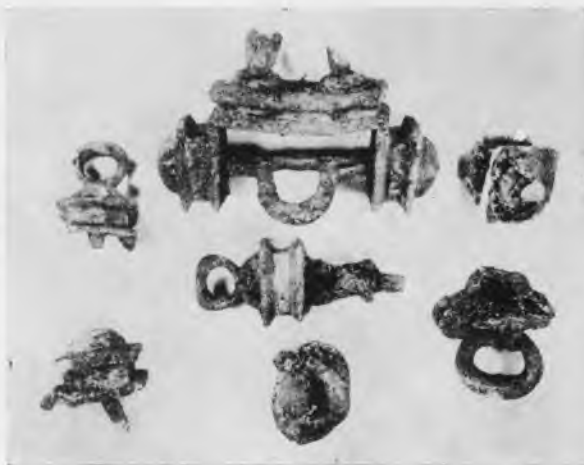
В хода на разчистването на ямата се установи, че колесницата е поставена разглобена — в единия край колелата, осите и другите части от шасито, а в другия — кошът и яремът (обр. 25). На дъното на ямата под

Обр. 24. Гробна яма IV с колесницата. Fig. 24. Fosse IV avec le char

• Обр. 25. Бронзови украси от ярема на колесницата. Fig. 25. Ornaments en bronze du joug du char

24

25

частите от колесницата се откри овъглено жито.

Най-интересното в случая е, че колесницата е изгорена. Това е единственият случай сред публикуваните досега находки, при който колесницата вместо да бъде само заровена е изгорена.

Обикновено досега колесниците са открити извън или близо до могилата. Тук обаче виждаме, че колесницата е заровена в самата могила, в южната ѝ част, в също такава яма, в каквато е извършено и погребение 1.

Вследствие на изгарянето железните части на колесницата са силно окислени и фрагментирани, някои съвсем загубили формата си, което ни затруднява при реконструкцията ѝ. Засега е ясно, че тя е била четириколка.

Наличието на човешки кости в ямата с колесницата ни дава основание да смятаме, че тук е погребан и конярът.

Близостта на последните две ями и инвентарът им показват връзка помежду им. В яма III са били изгорени конете, а в яма IV колесницата. Те се отнасят към някое от откритите погребения — погребение 1 или някое от разкопаните през 1905 г.

Гробните съоръжения от туловската могила са еднотипни с изключение до известна

степен на погребение 2. Няма разлика и в ритуала. Паралели за тях намираме при погребенията от с. Белозем,⁶³ Пловдивско, и гара Свиленград.⁶⁴

За съжаление разкопките от 1905 г. не ни дават никакви стратиграфски наблюдения за могилия насип. Това ни затруднява и при нашите заключения за последователността на погребенията. При различните по време погребения, както изглежда, могилата е била донатрупвана. Гробните съоръжения, ритуалът и инвентарът обаче, открити през 1967 г., ни сочат една приблизително еднаква дата и за двете погребения — края на I и началото на II в. В подкрепа на тази датировка е изказаното от нас мнение за импортния характер на по-голямата част от инвентара, а също и почти пълното отсъствие на керамика, която се явява като масов материал в погребенията след първата половина и средата на II в.

Туловската могила очевидно е представлявала некропол на знатна тракийска фамилия. За това свидетелствуват и откритите през 1905 г. две богати погребения и колесница. Тази фамилия е заемала вероятно видно място в икономическия и обществен живот на провинция Тракия през този период.

¹ Х. Велев и И. Стоянов, Разкопките на Туловската могила, Известия за командировките на МНП, II, стр. 1 и сл.

² Откритите при разкопките материали се съхраняват в Археологическия музей, София.

³ Д. П. Димитров, Могила гробна находка от с. Стралджа, Ямболско, ИАИ, VII, 1932/33, стр. 392, обр. 144.

⁴ Д. Николов, Х. Буюклиев, Нови тракийски могили погребения от Чаталка, Старозагорско, Археология, 1967, кн. 3, стр. 15, обр. 10, стр. 21, обр. 27.

⁵ Непубликувани материали от Новозагорския музей.

⁶ Непубликувани материали от Ямболския музей.

⁷ Непубликувани материали от Кюстендилския музей.

⁸ Д. Николов, Х. Буюклиев, цит. съч., стр. 21, обр. 28 б; Д. Николов и Х. Буюклиев, Тракийски могили гробове от Чаталка, Старозагорско, Археология, 1967, кн. 1, стр. 25, обр. 12 в.

⁹ Д. П. Димитров, цит. съч., стр. 393, обр. 146.

¹⁰ И. Велков, Новооткрити старини, ИАИ, 1932/33, VII, стр. 418, обр. 177.

¹¹ Д. Аладжов, Тракоримски могилен некропол в Мерицлери, ИАИ, XXVIII, 1965, стр. 96, обр. 18, 4.

¹² Й. Иванов, Отчет за разкопките при Кадин мост, ИАД, I, 1910, стр. 166, могила I; И. Велков, Нови могили находки, ИАИ, VII, 1932/33, стр. 421, обр. 182.

¹³ Т. Герасимов, Две новооткрити тракоримски колесници, ИАИ, XII, 1938, стр. 100, обр. 180.

¹⁴ Д. Николов, Тракийски колесници край Стара Загора, Археология, 1961, кн. 3, стр. 17, обр. 13.

¹⁵ И. Венедиков, Антични мобили в Тракия, ИАИ, XXIV, стр. 228 и цит. лит.

¹⁶ И. Велков, Гробна находка от Воеводово, ИАИ, XIV, 1940/1942, стр. 213, обр. 302.

¹⁷ Г. Кацаров, Антични паметници из България, ИАИ, VI, 1930/1931, стр. 133, обр. 127.

¹⁸ Л. Ботушарова, Тракийско могило погребение с колесница, ГНМП, II, 1950, стр. 107, обр. 12.

¹⁹ И. Велков, Погребение при Свиленград, ИАИ, XIV, 1940/1942, стр. 203, обр. 284.

²⁰ К. Жуглев и Й. Калудова, Към историята на античното селище при Асеновград, Археология, 1962, кн. 1, стр. 41, обр. 15.

²¹ Д. Николов, цит. съч., стр. 16, обр. 11.

²² Съдържанието на съдчетата бе анализирано в Института по органична химия при БАН, секция „Химия на липидите“, и Института по розата, етерично-маслените и лекарствени растения, гр. Казанлък, от проф. Ас. Попов и ст. н. сътр. Г. Золотович. Вж. статията им в настоящия брой, стр. 41—45.

²³ Д. Николов и Х. Буюклиев, Нови тракийски могили погребения от Чаталка, Старозагорско, Археология, 1967, кн. 3, стр. 18, обр. 15.

²⁴ Д. Цончев, Тракийски некропол при с. Поповица, ГМПО, [I], 1954, стр. 222—223, обр. 21.

²⁵ A. Radnoti, Die römischen Bronzegefäße von Rapponien, Budapest, 1933, табл. LXIII 8.

²⁶ Д. Б. Шелов, Италийские и западноримские изделия в торговле Тананса, Acta archaeologica, XVII, 1—4, 1965, стр. 254, обр. 2.

²⁷ Д. Николов и Х. Буюклиев, цит. съч., стр. 21, обр. 28 б.

²⁸ Д. Николов и Х. Буюклиев, Тракийски могили гробове от Чаталка, Старозагорско, Археология, 1967, кн. 1, стр. 25, обр. 12 в.

²⁹ K. Škorpiľ, Grabfund in Balčik, ÖJh, XV, 1912, табл. I, № 91.

³⁰ И. Велков, Нови могили находки, ИАИ, V, 1928/1929, стр. 30, обр. 32.

³¹ Х. Райков, Нови антични паметници в музея на друж. „Августа Траяна“, Стара Загора, ИИД, XVI—XVIII, 1940, стр. 366—368, обр. 3.

³² Л. Мънзова, Ключалки на касетки от римската епоха в Археологическия музей, София, Археология, 1963, кн. 1, стр. 22, обр. 8, стр. 23, обр. 10 и цит. лит.

³³ Л. Мънзова, цит. съч., стр. 41, обр. 5 д и цит. лит.

³⁴ Пак там.

³⁵ Л. Огненова, Погребения от некропола на Сердика, открити на ул. „Бенковска“. В сб.: Сердика, I, София, 1963, стр. 156, обр. 6.

³⁶ Б. Филов, Находка от с. Арчар, ИАИ, IV, 1914, стр. 285, обр. 288.

³⁷ Л. Мънзова, Дръжки и апликации на касетки от римската епоха в Археологическия музей в София, Археология, 1965, кн. 1, стр. 41, обр. 6 а, б, в, г, д.

³⁸ И. Велков, Гробна находка от Воеводово, ИАИ, XIV, 1940—42, стр. 212, обр. 299.

³⁹ Л. Мънзова, цит. съч., стр. 39, обр. 4 а.

⁴⁰ J. H. Grişan, Le trésor d'Otel, Dacia, 1959, III, стр. 362, обр. 25 3, 4, 8.

⁴¹ Collection Julien Grian, Bronze antique, стр. 155, № 782.

⁴² Germania Romana, табл. IV, обр. 5; табл. VIII, обр. 4.

⁴³ Д. Николов и Х. Буюклиев, Нови тракийски могили погребения от Чаталка, Старозагорско, Археология, 1967, кн. 3, стр. 16—17.

⁴⁴ Пак там, стр. 17.

⁴⁵ И. Велков, цит. съч., стр. 213.

⁴⁶ Непубликувани материали от Старозагорския музей.

⁴⁷ Д. Николов и Х. Буюклиев, цит. съч., стр. 21, обр. 26 а.

⁴⁸ И. Велков, Нови могили находки, ИАИ, V, 1928—29, стр. 33, обр. 40.

⁴⁹ Д. Аладжов, цит. съч., стр. 86, обр. 11, 1.

⁵⁰ Д. Николов и Х. Буюклиев, цит. съч., стр. 18, обр. 18 а, б.

⁵¹ Непубликувани материали от Новоагорския музей.

⁵² Д. Николов и Х. Буюклиев, цит. съч., стр. 13.

⁵³ По сведения на М. Мирчев, находката не е публикувана.

⁵⁴ Я. Младенова, Дървени римски тоалетни принадлежности, Археология, 1961, кн. 4, стр. 49, обр. 4, стр. 50, обр. 5 и цит. лит.

⁵⁵ Д. Николов и Х. Буюклиев, цит. съч., стр. 13.

⁵⁶ И. Велков, Гробна находка от Воеводово, ИАИ, XIV, 1940—1942, стр. 211, обр. 295.

⁵⁷ Д. Николов и Х. Буюклиев, цит. съч., стр. 10, обр. 1.

⁵⁸ Пак там, стр. 16, обр. 13.

⁵⁹ И. Велков, Погребения с колесници, ИАИ XIV, 1940/42, стр. 196, обр. 274.

⁶⁰ И. Венедиков, Тракийската колесница, София, 1960 табл. 49, № 168.

⁶¹ И. Велков, цит. съч., стр. 191, обр. 264.

⁶² Костите бяха изследвани от проф. Ст. Иванов, за което му изказваме голяма благодарност.

⁶³ А. Пеев, Разкопки на „Горната могила“ при с. Белозем, ГПНБ, 1926, стр. 65—84.

⁶⁴ И. Велков, Разкопките около Мезек и гара Свиленград, ИАИ, XI, 1937, стр. 151.

Tombes tumulaires du village Tulovo, dép. de Stara Zagora

G. ТАВАКОВА-CANOVA ET L. GETOV

(Résumé)

Les auteurs ont entrepris en 1967 des fouilles de sauvetage dans le tumulus thrace près du village Tulovo. Elle avait fait l'objet de recherches dès l'année 1905 lorsque deux sépultures riches et un char y furent mis au jour.

On a découvert au cours de ces derniers travaux quatre fosses avec des sépultures.

Fosse I. Elle contenait une sépulture à incinération d'un homme, partiellement détruite lors des fouilles antérieures. L'inventaire funéraire comprenait : une chaise pliante en fer, une cuvette en bronze, une petite cruche en bronze. On l'a datée de la fin du I et du début du IIe s. de n. è.

Fosse II. Elle comprenait la sépulture d'une femme incinérée, ainsi qu'un important inventaire funéraire : des vases en bronze et en verre, des épingles à cheveux en verre, un miroir en argent, des semelles en

liège, des pantoufles en cuir doré et liège, ainsi qu'un coffret de toilette en bois avec des appliques de métal contenant des accessoires de toilette complets. Datée du I s. de n. è.

La troisième fosse a livré une tombe aux cheveux à incinération et dans la quatrième on a recueilli un char à quatre roues préalablement démonté et brûlé. C'est un cas très rare pour l'époque romaine.

Ce char devait faire partie de la première sépulture ou de l'une des sépultures mises au jour en 1905.

Les fosses de ce tumulus relèvent d'un même type — une fosse rectangulaire plate dans laquelle on incinérât les corps. Seule la fosse de la sépulture II était recouverte de tuiles et comprenait au fond une plus petite fosse-urne.

Ce tumulus de Tulovo devait appartenir à la nécropole d'une grande famille thrace des premiers siècles de la domination romaine en Thrace.

Изследвания върху съдържанието на съдовете от женско погребение от с. Тулово

Г. ЗОЛOTOVИЧ И АС. ПОПОВ

При разкопаване на женско погребение от края на I в. на н. е. в с. Тулово, Старозагорски окръг, Цанова и Гетов¹ намират известен брой стъклени и глинени съдове във и около едно тоалетно сандъче. Находката подсказва възможността в съдовете да се съдържат остатъци от препарати, използвани за козметични цели.

Литературните данни за химическо изследване на подобни материали са много оскъдни. Повечето от тях са за материали от египетски гробници, като например работите на Charman и Plenderleith,² Banks и Hilditch³ и Hilditch⁴. За жалост използваните по това време аналитични методи не са дали възможност за определяне точния състав въпреки големите намерени количества (450—500 г.). Получените данни позволяват да се заключи само за наличие на мазнина. Попов и Иванов⁵ изследват маслоподобно вещество, намерено в голям глинен съд (от X—XI в. на н. е.) на морското дъно при Бургас. Използвайки освен класическите методи и ултравиолетова спектрофотометрия и хроматография, авторите стигат до заключение, че се касае за животинска мазнина (гсвежда, овча или козя лой). Reutter⁶ анализира една римска помада и намира във водната фаза канелена киселина и глюкоза, а в липидната фаза — мазнина и пчелен восък. Най-близко до нашия случай е изследването на Jáku и сътрудници⁷ върху съдържанието на флакон, намерен в урна от римски гроб, открит през 1963 г. в Унгария. Заключениеето на авторите е, че в съда се е съдържало маслиново масло с прибавка на сладка вода (мед или сок от плодове) и оцет. Повечето други трудове представляват обзори по данни от древните автори за материалите, използвани през различните епохи за козметични цели. Такива данни са дадени от Walden,⁸ Rovesti,⁹ Desel,¹⁰ Benedigenti,¹¹ Marriotti,¹² Dini,¹³ Geller¹⁴ и др.

Съвременните аналитични методи дават по-големи възможности за анализ на сложни смеси от органични вещества. Голямата трудност се явява от липсата на сведения за настъпилите промени при дълъг престой и особено, както при нашия случай, при достъп на въздух и вода.

Намерените материали представляват интерес:

1. От историко-археологическа гледна точка — да се установи какви вещества са били използвани в тази епоха за козметични цели, като резултатите се сравнят със сведенията, дадени в цитираната литература.

2. От химическа — какви промени са настъпили при отделните вещества при дългия престой.

3. Да се обърне внимание за запазване и анализиране на всички намерени при разкопки органически вещества в съдове. Макар и на пръв поглед да изглежда, че в тях се съдържа само пръст и вода, възможно е да са се запазили редица вещества, чрез които да се установи съдържанието им (храни, мазнини, пиетета, козметици и др.).

Провеждането на анализите се извърши в лабораториите на секция „Биохимия и физиология“ при Института по розата, етерично-маслените и лекарствени растения на АСН в гр. Казанлък и в секция „Химия на липидите“ при Института по органична химия на БАН.

Изказваме нашата благодарност на др. Цанова и Гетов за предоставянето на материалите и на др. Тенчов (София) за полезната дискусия на резултатите.

В настоящото съобщение се дават резултатите, получени при изследване състава и съдържанието в съдовете. При работата бяха използвани различни методи: хроматографски (хартена, тънкослойна и газова), спектрофотометрични, микрохимични и др. Разработен бе специален ход на екстрахиране с различни разтворители, който дава въз-

можност отделните групи вещества да бъдат разделени и изследвани. Подробно методиката (която може да служи и при други изследвания на археологически материали от ограничен произход) е под печат другаде.¹⁵

За удобство при разглеждането намерените 11 броя съдове могат да бъдат разделени на 4 групи:

1. Три стъклени съдчета от тоалетното сандъче (вж. стр. 35, обр. 16). 2. Един малък балсамарий (вж. стр. 34, обр. 15), и 3. Пет поголеми балсамарии (вж. стр. 31, обр. 6 в, 7), намерени извън сандъчето, и 4. Две глинени съдчета от сандъчето (вж. стр. 36, обр. 18а, б).

Всички съдове са били намерени незапушени. Съдържанието на трите стъкла от сандъчето (1-а група) е прехвърлено в София в лабораторията на Института за паметници на културата и ни бе предадено в стъклени банки. Материалите от двете глинени съдчета (4-а група) са били прехвърлени в две кутийки от др. Гетов. Балсамарийте от 2-а и 3-а група бяха препразнени от нас. Във всички освен в малкия балсамарий и в двете глинени съдчета се намери повече или по-малко вода, най-вероятно постепенно отцедила се от почвата. По плана на работата отделно се изследваха водната течност и утайките. За разделяне на отделните вещества се правеха последователни екстракции с петролев етер, етилов етер, бензол и алкохол, а в някои случаи и с хлороформ. Във всички съдове се съдържаше и известно количество пръст — в стъклените засъхнала в гърлата. Трябва да се отбележи, че във водната течност бяха намерени малки количества аминокиселини, а в петролетерните извлекци — хумусни вещества, и едните и другите отцедени заедно с водата от почвата.

Проведени бяха изследвания за съдържанието на минерални вещества, мазнини, белтъчини, органични киселини, флавоноиди, пигменти, терпеноиди (етерични масла), азулени, балсами и др. Получените резултати за отделните съдчета могат да се сумират, както следва:

Три стъклени съда от тоалетното сандъче

а. Първото от съдчетата съдържаше около 20 мл вода с бледожълт цвят кафява утайка (по-тежка от водата). Установено бе, че във водната фаза се съдържа малко количество белтъчни вещества, а в

утайката има около 20% мазнина. Трудно е да се определи предназначението на съдържанието, но може да се предположи, че е служило като дегримъор (т. е. за сваляне на грима).

б. Вторият стъклен съд съдържаше около 25 мл вода и кафява парцалеста утайка, плуваща в цялата течност. Петролетерният извлек бе оцветен зелено и при хартиена хроматография даде резултати, които показват наличието на пигмент от растителен произход. В утайката бяха доказани осмолени висши терпенови въглеводороди, вероятно от балсами. При запалване на сухия остатък се усеща миризма на смоли (тамян). В утайката се съдържа 35% мазнина.

Вероятно в този съд се е съдържала ароматизирана мазнина, в която са били екстрахирани и разтворени балсамични вещества и ароматни растителни органи (цветове или корени). Съдържанието е било използвано за парфюмиране.

в. Третото съдче съдържаше около 30 мл вода и едропарцалеста люсповидна утайка. Водният пласт бе оцветен кафяво. Утайката се оказва, че се състои главно от мазнини (76%), които са били слабо ароматизирани (осмолени терпенови вещества на тънко-слойна хроматография). Може да се предположи, че съдържанието е служило за масажи след баня.

Малък балсамарий

Този съд е с особена форма — двойно-заоблена долна част. Той е бил наведен на една страна и в него не е проникнала вода. Съдържанието представляваше твърда восъкообразна маса, разделена на два пласта — червеникав и жълт. В сравнение с всички други съдове имаше най-силна ясноизразена смолоподобна миризма. При различните екстракции се оказва, че около 10% от масата са силно полимеризирани балсамоподобни вещества (най-силна и характерна реакция в сравнение с другите съдове), разтворени в около 60% смес от животинска мазнина и восък (инфрочервени спектри и газова хроматография). Воден извлек показва наличието на киселини (рН=2,3). Чрез хроматография бе установено, че това е главно оцетна киселина. В малко количество бе намерена и мравчена киселина, получила се вероятно от някои разпадни процеси. Наличието на оцетна киселина дава възможност да се предположи,

че част от ароматичните вещества са прибавени като екстракти във вино. Този начин на екстракция е бил използван в древността.

Около 30% от съдържанието на балсамария се оказа бяла, лека маса, в която под микроскоп се виждат ясно къси целулозни влакна. Изглежда, че това е сърцевина от растителни стъбла, която е била поставена в балсамария като пълнител и след това е била напоена с ароматни вещества. Съдчето е служило за мирисане (подобно на днешните инхалатори). Подобни съдове са се използвали и до края на XIX в.

Балсамарии, намерени извън сандъчето

В тази група влизат 5 съдчета, от които едно беше от светлозелено стъкло, а другите — от тъмнозелено.

а. Светлозеленото съдче съдържаше около 10 мл жълтооцветена водна течност и бяла восъкообразна, лепкава на пипане маса. Вгърлото на стъклото имаше коренчета от растения. В твърдата маса беше установено съдържанието на 75% мазнини от растителен произход. Използувано е най-вероятно за масажи.

б. Тъмнозеленият съд съдържаше около 15 мл вода и тъмнокафява мазна утайка. Във водната течност беше доказано присъствието на белтъчни вещества, захари и растителни пигменти (от полифенолов тип). Петролетерният извлек беше кафяв и в него бяха установени окислени и осмолени вещества, произхождащи от етерични масла и балсами, както и азулен. Утайката се състоеше главно от мазнини и вероятно малко восък. Към тях са били прибавени настойка от растителен материал, съдържащ азулен (най-вероятно от лайка) и др. Препаратът е служил като крем или за правене на маска за подхранване на кожата и премахване на бръчки. До известна степен съдържанието е близко до това на стъкло „г“ от тази група, но е по-слабо парфюмирано и съдържа по-малко мазнини.

в. Съдържанието на този тъмнозелен съд представляваше ронлива жълта маса (неразтворима и неразмекваща се в петролев етер) и няколко мл вода. Утайката можа да се извади от стъклото само след постепенно размекване в абсолютен алкохол. Този извлек показва съдържание на растителни пигменти и белтъчни вещества. Установени бяха и 60% растителни мазнини. Проведените

микроскопски изследвания показаха много близка картина до тази на ситно смлени бадеми. Особено характерно е червеното оцветяване с флороглюцин и солна киселина на частички от кафявата кожа на бадемовите ядки. Получените резултати дават основание да се заключи, че съдържанието е било смес от смлени бадеми и мазнина (вероятно бадемово масло) и е било използвано за козметична маска на лицето.

г. Четвъртото стъкло е също тъмнозелено. То съдържаше 20 мл вода и полутечна, мазна кафява утайка. Водният пласт бе жълто оцветен и показва съдържание на значителни количества захари (след хидролиза главно глюкоза), белтъчни вещества и растителни пигменти (от флавоноиден характер). Намерено бе в него и наличие на оцетна киселина и в следи мравчена киселина. Тези два продукта вероятно са получени в резултат на частична ферментация на прибавен сок от плодове и на други разпадни процеси. В петролетерния извлек се съдържаше кафяв пигмент, висши терпени, азулен и балсами. Съдържанието на този съд даде най-ясно изразени на газова хроматография компоненти от етерични масла (пикове с ретенционни времена 4,46; 5,39; 6,28; 7,17; 8,15; 11,23 минути). В утайката бе доказано наличието на 80% мазнини от растителен произход (маслиново или бадемово масло). Освен това в нея може да има и мляко. Към това са били прибавени и сок, съдържащ захари (плодове или мед) и настойки от растения (между тях и лайка). Съдържанието на този съд е с най-сложния състав в сравнение с всички други. Всички данни водят до заключението, че това бил силно парфюмиран (чрез накисване на цветовете или други растителни части в мазнини) крем за лице.

д. Петият балсамарий е също от тъмнозелено стъкло. Съдържаше около 15 мл вода и кафява пореста маса, размекваща се с петролев етер до мазна консистенция. Водният пласт бе жълт, а петролетерният и етерният извлек — наситено зелени. При изследвания с газова хроматография се получи данни за съдържание на етерично-маслени вещества (пикове с ретенционни времена 10,32; 17,00; 22,43; 28,48; 46,00). Това бе потвърдено и чрез тънкослойна хроматография (петна, характерни за висши въглеродороди и естери). Данните показваха наличието на ароматични вещества от цветовете (евентуално лилия) и ароматни смоли. Интерес представляваше зеленият пигмент, който

при хроматография върху тънък пласт бе разделен на два — жълт и син. Последните не можахме да идентифицираме. В утайката бяха установени малко мазнини, асфалтоподобно вещество и восък — общо около 60 %. Получените данни позволяват да се счита, че това е козметичен препарат за намазване на косата за закрепване и задържане на фризура и същевременно за придаване на синьо-черен оттенък.

Два глинени съда от тоалетното сандъче

а. Едното съдче съдържаше сиво-кремави ронливи парченца, мазни на пипане. Установено бе наличието на карбонати, железен окис (7,6 %) и магнезиев окис (1,85 %). Съдържанието е от минерален произход (около 95 %) и е било използвано като пудра. Прибавката на железния окис придава кремавия цвят.

б. Второто съдче съдържаше трошливи и порьозни парченца, отчасти със зелен цвят, а други с черен цвят. Установено бе наличието на черни и зелени метални окиси (меден окис и др.), смесени с пчелен восък.

Предназначението е било за оцветяване на веждите и около очите.

Заклучение

1. Във всички съдове са се съдържали препарати за козметични цели, различни по състав.

2. Повечето от веществата са претърпели значителни промени. Сухият остатък се състои от силно полимеризирани, трудно екстрахиращи се продукти.

3. Съдържанието на отделните съдчета представлява сложни смеси от вещества от растителен, животински и минерален произход.

4. Употребени са растителни и животински мазнини, восък, растителни екстракти и настойки, ароматични вещества, мляко, асфалтоподобно вещество, минерални вещества, стрити бадеми и др.

5. Препаратите са били използвани като пудра, течности за масажи, крем за лице, течност за коса, парфюм, грим за рисуване на очите и веждите и пр.

6. Вероятно голяма част от веществата (балсами, екстракти, аромати) или още по-вероятно готовите препарати не са били от местен произход, а внесени отвън.

¹ Г. Табакова-Цанова и Л. Гетов, Могили погребения от с. Тулово, Старозагорски окръг, Археология, 1969, кн. 4, стр. 29—40.

² С. Chapman, H. J. Plenderleith, Examination of an Ancient Egyptian (Tutankh-Amen) cosmetic, J. Chem. Soc., (London), 1926, стр. 2614.

³ A. Banks, T. P. Hilditch, A note on the composition of some fatty materials found in ancient Egyptian tombs, Analyst, 58, 1933, стр. 265.

⁴ T. P. Hilditch, Examination of fatty material taken from an Egyptian tomb at Armant, Analyst, 64, 1939, стр. 867.

⁵ А. Попов, С. Иванов, Изследвания върху една мазнина, престояла дълго време на морското дъно, Изв. Хим. инст., 7, 1959, стр. 341.

⁶ L. Reutter, Analyse d'une pommade romaine, Compt. rend. Acad. Sci., 162, 1916, стр. 470.

⁷ M. Jáky, J. Perédi, L. Pálos, Untersuchungen eines aus römischen Zeiten stammenden Fettproduktes, Fette-Seifen-Anstrich-mittel, 66, 1964, стр. 1012.

⁸ P. Walden, Utilisation des baumes et des parfums à l'antiquité, Parfumerie moderne, 25, 1931, стр. 9.

⁹ G. Rovesti, Profumi degli Etruschi e dei Romani, Rivista Italiana, Essenze, Prof., Piante off., Olii veget., Saponi, 35, 1953, стр. 363.

¹⁰ H. F. Desel, R. Hochberg, The early times of cosmetics, Drug. Cosmet. Ind., 49, 1941, стр. 386, 393, 395.

¹¹ A. Benedigenti, Profumi e fitocosmesi nei tempi passati, Rivista Italiana, Essenze, Prof., Piante off., Olii venet., Saponi, 39, 1957, стр. 451.

¹² R. H. Marriott, Cosmetics as factors in civilisation, „Cosmetic Science“, London, 1959, стр. 311.

¹³ J. Dini, L'estetica nell'arte, Rivista Italiana, Essenze, Prof., Piante Off., Olii veget., Saponi, 49, 1967, стр. 105.

¹⁴ L. Geiler, Alte und neue Kosmetika aus dem Pflanzenreich, Seifen-Öle-Fette-Wachse, 91, 1965, стр. 829.

¹⁵ G. Zolotovitch, A. S. Popov, Cosmetics from a Thracian tomb, Bulgaria (1st Century A. D.), Soap, Perfumery, Cosmetics, 1969, кн. 6, стр. 425—432.

Recherches sur le contenu des vases d'une sépulture de femme du village Tulovo

G. ZOLOTOVIČ ET AS. POPOV

(Résumé)

Les auteurs ont examiné le contenu de 9 vases de verre et 2 en argile trouvés autour et dans un coffret de toilette découvert dans une sépulture de femme de la fin du I s. de n. è. du village Tulovo (département de Stara Zagora). Les données de la littérature sur les analyses chimiques de matériaux analogues sont très réduites. Les auteurs ont utilisé les méthodes suivantes de recherche : chromatographie, spectroscopie, microchimie. Tous les vases contenaient des produits cosmétiques. La plupart d'entre eux avaient subi de sensibles altérations. Dans de nombreux cas le résidu sec comprenait des substances polymérisées dont l'extraction s'est faite difficilement. Il s'agit de mélanges complexes d'origine

végétale, animale et minérale. On avait utilisé des graisses, de la cire, des extraits et des décoctions végétaux, des substances aromatiques, du lait, des substances contenant des sucres (miel, jus de fruits), des substances minérales asphaltiques, des amandes concassées, des substances minérales, etc. Les produits découverts étaient destinés à la préparation de poudre de toilette, d'huile pour massage, crème de visage, liquides capillaires, parfums et produits de maquillage pour les yeux et les sourcils. Probablement que la plupart des substances (baumes, extraits et substances aromatiques) et surtout les produits finis n'étaient pas d'origine locale mais importés.

Кастелът Трансмариска

РАЧО ЗМЕЕВ

Античната Трансмариска се намира при днешния град Тутракан, непосредствено до десния бряг на р. Дунав, в близост до старо тракийско селище¹ с благоприятно изложение към североизточните и югозападните ветрове и към слънцето през всичките годишни времена. Наоколо е имало плодородна земя, гори и извори, а р. Дунав е била важен търговски път, както и със стратегическо значение — за укрепване отбраната на Римската империя.² Възникнала е като укрепен военен лагер (кастел) към II в. на н. е. и е била наречена по името на отсрещната р. Марискус (дн. р. Арджеш).³

Кастелът Трансмариска е бил важен военен център на брега на Дунава.⁴ Издигал се е като силно препятствие срещу варварските нашествия от север и успешно е отразявал техните набези. Тук от края на III до VI в. са квартирували военни помощни войскови части (auxiliares): *Milites Novenses* и две кохорти от XI Клавдиев легион: *Praefectus ripae legionis undecimae Claudiaе cohortis quintae pedaturae superioris* и *Praefectus ripae legionis undecimae Claudiaе cohortis quintae*

pedaturae inferioris.⁵ Кастелът имал силна каменна крепост, но в края на III в. той пострадал и после бил укрепен от император Диоклетиан (281—305 г.). На 18 октомври 294 г. той посетил Трансмариска. В негова чест бил поставен каменен надпис на 1 март 293 г. Надписът гласи, че императорът, след като победил вражеските племена и установил спокойствие в своята земя, издигнал крепост (*praesidium*) на Трансмариска.⁶ Малко по-късно, при император Константин Велики (306—337 г.) срещу Трансмариска бил построен кастелът Константиниана Дафне, чието местоположение все още не е сигурно установено. При Трансмариска в 366 г. император Валент (364—378 г.) построил понтонен мост и преминал отсреща (в дн. Румъния) по време на войната срещу готите.⁷

Крепостта на Трансмариска най-вече пострадала през V—VI в. от нашествията на племената от север и затова император Юстиниан I (527—565 г.) взел мерки тя да бъде поправена.⁸

Идването на славяните, а след това и нашествията на прабългарите превърнали в развалини крепостта на Трансмариска, както

и другите крепости покрай Дунава, унищожени вероятно в края на VI в.⁹

Върху кастела Трансмариска досега не бяха правени системни археологически изследвания. Някои и други сведения за Трансмариска, които се съдържат в отделни публикации, са изградени само върху материал от извори.¹⁰ През последните години във връзка със строителството в Тутракан бяха разкрити части от разрушените крепостни стени на Трансмариска и се намериха тухли с печат на XI Клавдиев легион, с името на Трансмариска и Кандиана. Под с. Дунавец и с. Пожарево има останки от римски път. Оцелелите останки от крепостните стени и тухлите с печат, както и римският път са предмет на настоящата статия.¹¹

1. Крепостни стени

Укрепителната система на Трансмариска не е проучена. Не са правени археологически разкопки за разкриване на крепостните стени. К. Шкорпил съвсем накратко съобщава, че кварталът между главната улица¹² и високия дунавски бряг се наричал *Четате*

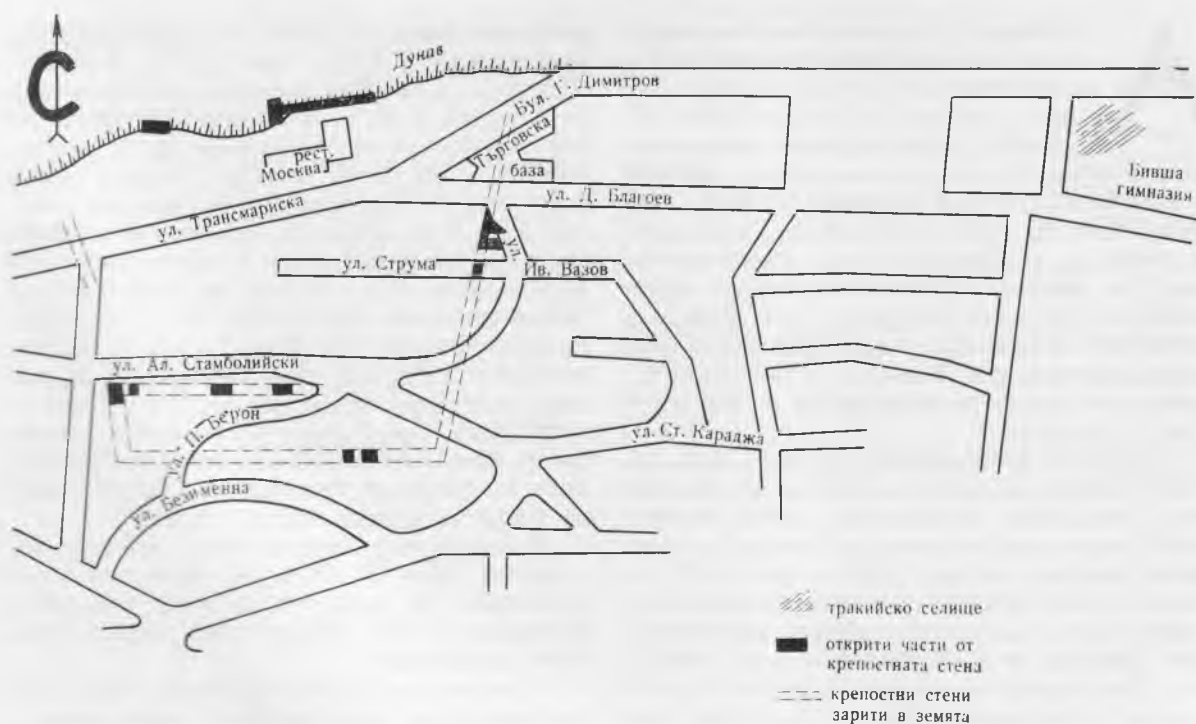
• Обр. 1. План на античния кастел Трансмариска.
Fig. 1. Plan du castel Transmarisca

(рум.), т. е. укрепление. Тук той открил останки от древни стени с деб. 2,5 м.¹³

Проучванията ни се ограничават само върху откритите напоследък останки от крепостните стени, които хвърлят светлина върху устройството на укрепителната система.

Мястото на Трансмариска е било сполучливо избрано. Тя е била разположена върху естествено укрепено двустъпално плато, с наклон от юг към север. Оттук се открива добър изглед на север от Дунав. На изток стената на крепостта опирала до естествен дълбок ров, който и сега може да се види. На запад бил прокаран изкуствен ров и по него днес минава ул. „Сабахатин Али“, наречена още „Дълбокия път“. На север защищавала крепостта широката и пълноводна р. Истър (дн. р. Дунав), а на юг, където днес е махалата „Текето“, теренът е равен и не личат следи от никакви защитни съоръжения на крепостта. Изобщо, крепостната стена на Трансмариска следвала особеностите на терена, поради което имала формата на неправилен четириъгълник (обр. 1).

Основите на крепостната стена са заложени в здрава жълта почва, а на отделни места опират на варовиков пласт. Дълбочината на основите достига около 1 м. Изгра-

Обр. 2. Останки от западната крепостна стена със смесена зидария. Fig. 2. Vestiges du mur d'enceinte Ouest à appareil en Opus mixtum

дени са от недялани камъни от местен произход, свързани с бял хоросан. Ширината на основите е около 3,20 м. Средната ширина на надземната част на стената (куртината) е 2,65—3,20 м. Характерното в строежа на стената е, че има външно и вътрешно лице, с пълнеж (емплектон) от камъни и хоросан, примесен с дребна речна баластра. Облицовката на куртината отвън е направена от средни по размер каменни блокчета с неправилна форма и грубо издялано лице, а вътрешната — от същите и по-малки каменни блокчета. Фугите между блокчетата са 0,01—0,02 м. На западната стена се откри смесена зидария (opus mixtum) с пояс от три реда тухли (обр. 2).¹⁴

Крепостната стена на Трансмариска през османското робство, а също и след Освобождението е представлявала каменна кариера за строеж на обществени сгради, жилища, подпорни стени и огради. В резултат на това са оцелели само малки, незначителни останки, все още закрити в земята на дълб. 1—2 м. Но и те са силно разрушени. Макар и в та-

кова състояние, те ни дават възможност да правим известни проучвания на каменната крепост на Трансмариска.

Източната стена е започвала от брега на Дунава, пресичала е мястото, където днес са улиците „Д. Благоев“, „Ив. Вазов“ и „Струма“, отивала е на юг към високия склон, минавала е през днешната улица „Ал. Стамболийски“ и е свършвала на равното плато (до дома на Тодор Кръстев). Имала е приблизителна дълж. 300 м. Останки от източната крепостна стена с вис. 3 м били разкрити през 1958—59 г. при строежа на сградата на „Търговска база“ и при разширяване платното на ул. „Ив. Вазов“, запазени и понастоящем (обр. 3). Дълж. на откритата крепостна стена е към 10 м. Поради това, че тя е затрупана с пръст и над нея има застроени къщи, не може да се измери ширината ѝ. Перпендикулярно на крепостната стена се издава навън зид, широк в основата 3,80 м, а на куртината 2,65 м. Несъмнено това са развалини от кула. На 7 м има втори издаващ се зид, успореден на първия, чиито основи са на 1 м вис над нивото на уличното платно.

Южната стена е двойна. Първата стена, доколкото можа да се проследи, ми-

3

● Обр. 3. Останки на източната крепостна стена на ул. „Ив. Вазов“. Fig. 3. Vestiges du mur d'enceinte Est (rue „Iv. Vasov“)

нава успоредно на ул. „П. Берон“. Нейните основи се откриха на дълбочина в земята на 2,5 м в двора на Сабри Юсеинов в изкопания ледник. Освен това тук е бил открит и зид на сграда, от който са вадени тухли. Тухлите не можаха да се видят, защото са употребени за плочник, залят с цимент. Стената продължава на запад, пресича ул. „П. Берон“ и стига на ул. „Сабахатин Али“. Върху останки от стената Бахри Назифов е издигнал новата си къща през 1965 г. Предполага се, че дължината на стената е около 240 м.

Основите на втората южна стена се откриха в двора на Пеню Христов, ул. „Ал. Стамболийски“ 36. Той съобщава, че когато строил къщата, открил каменен зид, широк 2 м, който достига на дълб. до 2 м. Явно, че къщата му е издигната върху крепостните стени. Оттук в посока на запад крепостната стена била открита при строеж на къща от Кирил Стойков и Иван Димчев, а също и от Крум Хаджиев и е разрушена до основи (обр. 4). По-нататък достига до ул. „Сабахатин Али“,

като останките личат над земята зад къщата на Марийка Манева.

Разстоянието между двете успоредни южни стени е около 30 м.

Западната стена има запазени останки в двора на Марийка Манева (вж. обр. 2). Дебелина 3,20 м и запазена височина 1,50 м. Оттук на юг останките са под земен пласт на дълбочина 1,5—2 м и достигат до дома на Бахри Назифов. На север към Дунава бяха открити основи на ул. „Трансмариска“ при копаене канал за полагане на водопроводни тръби. Дължината на западната стена е около 200 м.

Северната стена. Вследствие на ерозионното действие на дунавските води крепостната стена е изложена на разрушение. Сега от нея има оцелели само около 25 м, издаващи се в стръмния бряг, под ресторант „Москва“ (обр. 5). Зидът има деб. 2 м и височина 2 м. Предполага се, че дължината на северната стена е била около 300 м.

Няма съмнение, че крепостта е имала кули и е представлявала сериозно укрепление при отбраната на дунавския лимес. Надяваме се, че при бъдещите разкопавания в очертаенията

● Обр. 4. Камъни, извадени от вътрешната южна стена. Fig. 4. Pierres, pro-venant du mur intérieur Sud

на крепостните стени ще може да се състави по-точна скица и да се очертаят крепостните порти и кули.

Начинът на изграждане на крепостната стена е подобен на градежа от крепостта Абритус (дн. гр. Разград),¹⁵ на крепостта Хисар, чиято северна стена е двойна,¹⁶ и др. Кога точно е издигната крепостта не се знае, но за нейните преправки и повторни издигания има писмени извори от III—VI в.¹⁷

2. Печати

През лятото на 1967 г. Неджми Матаживущ на ул. „Ст. Караджа“ на около 200 м от източната стена, при изкоп на шахта на дълбочина 2 м извадил 14 броя тухли с печат. Откъртил ги от зид на някаква постройка, несъмнено римска сграда. Тухлите били прибрани в музейната сбирка и сега те представляват ценен писмен извор за историята на късноантичните кастели Трансмариска и Кандидиана.

Намерените тухли с печат са единственият писмен документ, свидетелстващ, че в кастелите на Трансмариска и Кандидиана през III—VI в. са квартирували военни части от XI Клавдиев легион, с главен гарнизон в Дуросторум (дн. гр. Силистра)¹⁸. Освен в Трансмариска и в Кандидиана, части от легиона квартирували в Тегулициум, Кимбриани и Алтинум,¹⁹ а през VI в. и в Сексагинта Приста²⁰. Функциите на легиона били да отбранява Дунавския лимес от нашествията на северните варвари, а присъствието на римските войници е спомагало за романизацията на местните траки. Освен това на стануващите легиони в кастелите е било възложено да извършват и строителна дейност, за което се съди по намерените тухли с печат с името на кастела²¹. Тухлите като строителен материал били разпространявани навярно чрез купуване от населението. Защото в Тутракан и Силистра, както и в селата Попина (Алтинум),²² Малък Преславец (Кандидиана), Ряхово (Русенско), а също и в Румъния са били намерени тухли с печат на XI Клавдиев легион с прибавено името на кастелите Трансмариска и Кандидиана.²³ Това безспорно

5

● Обр. 5. Останки от северната крепостна стена на брега на р. Дунав. Fig. 5. Vestiges du mur d'enceinte Nord sur la rive du Danube

свидетелствува за известни икономически връзки между войската и населението, както и между отделните селища в провинцията.

Намирането на тухли с печат на XI Клавдиев легион с прибавено името на Трансмариска и Кандидиана е отразено в нашата и чуждата литература и авторите локализируют Трансмариска при Тутракан и Кандидиана при с. Малък Преславец (бивше Кадъкьой).²⁴ Когато К. Шкорпил правел своите археологически проучвания по Долния Дунав, писал, че намерил тухли, на които различил два вида печати. Печатът от единия вид LEG XI CLFTRAM имал дълж. 0,24 м, шир. 0,035—0,04 м и вис. на буквите 0,28 м, поставен бил почти на средата на тухлата, която имала тъмночервен цвят. Печатът от втория вид LEG XICLPF имал дълж. около 0,16 м, шир. 0,03 м и вис. на буквите 0,014 м, поставен диагонално на тухлата, която имала червен цвят.²⁵ Велizar Велков изтъква, че тухли с печат LEG XI CLF CAND били намерени при разкопките на Кадъкьойското градище²⁶ и са известни по

една-две в с. Ряхово, Русенско, и в с. Попина.²⁷ Значителният брой тухли с печат XI Клавдиев легион с името на Трансмариска и Кандидиана сочат, че в тези два антични кастела са квартирували гарнизони от лека пехота и две кохорти.²⁸

От намерените тухли с печат в Тутракан 10 са цели, 2 счупени на половина и 2 силно фрагментирани. Имат различни размери. Двете тухли, които са във фрагментарно състояние, имат деб. 0,065—0,07 м (№ 1 и 2). Целите, добре запазени тухли, имат размери: деб. 0,065 м, дълж. 0,26 м и шир. 0,135 м (№ 8, 11 и 12), деб. 0,07 м, шир. 0,265 м и дълж. 0,35 м (№ 3 и 4); деб. 0,06 м, шир. 0,275 м и дълж. 0,385 м (№ 5 и 7); деб. 0,07 м, шир. 0,26 м и дълж. 0,37 м (№ 6 и 9). Счупените наполовина тухли имат размери: деб. 0,06 м, шир. 0,275 м и дълж. 0,35 м (№ 13); деб. 0,085 м, шир. 0,29 м и дълж. 0,42 м (№ 14). Тухлите имат правоъгълна форма. Цветът им е червен. Правени са от пречистена глина, добре омесена и изпечена. По повърхността личи розово-жълт цвят от напластявания на хоросан при употребата им в градежа.

Формата на печатите е правоъгълна. Печатът е поставен във вдлъбнато поле, обикновено в средата, хоризонтално по дължината на тухлата. Буквите са изпъкнали и позитивни. Името на легиона се предава в печатите съкратено, с прибавяне на частта, стануваща в съответното селище, напр. Leg(ionis) XI Cl(audiae) F(elicis) Tram(ariscae) и Leg(ionis) XI Cl(audiae) F(idelis) Cand(idianae). Печатите на XI Клавдиев легион имат следните палеографски особености (обр. 6):

1. Буквата L има обикновено изписване с отвесна и хоризонтална хаста, като само при печат № 4, 8 и 10 има някои особености. При печат № 4 началната буква няма абсолютно никаква прилика с L. Тя е свързана

• Обр. 6. Печати на XI Клавдиев легион върху тухли, намерени в Тутракан. Fig. 6. Sceaux de la XI Légion Claudia apposés sur de briques découvertes à Tutrakan

с хаста още в началото на буквата E. След цифрата XI, където трябва да следва CL, буквата L наподобява Ъ, което се забелязва и на печат № 8 и 10 (на същото място).

2. При буквата E хоризонталните хаста са равни, на еднакво разстояние. Само при печат № 8 и 10 средната хаста се свързва със следващата буква G.

3. Буквата G се изразява чрез C (№ 4, 8 и 12), а в останалите случаи (където буквата не се чете поради изличаване) е или G или C. Обаче буквата C има формата на правилна дъга.

4. Цифрата XI се образува от две кръстат хаста и една отвесна. Хастите са еднакви по височина с тези на останалите букви.

5. При изписването на буквите CLFT няма особености. Буквата A е също правилно

1 LGXICLFCA

2 TRAM

3 XICLF TRM

4 LECXICBUTRA

5 I FFCAD

6 LE CLFCAD

7 XICIFCAD

8 FCXICBETRAM

9 CLETRAM

10 LECXICBETRA

11 XICLFCA

12 I CXCIC D

13 LECX CAD

14 XICLF D

7

● Обр. 7. Останки от римския път до с. Дунавец.
Fig. 7. Vestiges de la voie romaine menant au vill. Du-
navec

изписана. Особености има само при буквата N, която е изпъкнала и негативно поставена. Освен това тя е непосредствено свързана, като дясната хаста на буквата A е и нейна хаста; а между буквата A и D буквата N е изписана само чрез една наклонена надясно хаста. Лигатурата на буквата N се наблюдава само при печатите № 5, 6, 7 и 13.

3. Римски път

Останки от римския път ясно личат по брега на Дунав при с. Дунавец в м. Куршумлите. На разстояние от около 500 м в отвесно отсечения бряг, на 1 м дълбочина се вижда шосейна настилка от ломен камък, трошени керемиди и речен чакъл с дебелина приблизително 0,30 м. Поради постоянното срутване на брега той е осеян с много камъни от римския път (обр. 7). Следи има на брега на Дунава и в м. Постът под с. Пожарево.

Каталог на печатите на XI Клавдиев легион с името на Трансмариска и Кандидиана

1. Вдълбан печат с размери $0,19 \times 0,032$ м, вис. на буквите 0,021 м — L[E]GXICLFCA[ND].
2. Вдълбан печат с размери $0,095 \times 0,035$ м, вис. на буквите 0,03 м — [LEGXICLF]TRAM.
3. Вдълбан печат с размери $0,21 \times 0,035$ м, вис. на буквите 0,03 м — [LEG]XICLFTRAM.
4. Вдълбан печат с размери $0,235 \times 0,034$ м, вис. на буквите 0,025—0,03 м — LEGXICLFTRAM.
5. Вдълбан печат с размери $0,235 \times 0,031$ м, вис. на буквите 0,025 м — [LEGXICLF]CAND.
6. Вдълбан печат с размери $0,23 \times 0,03$ м, вис. на буквите 0,025 м — LE[GXI]CLFCAND.
7. Вдълбан печат с размери $0,234 \times 0,03$ м, вис. на буквите 0,025 м — [LEG]XICLFCA[ND].
8. Вдълбан печат с размери $0,15 \times 0,035$ м, вис. на буквите 0,03 м — [LE]GXICLFTRAM.
9. Вдълбан печат с размери $0,21 \times 0,035$ м, вис. на буквите 0,025 м — [L]EGXICLFTRAM.

10. Вдълбан печат с размери $0,19 \times 0,03$ м, вис. на буквите $0,025$ м — LEGXICLFTR[AM].

11. Вдълбан печат с размери $0,235 \times 0,03$ м, вис. на буквите $0,025$ м — [LEG]XICLF-CA[ND].

12. Вдълбан печат с размери $0,235 \times 0,03$ м.

¹ Останки от тракийско селище бяха открити през 1967 г. в двора на бившата гимназия (ул. „Д. Благоев“ № 5) при изкопи за строеж на жилищен блок. Намерените късове от съд и други находки датират селището от IV—III в. пр. н. е.

² При изграждането на крепости и градове римляните изхождали преди всичко от местните климатични и природни особености на терена, имащи важно защитно и стопанско значение. На тези градоустройствени принципи бил издигнат и кастелът Трансмариска. По-подробно по въпроса вж. Т. Иванов, Градоустройството през римската и късноантичната епоха в България, Археология, 1967, кн. 4, стр. 10 и сл.

³ Р. Марискус, дн. Арджеш, се влива в Дунав срещу Тутракан. Вж. Латински извори за българската история, II, София, 1958, стр. 391. За името на Трансмариска вж. Tab. Peut. VII (Transmarisca); Itin. Ant., 223,1 (Transmariscam); Not. Dignit., Or., 40,20 (Transmarisciae) и Claudius Ptolemaeus, III, 10,5 (Τρανμαρίσκα πόλις).

⁴ В. Велков, Градът в Тракия и Дакия през късната античност, София, 1959, стр. 88; R. Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja, 1938, стр. 159 и сл.

⁵ Not. Dignit., Or. XL 23, 34, 35. Вж. Латински извори. . . , II, стр. 245; V. Pârvan, Municipium Aurelium Durostorum, Torino, 1924, стр. 28—29.

⁶ В. Велков, цит. съч., стр. 88; Jerzy Colendo, Une inscription inconnue de Sexaginta Prista et la fortification du Bas-Danube sous la Tetrarchie, Eirene, V, 1966, стр. 143. По-подробно за Transmarisca и за каменния надпис, вж. Polaschek, RE, 6 A, 1937, кол. 2171; Patch, Beiträge, III/I, стр. 4; Gr. Tocilescu, Monumentele imperiale. Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului National de antichități din București, București, I, 1902, стр. 173—179, № 21 и др.

⁷ Ammianus Marcellinus, XXVII, 5,2; Латински извори. . . , II, стр. 153; В. Велков, цит. съч., стр. 88, 117; К. Иречек, БИБ, IV, 1932, стр. 117.

⁸ Прокопий Кесарийски, За строежите. В: Латински извори. . . , II, стр. 169.

⁹ Последен я споменава Procop., De aedific., IV, 6—ed. Haury, 132. У Theoph. Simocata, в края на VI и началото на VII в. тя вече не се среща в изворите.

¹⁰ Публикации за Трансмариска вж.: К. Шкорпил, ИРАИК, X, 1905, стр. 228 и сл.; М. Ванков, Останки от укрепената линия на римляните по десния бряг на Дунава — от Силистра до Свишов, Задружен

Буквите са силно изтрети и почти не се четат. Личи само крайната буква.

13. Вдълбан печат с размери $0,235 \times 0,03$ м, вис. на буквите $0,025$ м — [LE]GX[ICLF]CA[N]D.

14. Вдълбан печат с размери $0,235 \times 0,03$ м, вис. на буквите $0,025$ м — [LEG]XICLF[CAN]D.

труд, 1905, кн. IV—VI; И. Велков, Стари римски пътища и селища в днешните български граници, БИБ, II, 1929, IV, стр. 67—68; В. Велков, цит. съч., стр. 29 и сл. и др.

¹¹ За настоящата статия ценна помощ ми оказва Теофил Иванов, ст. н. сътр. при АИМ на БАН, за което му изказвам благодарност.

¹² Това е дн. главна улица „Трансмариска“.

¹³ К. Шкорпил, ИРАИК, X, 1905, стр. 450.

¹⁴ Смесената зидария се откри в двора на Марийка Манева, намиращ се на ъгъла на улиците „Ал. Стамболийски“ и „Сабхатин Али“.

¹⁵ Т. Иванов, Укрепителната система на Абритус, Археология, 1966, кн. 4, стр. 18 и сл.

¹⁶ К. Маджаров, Археологически проучвания на античния град Хисар през последните двадесет години, Археология, 1965, кн. 3, стр. 21 и сл.

¹⁷ Вж. заб. 6 и 8.

¹⁸ Not. Dignit., Or. XL 30—36; Ptolem. III, 105 Б. Филов, Епиграфски ситнежи, Периодическо списание на Българското историческо дружество, LXVIII, 1907, стр. 636—639.

¹⁹ Not. Dignit., Or. 40; В. Велков, цит. съч., стр. 60.

²⁰ В. Димова и В. Дойков, Сексагинта Приста, ИИМР, I, 1964, стр. 13.

²¹ Срв. Б. Филов, цит. съч., стр. 636—639.

²² Алтинум е кастел на Дунава, нелокализиран, може би източно от Тутракан, срв. Tomaschek, Altina, RE, I, кол. 1697, № 2.

²³ К. Шкорпил, ИРАИК, X, 1905, стр. 261.

²⁴ К. Шкорпил, цит. съч., стр. 261 и сл.; М. Ванков, цит. съч.; В. Велков, цит. съч., стр. 135; В. Велков, Принос към античната география на Мизия (Nigrinianis-Candidiana), Археология, 1959, кн. 1—2, стр. 24 и сл.; Г. Г. Тодилеску, цит. съч., стр. 180. G. Popa-Lisseanu, Transmarisca-Turtucaia. Cetati și orase greco-romane in noua teritorie al Dobroge, București, 1941, стр. 65—66; V. Parvan, Cercetari arheologice intre Silistra și Turtucaia in iulie-octombrie 1915, Anuarul comisiunii monumentelor istorie, 1916, стр. 216.

²⁵ К. Шкорпил, цит. съч., стр. 261.

²⁶ В. Велков, Принос към античната география, стр. 24 и сл.

²⁷ Пак там.

²⁸ Вж. заб. 5.

Le castel Transmarisca

RAČO ZMEEV

(Résumé)

Le castel Transmarisca remonte au IIe s. de n. è. C'est une forteresse en pierre élevée sur le limes danubien. Des troupes appartenant à la XI Légion Claudia y étaient stationnées depuis le IIIe s. de n. è. jusqu'au

VIe s. Ce castel fut détruit à plusieurs reprises par les razias des Barbares, puis reconstruit. Il a subsisté jusqu'à la fin du VIe s. à l'époque de l'invasion des Slaves et des Prctobulgares. Le système de défense comprend

une forteresse de pierre en forme de quadrilatère irrégulier située sur un plateau naturel à deux niveaux avec une pente allant du Sud au Nord. Cette construction est caractéristique par ses murs qui comportent deux faces appareillées et un emplecton de pierre et de mortier mélangé à de la pierraille. Seuls des vestiges peu importants des murs d'enceinte sont parvenus jusqu'à nous. Du mur Est subsistent environ 10 mètres d'une largeur à la base de 3,80 m et celle de la courtine de 2,65 m. Du côté Sud le castel était muni de deux murs de défense parallèles à 30 m de distance l'un de l'autre. Du tracé du mur extérieur on a trouvé les restes des fondations à une profondeur de 2,5 m. Le mur intérieur est très endommagé par suite des nouvelles constructions à cet endroit. On y constate des restes caractéristiques d'un appareil en *opus mixtum*. On y voit également les

vestiges du mur Ouest d'une épaisseur de 3,20 m et une hauteur existante de 1,50 m. Du mur Nord il ne subsiste que 25 m sur la rive abrupte du Danube. Ce mur a 2 m d'épaisseur et 2 m de hauteur.

La forteresse était certainement munie de tours. Les prochaines fouilles dans ce secteur permettront de dresser une esquisse exacte et de situer l'emplacement des portes et des tours.

On a découvert à l'est du mur Est 14 briques portant les marques de la XI légion Claudia et les noms des antiques castels Transmarisca (actuellement Tutrakan) et Candidiana (actuellement village de Malāk Preslavec).

Les vestiges d'une voie romaine apparaissent au-dessous des villages Dunavec et Požarevo. Ils s'étendent sur environ 500 m.

Фигурен глинен съд от с. Байкал, Плевенски окръг

ЕВЕЛИНА ГЕНОВА

През 1965 г. в Окръжния исторически музей, гр. Плевен, постъпи оригинален глинен съд с изображение на човешко лице (обр. 1). Той е намерен при изкоп за основи на къща в крайдунавското село Байкал, Плевенски окръг.¹ По сведения на работниците около него имало човешки кости и една трифитилна лампичка.

Съдът е направен от чиста, добре изпечена глина. Има светлокеремиден цвят. Около устието има ангоба с кафяво-червен цвят. От дългото седене в почвата тя е просмукана и сега от външната страна почти не личи. Тялото е почти конусовидно. Долната му част е покрита с леко хоризонтално набраздяване. Без шийка чрез леко стесняване то направо преминава в цилиндрично устие със загладен ръб. Дъното завършва с плътно, равно, недобре подчертано столче. Вис. 0,175 м, диам. на устието 0,104 м, диам. на дъното 0,063 м, макс. диам. 0,115 м.

Върху половината от съда грижливо е моделирано изображение на човешко лице. Чрез апликиране и гравирание релефно са представени всичките му части. Веждите са големи, в средата леко, грациозно извити

нагоре и силно изпъкнали. Над веждите започва пластично залепен силно профилиран и доста изкривен наляво дълъг нос (обр. 1 а, б). Очите и устата са предадени схематично чрез леко врязване в напластената на съответните места глина. По този начин се получава илюзия за полуотворени очи и уста. Брадичката е по-малка от устата. Малко под края на веждите са залепени ушите. Непосредствено от тях започва релефното предаване на овала на долната част на лицето. Всички окосмени части — вежди, мустаци и брада, са предадени с врязани черти.

Фигурни съдове с човешко изображение са познати още в най-дълбока древност. Тази традиция, особено известна през елинизма, продължава и през римската епоха. Такива съдове са открити във Франция, Австрия, Германия, Унгария, Югославия, Румъния и др. У нас също е позната такава керамика от различни епохи. При разкопки на Азмашката могила е намерено малко глинено съдче с твърде схематично човешко изображение от неолита.² Известни са още пластични ойнохоета от Аполония,³ с Баня,⁴ Карловско. Интересни са съдът с релефна украса, представляваща митологична сцена,

1a

1б

2

● Обр. 1. а, б) Глинен съд от с. Байкал, Плевенски окръг. Fig. 1. а, б) Vase en argile du village Bajkal, dép. de Pleven

● Обр. 2. Глинена лампа от с. Байкал. Fig. 2. Lampe en argile du village Bajkal

от Кюстендил⁵, антропоморфната шийка на стомна от Пловдив⁶ и фрагменти от съдове от Видин⁷.

Множеството от фигурните съдове с изключение на първия и последните фрагменти са работени на калъпи и затова не могат да ни послужат като паралели. Близък пример за нашия съд е една голяма чаша, открита при малък римски кастел в Австрия.⁸ Изработена от сиво-червеникава глина, тя е с почти същата форма и цилиндрично устие. Очите, ушите, носът и устата са напластени върху образа, а веждите вдлъбнати с леки черти. Тя се датира от втората половина на II в. на н. е. Друг подобен съд е намерен в римска вила в Унгария.⁹ Изобразеното готескно лице на мъж авторът смята за сириец от времето на Северите. Още един съд особено прилича на нашия.¹⁰ Той е намерен във Виена и се датира от III в. Същата форма и по същия начин контурите на долната част на лицето са предадени релефно с напластена глина, която същевременно представя брада. Известно различие се забелязва само в широко отворените очи. В това пък отношение представяват интерес два съда от Рейнската област (Германия).¹¹ Човешките лица са предадени много схематично. Подобно на нашия съд и при тях очите и устата при единия и само очите при другия са отбелязани чрез врязване в напластената на съответните места глина. Първият е от III в., а вторият от II в.

Поставя се въпросът, какво представлява изображението върху нашия съд и за какво

е служил той. Не е трудно да се забележи, че лицето на мъж не носи определени портретни черти. Твърде схематичното предаване на очите, устата и брадата доказва това. Прекалено удълженият и изкривен нос подчертава желанието за представяне на една гротеска.

Почти всички подобни съдове, посочени по-горе, са определени като урни. Сравнително малките размери на фигурния съд от с. Байкал ни смущават в това отношение, въпреки че са известни и по-малки от него.¹² Сигурно е обаче, че той е бил създаден с някакво култово предназначение. Това се потвърждава и от обстоятелствата, при които е бил намерен.

Както отбелязахме в началото, заедно с фигурния съд е била намерена и една лампа

(обр. 2). Тя е изработена от глина с керемиденочервен цвят. Има кръгла форма и три фитилника, закръглени и леко издадени напред. Отгоре представлява вдлъбнат диск без украса, очертан с две концентрични врязани линии. Дъното стъпва върху леко конкавно столче. Долната половина на тялото е покрита с червена боя. Фитилниците са опушени. Дълж. 8,2 см, диам. 6,8 см, вис. 2,25 см.

Близък пример на горната лампа е друга една, публикувана от Д. Иванъи, която се отнася към тип VIII—разпространен в края на II и началото на III в.¹³ Нашата лампа също може да се датира от това време.

Имайки пред вид горното, а също така и датите на посочените паралели на фигурните съдове, и този съд можем да отнесем към същото време (II—III в.)

¹ Дълго време съхраняван от др. Гунов, той бе подарен на музея. При откриването една част била счупена. По-късно съдът бил несполучливо реставриран от собственика.

² Г. Георгиев, Главните резултати от разкопките на Азмашката селищна могила през 1961 г., ИАИ, XXVI, 1963, стр. 169, обр. 16.

³ Т. Иванов, Антична керамика от некропола на Аполония. В сб.: Аполония, София, 1963, стр. 152, табл. 79.

⁴ Kunstschatze in bulgarischen Museen und Klöstern, Villa Hügel, Essen, 1964, стр. 136, обр. 169.

⁵ Т. Иванов, Паметници от Пауталия, ИАИ, XXIII, 1960, стр. 226, обр. 26.

⁶ В. Найденова, Античен фигурен съд от Пловдив, Археология, 1965, кн. 2, стр. 48, обр. 1.

⁷ Фрагментите не са публикувани. Сведението дължа на др. Д. Джонова.

⁸ K. Schumacher, Gesichtsgefäße römischer Zeit, Altertümer unserer heidnischen Vorzeit, m. V, стр. 344, табл. 59, № 1076.

⁹ F. Jenő, Gorsium, Szekesfehervar, 1964, на корицата.

¹⁰ R. Noll, Kunst der Römerzeit in Österreich, Wien, 1949, стр. 26, обр. 68.

¹¹ E. Gase, Gefäßstypen der römischen Keramik in Rheinland, Bonn, 1950, стр. 52, № 525, 527.

¹² K. Schumacher, цит. съч., стр. 344, табл. 59, № 1075.

¹³ D. Iványi, Die pannonischen Lampen, Budapest 1935, стр. 13, табл. XXIX₁.

Vase en argile figuré du village Bajkal, dép. de Plevén

EVELINA GENOVA

(Résumé)

Un vase original en argile à représentation humaine (fig. 1 a, b) est conservé dans la collection du Musée de Plevén. Il a été découvert dans le village Bajkal situé sur le bord du Danube (dép. de Plevén) dans une tombe en même temps qu'une petite lampe en argile à trois mèches. Le corps du vase est presque conique. L'une des moitiés porte la représentation de toutes les parties

d'un visage d'homme qui y sont appliquées et gravées. Ce qui attire l'attention c'est l'ovale en relief de la partie inférieure du visage. Comme il est rendu d'une manière très schématique on ne saurait y reconnaître des traits d'un portrait. Le nez exagérément allongé et recourbé donne l'aspect de grotesques. Ce vase est destiné au culte. Il est daté de l'époque romaine du II—IIIe s.

Надгробна могила при с. Староселка, Шуменски окръг

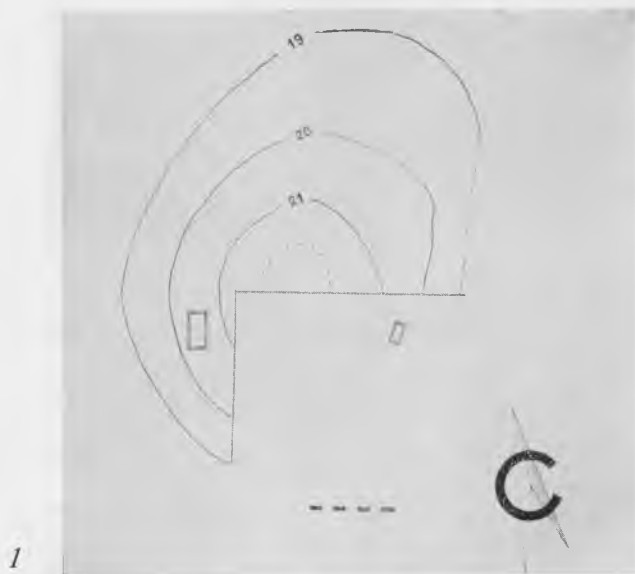
СТЕФАН ДАМЯНОВ

През втората половина на юни 1968 г. група иманяри разкопали каменна тракийска гробница в югозападната част на надгробна могила, намираща се в м. Гюзлечешме. Въпросната местност спада към мерата на с. Староселка, Шуменски окръг, и се намира на 300 м западно от него. През 1964 г. поради строежа на язовир „Тича“ селото било разрушено и землището придадено към с. Сушина, Ивановска община.

Няколко дни след ограбването била уведомена др. Ана Радунчева—специалист-археолог от АИМ при БАН. Тя установява на място нанесените щети и взема мерки за спасяване на останалия инвентар. На нас бе възложено да проведем спасителни разкопки.

Могилата е разположена на южен скат, който постепенно се спуска надолу към р. Камчия (обр. 1). Дълго време тя е била обработвана, така че е загубила първоначалните си размери. Нейната най-източна част е била прокопана за коларски път. По-голяма част

● Обр. 1. План на могилата. Fig. 1. Plan du tumulus

от могилата беше гола, обрасла с трева и само на изток до коларския път покрита с храсти и малки дръвчета.

Диаметърът на могилата сега е 30 м, а височината 3,15 м.

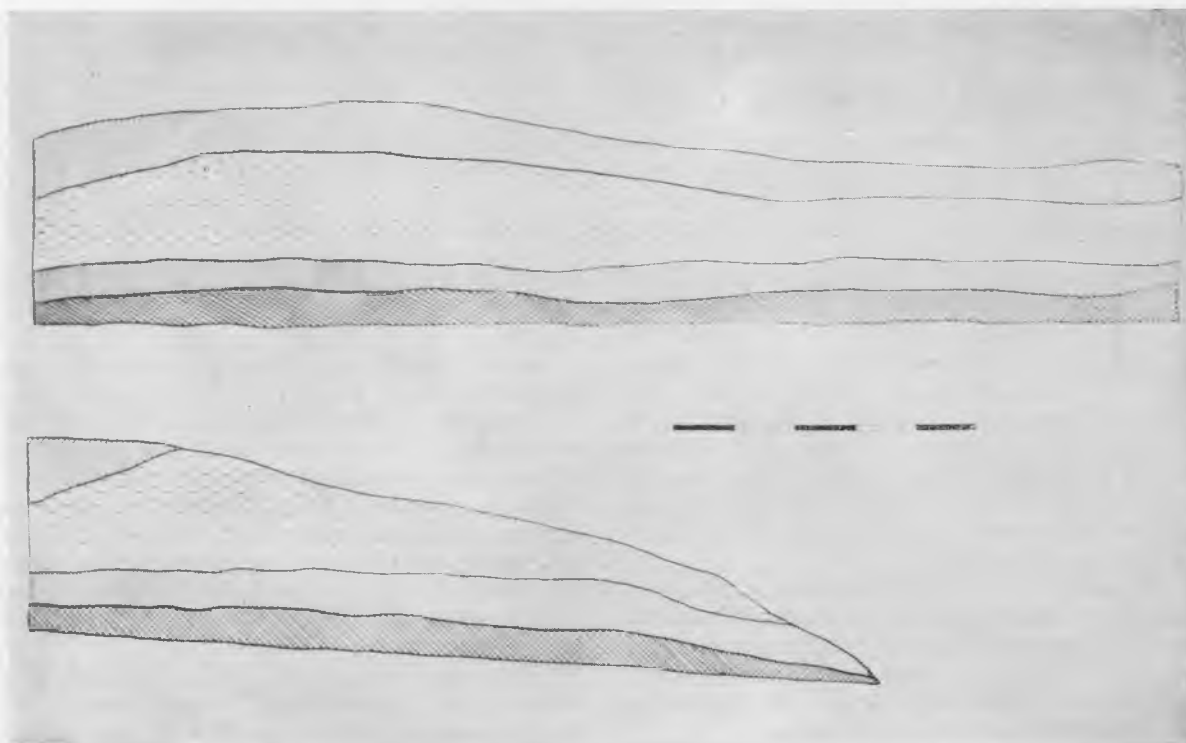
Понеже откритата от иманярите гробница се намираше в най-югозападната ѝ част и преди започване на спасителните разкопки бе покрита, оставихме покрай нейната източна страна предпазна ивица от 2,40 м. Цялото пространство източно от ивицата, спадащо към южната част на могилата, бе разкопано. То има размери 19X14 м. Насипът се свалеше на пластове от по 20 см.

Могилата е изградена от три пласта и лежи върху естествения скален терен (обр. 2). Над скалния терен има тънък пласт (0,35 м) от здрава пръст. Следва пласт от сива горяла пръст, деб. 0,50 м, с многобройни керамични фрагменти, пласт от ронлив пясъчник с различни по големина камъни (деб. 1,20 м) и пласт от жълтеникава пръст (деб. 1,10 м). В последните два пласта също има керамични фрагменти.

На 13,40 м от северозападния ъгъл на изкопа на 1,04 м дълбочина в югоизточния край на могилата попаднахме на втора гробница (обр. 3 и 4). Тя е значително по-малка от първата, но по начин на градеж твърде много прилича на нея. Изградена е от отвесно поставени каменни плочи от синкав и жълт пясъчник. Ориентирана е в посока север-юг. Размерите на гробницата са 1,65/0,86/0,53 м. Стените са били изградени от цели плочи, които на места са се счупили и са поддали малко навътре. Това се дължи на натиска на насипа. Плочите са с различна дебелина, грапави и силно олющени. Източната стена е дебела от 6 до 10 см, западната от 14 до 19 см, северната—5 см и южната—4 см.

Гробницата беше без покрив. Наоколо имаше малки по размери плочки, които в никакъв случай не могат да принадлежат на покривната конструкция.

Пръстта в гробницата е силно сбита и трудно се копаяше. Още преди да се достигне подът, бяха открити фрагменти от човешки

2

череп и кости. Такива се намериха и на нивото на пода, разхвърляни, носещи следи от непълна кремация.

По начин на градеж гробницата прилича твърде много на тези в с. Кьолмен,¹ Кюлевча², Омарчево³, Маламир⁴, Янково⁵, Шуменски окръг, и с. Равна⁶, Варненски окръг. Те обаче с изключение на гробницата от Кьолмен имат по-малки размери.

До западната стена на гробницата на 0,50 м от северната стена беше поставен погребалният инвентар.

1. Паница със сивочер цвят (обр. 5₁). Тялото се състои от горна цилиндрична и долна конусовидна част. Устието е издадено навън. Дъното е оформено в масивно пръстеновидно столче. Съдът има пръстеновидни дръжки, прилепнали към цилиндричната му част. Сивочерната повърхност на места е зацапана от по-късни отложения. Вис. 16 см, диам. на отвора 28 см, на дъното 10,5 см. Подобна паница е намерена в погребение от с. Браничево⁷ и е датирана от края на V до началото на III в. пр. н. е.

2. Паница със сив цвят (обр. 5₂). Конусообразното ѝ тяло преминава горе в нисък

3

● Обр. 2. Профили на могилния насип. Fig. 2. Profils du remblai

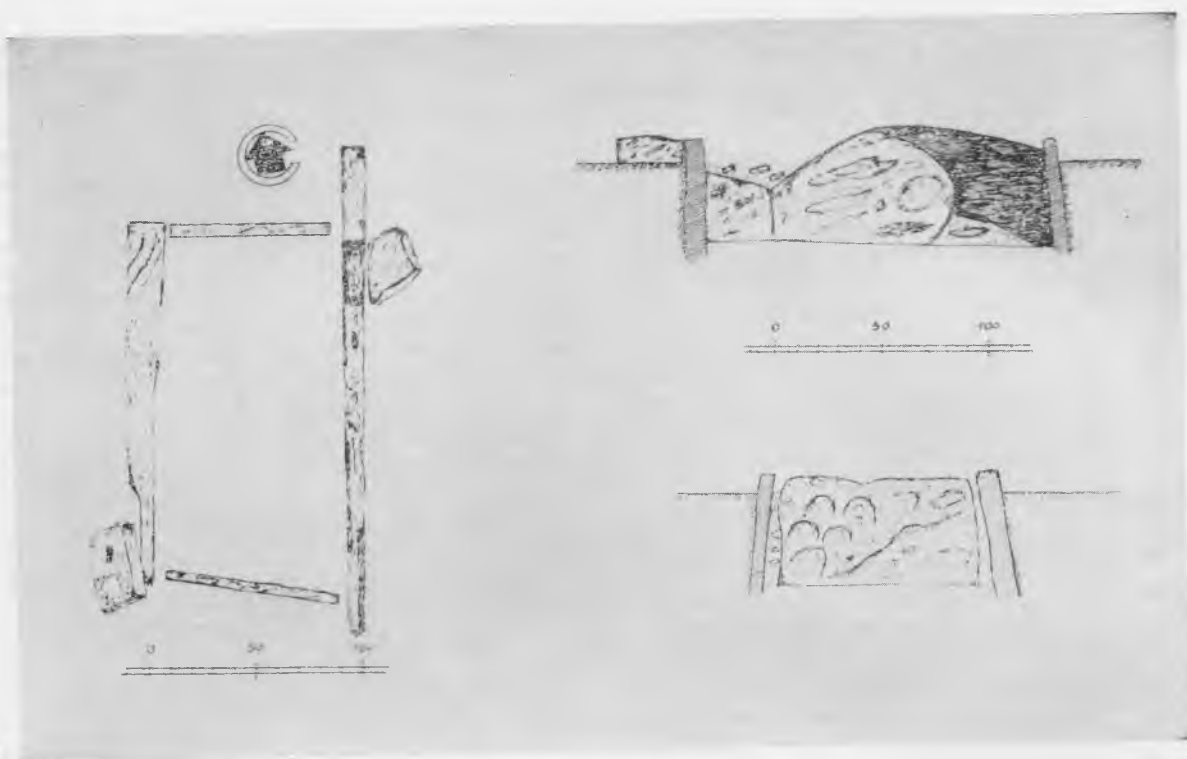
● Обр. 3. Гробница № 2. Fig. 3. Tombe No 2

● Обр. 4. План на гробница № 2. Fig. 4. Plan de la tombe No 2

● Обр. 5. Погребален инвентар от гробница № 2. Fig. 5. Inventaire funéraire de la tombe No 2

цилиндър. Ръбът на устието е леко издаден навън. Дъното лежи върху ниско пръстеновидно столче. Вис. 9 см, диам. на отвора 22

4

5

см, на дъното 9,5 см. Подобни съдове са открити в с. Браничево⁸ и с. Равна⁹.

3. Кана със сив цвят (обр. 5₃). Липсват част от устието и дръжката. Устието е широко и по него са нанесени шест хоризонтални, успоредни един на друг релефни пръстени. Завършва с леко издадено навън венче. Каната има ниско пръстеновидно столче. Вис. 19,5 см, диам. на отвора 9,5 см, на дъното 8 см. Подобни кани са открити в некропола на Аполония.¹⁰ Разликата е само тази, че те са с червенокеремиден цвят. Там обаче са открити и кани от сива глина.¹¹ Особено важни за нас са каните, намерени през 1946 г. в гроб № 37 и 47 заедно с 2 бронзови монети от Филип II Македонски (359—336 г. пр. н. е.). Въз основа на казаното по-горе ние датираме каната от втората половина на IV в. пр. н. е.

4. Кана със сивочер цвят. Има биконична форма (обр. 5₄). Горната част е значително по-голяма. Устието представлява разширяващ се към отвора конус. Плоска дръжка излиза от устието, издига се над него, извива и спускайки се надолу, се захваща за долната част на тялото. Вис. 13,5 см, диам. на отвора 10 см, на дъното 7,3 см.

Каните бяха намерени поставени в паници.

● Обр. 6. Материали от мястото на изгарянето.
Fig. 6. Matériaux, provenant du lieu d'incinération

5. Арибаловиден лекит със сив цвят (обр. 5₅). Малката шийка преминава във фуниевидно устие, което завършва със заоблено пръстеновидно венче. Снабден е с къса, пръстеновидна дръжка. Вис. 15 см, диам. на отвора 5,4 см, на дъното 7,5 см. По форма силно се доближава до откритите при с. Долна Росица¹², Търговишки окръг, и в с. Мадара¹³. Те обаче са покрити с фирнис и са по-фини, а описаният е местна имитация на подобни съдове. Лекити местна изработка са открити в некропола на Аполония. Нашият прилича на тези от тип VI, които са датирани от началото на III в. пр. н. е.¹⁴

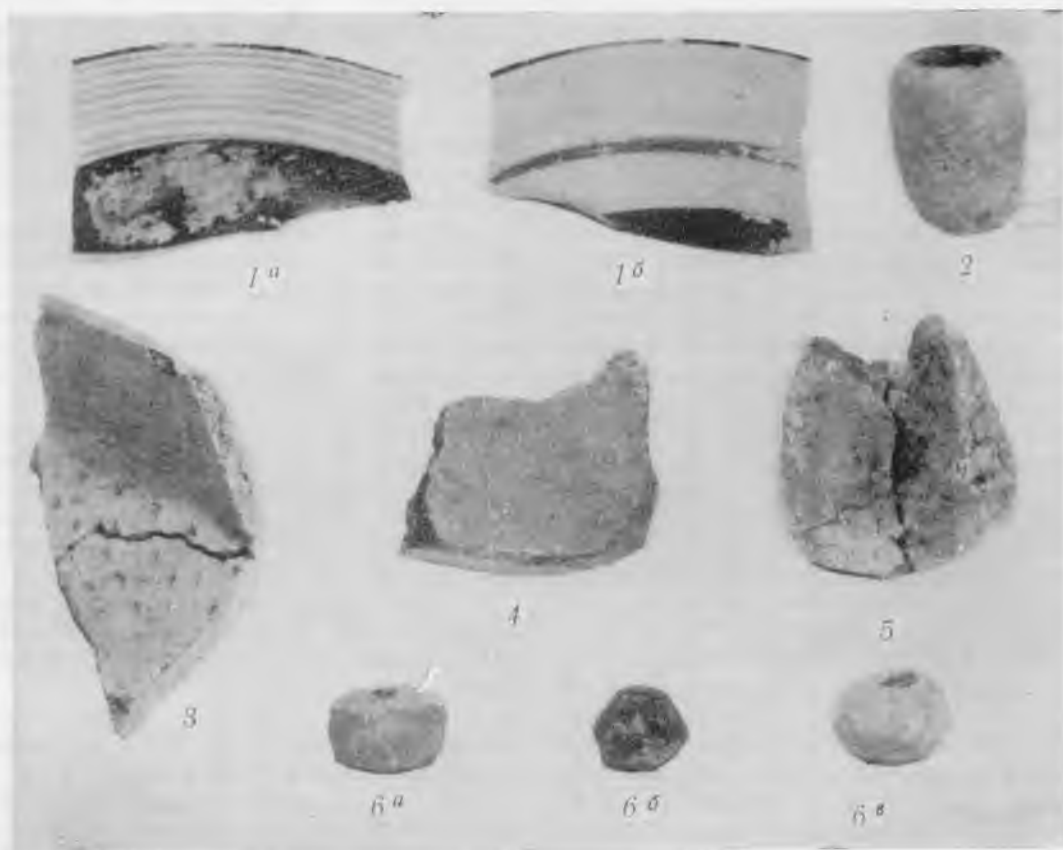
6. Амулет със сив цвят (обр. 5₆). Има пирамидална форма. Под мястото на съединяването на стените е пробита дупка за окачване. Дълж. на основата 2,5 см, вис. 3,5 см, деб. 1,2 см.

7. Железен връх от фрагментирано горяло листовидно копие (обр. 5₇). Запазена е втулката и част от тялото.

Материали от мястото на изгарянето

На 4,55 м южно от северозападния ъгъл на изкопа бе открито голямо петно от горяла до червено пръст. Има размери 4,60/1,45 м. Тук е било мястото на изгарянето. В него

● Обр. 7. Материали от могилния насип. Fig. 7. Matériaux du remblai

се откриха няколко фрагменти от вносни гръцки съдове, покрити с черноматов фирнис. По-голямата част от тях са доста малки, за да ни дадат представа за формата и предназначението на съдовете. Все пак за един от тях може да се каже нещо по-определено. Това е горна част от паница (обр. 6₁). Венчето е леко извито навън. От вътрешната страна е покрит изцяло с фирнис, а отвън върху основния оранжевожълт фон на съда минават три фирнисови пояса.

Мястото на изгарянето е наситено и с многобройни фрагменти от местна керамика. Те са със сив или керемиденочервен цвят. Работени са на ръка или на грънчарско колело. Тук представяме по-добре запазените.

1. Дебелостенен съд с керемиденочервен цвят от лошо пречистена глина (обр. 6₂). Работен на ръка. Запазен е до шнуровидния релефен орнамент, който го опасва. Вис. на запазената част 9 см, диам. на дъното 11,5 см. Деб. на стените 1 см, на дъното — 2 см.

2. Съд с керемиденочервен цвят, силно горел (обр. 6₃). Работен на ръка. Запазена е долната част. Вис. 7 см, диам. на дъното 8,7 см.

3. Устие и част от тяло на урна (обр. 6₄). Работена е на грънчарско колело. Имала е камбановидна форма. Венчето излиза навън. По устието минават две врязани вълнообразни ивици, успоредни една на друга.

4. Фрагмент от горяла бронзова гривна с елипсовидно сечение (обр. 6₅). Запазена дълж. 2,6 см, диам. 6 см.

Материали от могилния насип

В насипа на могилата се откриха около 3000 керамични фрагмента и многобройни кости на животни. Те се срещат във всички пластове на могилата, но най-многобройни са в пласта от сива горяла пръст. Фрагментите са от съдове с различно предназначение.

Работени са на ръка и на грънчарско колело. Изработените на ръка са груби, от не-добре пречистена глина, която след изпи-

чането е получила червен или сив цвят. Изработените на грънчарско колело са по-фини и всички без изключение имат сив или сивочерен цвят.

Съотношението между фрагментите от съдове, изработени в двете техники, е 1:1.

От насипа произхождат:

1. Фрагмент от горна част на паничка (обр. 7₁ а, б). Вътрешността ѝ е покрита с фирнис с метален блясък. Устието е украсено от осем концентрични ивици с вишневочервен цвят, нанесен върху основния жълто-оранжев фон на съда. По самото венче минава чернофирнисова ивица. Под нея след едно поле, образувано от основния фон на съда, следва пространство, покрито с чер фирнис с метален блясък.

2. Съдче със сив цвят от недобре пречистена глина (обр. 7₂). Работено на ръка. Има леко конична форма, стесняваща се към дъното. Последното е заоблено. Устието е завито навътре, като стените на съда силно се изтъняват при венчето. Вис. 5 см, диам. на отвора 2,5 см, на дъното — 3 см.

3. Фрагмент от съд с керемиденочервен цвят от груба недобре пречистена глина (обр. 7₃). Работен на ръка. Има следи от оглаждане с пръсти. Дъното е равно. От вътрешната му страна се виждат следи от върхове на пръсти, направени нарочно преди изпичането на съда. Те не са поставени в определен порядък. Запазената стена е със слаб наклон навън. Изглежда, такава е имало и на срещуположната страна. Другите две страни на съда не са имали стени. При сегашното състояние е трудно да се установят цялостните размери. Могат да се определят един от размерите на дъното (19,5 см), височината (9,2 см) и дебелината (1,5 см).

4. Фрагмент от дъно на съд с керемиденочервен цвят от груба недобре пречистена глина (обр. 7₄). Работен на ръка. Дъното отвън е силно обгоряло и придобило черен цвят. От вътрешната страна на места слабо личат следи от върхове на пръсти. Запазена е съвсем малка част от стената. Максимални размери на фрагмента 13/13 см, деб. 1,1 см.

Паралели на горните два съда не можахме да открием. Предполагаме, че съдовете са били използвани за изпичане на хляб или някаква друга храна. Това предположение се потвърждава и от факта, че дъното на втория съд отвън е силно обгоряло от продължителен престой в огнище.

5. Тежест за стан с керемиденочервен цвят от лошо пречистена глина и с груба повърхност (обр. 7₅). Работена на ръка. Има форма на конус. В горната си част е отчупена точно при преминаването на дупката за окачване. Диам. 1 см. Вис. 7,5 см, диам. на основата 8,5 см.

6. Прешлен за вретено от сива глина с цилиндрична форма (обр. 7₆ а). От едната страна е изрязан след изпичането за получаване на правилна кръгла форма. В средата има дупка. Диам. на отвора 8 мм, на прешлена 3,1 см, вис. 1,5 см.

7. Прешлен за вретено от сива глина с излъскана повърхност (обр. 7₆ б). Има биконична форма. Диам. на отвора 8 мм, на прешлена 3 см, вис. 2,5 см.

8. Прешлен за вретено от сива глина с овална форма (обр. 7₆ в). Диам. на отвора 1,2 см, на прешлена 3,3 см, вис. 2,4 см.

Въз основа на материалите, открити във втората гробница, и на фрагментите от вносни съдове с черноматов фирнис от мястото на изгарянето, можем да отнесем погребенията към втората половина на IV в. пр. н. е. до началото на III в. пр. н. е.

Наличието на фрагменти от съдове при мястото на обрядното изгаряне е един доста широко засвидетелствуван обичай у траките. Той показва, че изгарянето е било придружено с излияния и ритуално чупене на съдове.

Многобройните керамични фрагменти и животински кости в сивия горял пласт на могиления насип показват, че тук се касае за взимане на пръст от по-старо опожарено тракийско селище. То трябва да се търси на запад от могилата, където в блока на ДЗС открихме пръснати по повърхността фрагменти. Поради дългото разораване обаче те са малобройни и разпръснати.

¹ Т. Тотев, Каменна тракийска гробница при с. Кьолмен, Археология, 1965, кн. 4, стр. 10, обр. 1, 2 и 3.

² Ц. Дремсизова, Тракийски некрополи в с. Кюлевча, Шуменско, Археология, 1966, кн. 4, стр. 42 и сл.

³ Ц. Дремсизова, Тракийски погребения от Коларовградско, ИНМК, II, 1963, стр. 7, обр. 3.

⁴ Ц. Дремсизова, цит. съч., 6, обр. 2.

⁵ Ц. Дремсизова, Надгробни могили при с. Янково, ИАИ, XIX, 1955, стр. 67 и сл.

⁶ М. Мирчев, Раннотракийският могилен некропол при с. Равна, ИАИ, XXV, 1962, стр. 97 и сл.

⁷ Ц. Дремсизова, Тракийски погребения от Коларовградско..., стр. 18, табл. III, обр. 1.

⁸ Ц. Дремсизова, цит. съч., стр. 18, табл. III, обр. 3.

⁹ М. Мирчев, цит. съч., стр. 137, табл. X, обр. 5 (6), стр. 138, табл. XI, обр. 1 (6), 5 (6), табл. XII, обр. 2(6), 5(6) и др.

¹⁰ Т. Иванов, Антична керамика от некропола на Аполония. В сб.: Аполония. Разкопките в некропола на Аполония, София, 1963, стр. 162, № 328, табл. 86; Т. Иванов, Керамиката от некропола в Аполония, РП, II, 1948, стр. 46 и сл., обр. 56.

¹¹ Т. Иванов, Антична керамика..., стр. 162, № 327, 333, 334.

¹² Д. Овчаров, Могилни погребения при с. Долна Росица, Търговишко, Археология, 1961, кн. 4, стр. 63, обр. 8 в.

¹³ Р. Попов, Могила № 1. В сб.: Мадара, I. София, 1934, стр. 246, обр. 209 А.

¹⁴ Т. Иванов, цит. съч., стр. 132, тип VI, 208 в, обр. 54.

Tombe tumulaire près du village Staroselka, dép. de Šumen

STEFAN DAMJANOV

(Résumé)

Des chercheurs de trésors ont découvert pendant la seconde moitié du mois de juin 1968 une tombe thrace en pierre dans la partie Sud-Ouest du tumulus, à l'ouest du village Staroselka. On a trouvé une seconde tombe pendant les fouilles de sauvetage pratiquées dans la partie Sud-Est du tumulus. Elle est bâtie en plaques de grès posées verticalement dans le talus. Elle mesure 1,65/0,86 0,53 m.

La tombe No 2 a livré cinq vases de céramique grise, deux assiettes, deux cruches et un leucythe. Ils sont datés par des objets analogues de la seconde moi-

tié du IVe jusqu'au début du IIIe s. av. n. è.

Le lieu de l'incinération se trouve à proximité de la tombe No 1 au Sud-Est.

On a trouvé dans le remblai de nombreux tessons de céramique, ainsi que des ossements d'animaux. Ils proviennent probablement d'un site qui avait été incendié et dont on avait pris de la terre pour construire le tumulus.

Ces vases nous permettent de dater cette sépulture de la seconde moitié du IVe jusqu'au début du IIIe s. av. n. è.

Находки от бронзовата епоха в Хасковския музей

ДИМЧО АЛАДЖОВ

Във фондовете на Окръжния исторически музей в Хасково през последните няколко години се събраха доста интересни находки от бронзовата епоха, които не са обнародвани. Някои от тях са открити случайно при селскостопанска работа, а за други не са ни известни даже обстоятелствата на намирането. Така или иначе всички те имат своето историко-археологическо значение, защото знаем поне територията, от която произхождат, а това е област — Източните Родопи и Сакар планина — с най-много старотракийски паметници. Една част от предлагания материал е от вече известни в нашата литература пра-

исторически селища. Другата е от нови, непознати досега находища.

1. Калъп за сърпове от сиво-зелен слюдест талкошист. Има правоъгълна форма и размери 0,27 на 0,23 м, при деб. 0,035 м (обр. 1). На едната страна са изрязани негативно пет сърпа, с врязан жлеб в средата, успоредно и последователно подредени един след друг, по големина. Сърповете са били еднакви по форма, но се различават по размерите си. Те са слабо извити, в задния край с два издатъка, а в средата с изпъкнал ръб. Най-големият има дълж. 0,18 м, шир. 0,025 м; най-малкият — дълж. 0,13 м, шир. 0,018 м. На няколко места калъпът е очукан,

а по цялата му дължина, през предния край на сърповете минава дълбока и широка драскотина от плуга, който го е изкарал на повърхността на земята (инв. № А—574). Тази интересна находка, свързана с металургията в Сакарския край през II хил. пр. н. е., е намерена през 1964 г. след оран в м. Саръмеше, на 5 км южно от с. Браница, Хасковски окръг.

Излетният модел (обр. 2), който е от най-големия сърп на разгледания калъп, намира точен паралел със сърпа от Брестовик¹, Югославия, който има същата форма и изпъкнало ръбче и е датиран в началото на халщата. Сърпове с тази форма се срещат през бронзовата епоха и в Румъния², като с някои екземпляри от Букурещкия национален музей сходството е пълно³, а други⁴ са по-силно

● Обр. 1. Калъп за пет бронзови сърпа от с. Браница, Хасковски окръг. Fig. 1. Moule pour 5 faucilles du vill. Branica, dép. de Haskovo

извити. От последния вид са и бронзовите сърпове от колективната находка при с. Върбица, Плевенски окръг⁵, намерени заедно с 36 бронзови брадвички с дуле⁶, подобни на предлаганата тук по-долу.

2. Куха бронзова брадва (обр. 3) без украса, с шестоъгълно сечение в средата и заоблена тилна част, с леко разширяващо се острие, стигащо в работещата част до 0,038 м, дълж. 0,22 м, диам. на отвора 0,03 м, от едната страна с продълговата, елипсовидна дупка. за по-здраво прикрепяне към дръжката (инв. № А—100). Тя произхожда от Свиленградско. Съвсем същата брадва е намерена при с. Семерджиево,⁷ Русенски окръг. С кухите бронзови брадви се завършва развитието на брадвите през бронзовата епоха,⁸ т. е. те се отнасят към късния период на бронзовата епоха. Изобщо това е един от най-често срещаните типове бронзови брадви от края на бронзовата епоха, широко разпространени в

2

● Обр. 2. Отливка от най-големия сърп от калъпа от с. Браница. Fig. 2. Moulage de la plus grande faucille du moule du vill. Branica

● Обр. 3. Куха бронзова брадва от Свиленградско. Fig. 3. Hache en bronze creusé de la région de Svilengrad

Долнодунавската област⁹, включително и в нашата страна.

3. Медна брадва (обр. 4) от с. Нова Надежда, Хасковски окръг, от „унгарски“ тип, с изпъкнала отгоре част, а отдолу с вдлъбнатина, която образува триъгълник; острието е дъговидно извито и идва наблизко до отвора. Общата дълж. на бравдвата е малка — 0,10 м, ширината в задния край 0,055 м, отворът за дръжката 0,03 м, а работещата част е широка 0,045 м. Цялата повърхност на бравдвата има грапавини и шупли, останали от изливането (инв. № А—13). Подобна по форма брадва, но с по-удължена предна част е намерена в Шаренград¹⁰, Славония, а у нас при Брацигово, Веселиново, Стара Загора и

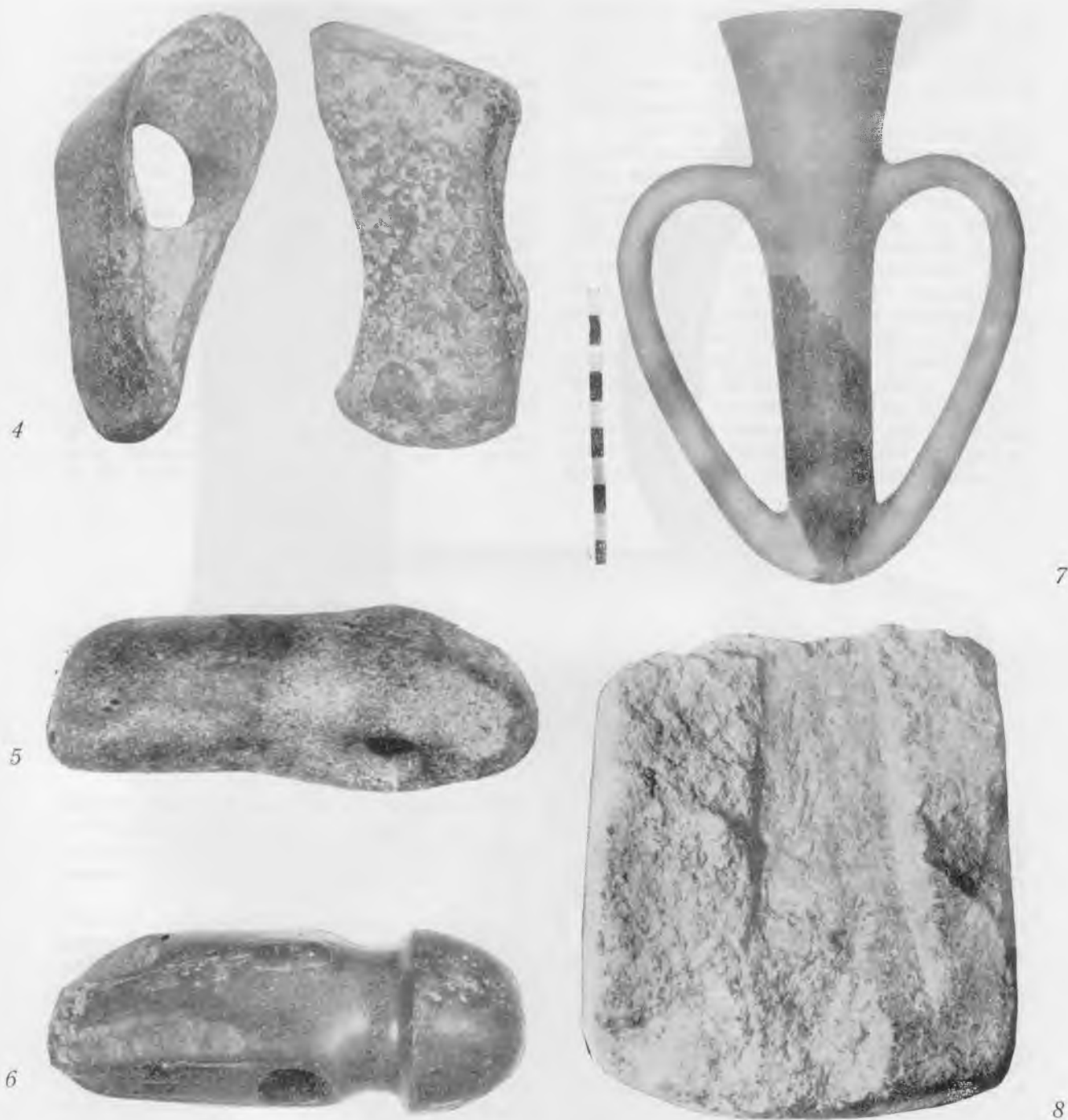

3

др.¹¹ Откритите у нас медни оръдия от този тип, напр. тези от Алтимир и Борован,¹² са по-издължени. „Унгарският“ тип бравди се разпространяват в дунавските земи от началото на бронзовата епоха.¹³

4. Бойна брадва-чук, намерена в с. Крепост, Хасковски окръг (обр. 5). Тя има изострен заден край, канелиран чрез 6 вдлъбнатини, които ѝ придават вид на метално оръдие; изработена е от тъмносива скала, с дълж. 0,10 м, шир. 0,033 м, острие 0,04 м и диам. на отвора за дръжката 0,018 м (инв. № А—33). Подобна брадва ни е позната от Румъния¹⁴, намерена е в некропол от бронзовата епоха.

5. Бойна брадва-чук, изработена от светло-сиво-зелена скала, произхожда от Хасково. Овоидната ѝ в общи линии форма наподобява металната брадва от къснобронзовата епоха от с. Люлин, Ямболски окръг,¹⁵ която завършва в задния край с полусфера с шийка. Отстрани има по един изпъкнал, продълговат

● Обр. 4. Медна брадва от с. Нова Надежда, Хасковски окръг. Fig. 4. Hache en cuivre du vill. Nova Nadežda, dép. de Haskovo

● Обр. 5. Каменна бойна брадва от с. Крепост, Хасковски окръг. Fig. 5. Hache de combat en pierre du vill. Krepost, dép. de Haskovo

● Обр. 6. Каменна бойна брадва от Хасково. Fig. 6.

Hache de combat de Haskovo

● Обр. 7. „Троянска“ чаша от с. Михалич, Хасковски окръг. Fig. 7. Vase à boire à base tronconique type „troyen“ du vill. Mihalič, dép. de Haskovo

● Обр. 8. Фрагмент от калъп за бронзова брадва от Хасково. Fig. 8. Fragment de moule en bronze de hache de Haskovo

● Обр. 9. Глинена кана от гр. Марица. Fig. 9. Cruche en argile de la ville Marica

● Обр. 10. Глинена кана от гр. Марица. Fig. 10. Cruche en argile de la ville Marica

заоблен ръб, който още повече подсилва впечатлението за метална форма на брадвата (обр. 6). От долната страна тя има три тесни връзани надлъжно линии. Дължината ѝ е 0,15 м, диам. на задния край 0,053 м, острието е широко 0,045 м, а отворът за дръжката има диам. 0,02 м (инв. № А—63).

6. Две фрагментирани глинени чаши с различни размери от т. нар. „троянски“ тип са намерени в с. Михалич, Хасковски окръг. Те имат загладена, лъскава повърхност и светлокафяв цвят. По-малката от тях е същата като откритата в миналото пак в с. Михалич¹⁶ „троянска“ чаша. Възстановената по-малка чаша, показана на обр. 7, има вис. 0,195 м, диам. на устието 0,065 м; дъното е съвсем малко — 0,008 м (инв. № А — 613). Според В. Миков известните други три чаши от този тип,¹⁷ за които се знаеше, че са от Свиленградско, са от същото селище в Михалич. Така с нашите два нови съда броят на „троянските“ чаши от с. Михалич е вече 6, което показва, че в този район те не са били нито рядка, нито случайна форма, въпреки че засега ги намираме само тук. В Мала Азия са открити повече от този тип съдове. Само от Троя са известни над 150 броя, други са намерени в Централен Анадол, а освен в Мала

Азия се срещат и в Гърция, и Галиполския полуостров.¹⁸

7. Предна половина от калъп за брадва, отчупен през средата (обр. 8), произхожда от кв. „Хисаря“ в Хасково, намерена с други праисторически материали¹⁹ по време на разкопките на средновековното укрепено селище. Този калъп е изработен от слюдесто-песъклива шистовидна скала със сив цвят и има правоъгълна форма, със закръглени ъгли. Сегашната му дълж. е 0,105 м, шир. 0,08 м и деб. 0,035 м. За формата на брадвата, която е изливана, като се съди от запазената половина, може да се каже само, че е с постепенно разширяващо се острие, широко 0,04 м (инв. № А — 404).

При разкопките на средновековното селище в м. Асара, в гр. Марица, Хасковски окръг, част от което лежи върху селище от бронзовата епоха,²⁰ бяха открити две глинени канички.

8. Едната от тях (обр. 9) има долна оvoidна част, равно дъно и невисока шийка, с косо отрязано устие; снабдена е със закръглена ниска дръжка, която има в горния си край малък триъгълен придатък за улавяне; вис. 0,10 м, шир. 0,07 м, диам. на устието 0,04 м и на дъното 0,035 м (инв. № А — 776). Съдът има опушенокафяв цвят, с гладка, лъскава повърхност.

9. Другата кана от гр. Марица е с долна биконична част, слабо конкавно, почти равно

дъно и високо гърло, с косо отрязано устие. Снабдена е с висока дръжка, която завършва с цилиндричен придатък за улавяне (обр. 10), стоящ високо над устието на съда. Дръжката има почти квадратно сечение, със заоблени ръбове, като на местата на прикрепянето за съда (при устието и на средата) става сплескана. Вис. 0,10 м, шир. 0,07 м, диам. на устието 0,05 м, на дъното 0,03 м (инв. № А — 777). Съдът има светлокафяв цвят със загладена, лъскава повърхност.

Втората кана според класификацията на Петър Детеv по форма може да се причисли към кантаровидните съдове.²¹ Подобни гли-

нени съдове освен от Южна България²² са известни и от Деветашката пещера и други селища у нас, които имат пластове от бронзовата епоха.²³

Находките от каменни калъпи за изливане на оръдия и на множество колективни и единични екземпляри от такива оръдия в различните краища на нашата страна подкрепят мнението, че в българските земи в края на II хилядолетие пр. н. е. е било развито бронзолетарството.²⁴ Благодарение на настъпилата съществена промяна в структурата и икономиката на племената в този период металургията добива значителен напредък.

¹ Д. Гарашанин, Каталог метала, Праисторија, I, MCMLIV, стр. 20, табл. IX, 2.

² J. Andrieşescu, Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie, Dacia, II, 1925, стр. 379, табл. V, 2, 3.

³ H. Dumitrescu, Objets inédits du dépôt en bronze de Spalana..., Dacia, V—VI, 1935—1936, стр. 210, обр. 7, 3.

⁴ Пак там, обр. 7, 8.

⁵ В. Миков, Предисторически селища и находки в България. Материали за археологическа карта на България, кн. VII, София, 1933, стр. 99, обр. 55.

⁶ Пак там, обр. 54.

⁷ Р. Попов, Археологически вестн, ИАИ, VII, 1932/1933, 356, обр. 106.

⁸ Б. Николов, Колективна находка от края на бронзовата епоха от с. Лесура, Врачански окръг, Археология, 1966, кн. 3, стр. 51.

⁹ В. Миков, цит. съч., стр. 99, и БИБ, V, 1932/1933, кн. 1, стр. 196.

¹⁰ Д. Гарашанин, цит. съч., стр. 51, табл. XXXIV, 4.

¹¹ П. Детеv, Праисторически селища и находки в Южна България, ГНМП, III, 1960, стр. 347, обр. 4 и цит. лит.

¹² Б. Николов, Селища и некрополи от бронзовата епоха във Врачанско, Археология, 1964, кн. 2, стр. 70.

¹³ Т. Ковачева, Нова колективна находка от бронзовата епоха при с. Върбица, Плевенски окръг, Археология, 1967, кн. 2, стр. 58—59 и цит. лит.

¹⁴ E. Dunăreaşu-Vulpă, La nécropole de l'âge du bronze de Poiana, Dacia, V—VI, 1935—1936, стр. 161, обр. 12.

¹⁵ Водач на археологическия музей, I, 1952, стр. 20, табл. IX, 2.

¹⁶ В. Миков, Предисторическото селище до с. Михалич, Свиленградско, РП, I, 1948, стр. 20—21, обр. 12.

¹⁷ Пак там. Вж. и Д. П. Димитров, Нов принос към въпроса за културните отношения на Тракия и Троя, Беломорски преглед, I, 1942, стр. 149.

¹⁸ В. Миков, цит. съч., стр. 21 и цит. лит.

¹⁹ Д. Аладжов, Хисаря—Хасково. Материали за археологическа карта на Хасковски окръг, кн. 2, 1961, стр. 9, бел. 1.

²⁰ Д. Аладжов, Марица. Материали за археологическа карта на Хасковски окръг, кн. 4, 1964, стр. 6.

²¹ П. Детеv, Характерни черти на глинени съдове от бронзовата епоха, ГМПО, II, 1956, стр. 101—110, обр. 15 в.

²² П. Детеv, Селищната могила Разкопанца, ИАИ, XVII, 1950, обр. 110, 15 и 117, и цит. лит.

²³ В. Миков и Н. Джамбазов, Деветашката пещера, София, 1960, стр. 129—130, обр. 91 р и 92 о и цит. лит.

²⁴ Б. Николов, Колективна находка от края на бронзовата епоха от с. Лесура..., стр. 51—52.

Trouvailles de l'âge du bronze au Musée de Haskovo

DIMČO ALADŽOV

(Résumé)

Une partie du matériel qui fait l'objet de cet article provient des sites mentionnés dans la littérature archéologique, tandis que certaines autres pièces sont des sites inconnus. La plupart des trouvailles sont fortuites, découvertes lors de travaux de labour.

Le moule en pierre servant à couler 5 faucilles de bronze, chacune d'entre elles de taille différente, est le plus intéressant de ces objets (fig. 1). Il a été trouvé par hasard à Branica, dép. de Haskovo. On doit mentionner également les deux vases à boire en argile à base tronconique dits „troyens“ du village Mihalič, dép. de Haskovo (fig. 7). Le nombre des vases découvertes est porté ainsi à 6, ce qui montre que dans cette région cette forme n'est

pas rare, toutefois on n'en a pas trouvé à un autre endroit en Bulgarie.

Les deux cruches de la ville Marica (fig. 9 et 10) ont une forme que l'on rencontre souvent en Bulgarie, ainsi que les haches en bronze (fig. 3) et en cuivre (fig. 4) de Svilengrad et de Nova Nadežda (dép. de Haskovo).

Les haches en pierre du village Krepost, dép. de Haskovo (fig. 5) et de la ville de Haskovo (fig. 6), dont les formes rappellent celles des haches en métal, sont des spécimens bien choisis de ce type, quoiqu'un peu usés.

Les haches en métal et les moules témoignent d'une métallurgie développée dans la région de Haskovo pendant le second millénaire av. n. è.

Международен археологически семинар и проучвания на античната култура в Тунис

От 7 до 21 юли 1969 г. се състоя Международен семинар по антична археология в Народна и демократична република Тунис, организиран от Националния институт за археология и изкуства при Държавния секретариат на културата и информацията. Двуседмичната работа протече в археологическата база при новоразкопания пунически град с още неизвестно антично име при днешното с. Керкуан, на 12 км северно от малкото градче Келибия на източното крайбрежие на Тунис, на около 140 км североизточно от столицата Тунис. В работата на семинара взеха участие около 40 археолози от девет страни: Тунис, Мароко, Либия, Испания, Франция, Германската федерална република, България, Унгария и Чехословакия.

Главната задача на семинара беше съвместно провеждане на разкопки в два обекта, обмяна на опит по методиката на разкопките и дискусия по въпросите, които пряко засягат резултатите от проучванията. Успоредно с това бяха прочетени две лекции от д-р Х. Слим, главен ръководител на семинара, върху историята на Тунис през праисторическата, античната и средновековната епоха, както и върху жилищната архитектура по време на римското владичество над провинция Африка, днес Тунис.

В изпълнение на програмата на семинара бяха сформирани два научноизследователски колектива: единият направи разкопки в един пунически некропол на 3 км северно от пуническия град при с. Керкуан, а другият в римското селище Сипреа, днес гр. Келибия.

Разкопките в некропола са продължение от предишната кампания на международния семинар. В неговото проучване се включиха специалисти по проблемите на пуническата история, археология и епиграфика от Тунис, Франция, Испания и Ли-

бия, т. е. от страни, в които е съществувала пуническа култура. Ръководител на колектива беше проф. д-р Сантер от гр. Дижон (Франция). За некропол е използван скалистият варовиков терен на местността. Всички новооткрити и известни от предишните разкопки гробници са издълбани в мекия варовик. Различават се три типа гробове:

1. Семейни гробници, които се състоят от тесен и дълбок коридор със стръмни и тесни стъпала и гробна камера с форма на двустреха къща и височина, колкото човешки ръст. Понякога горната част на коридора представлява зидария от дялани варовикови блокчета. Входът на гробниците е затворен с каменна плоча с правоъгълна повърхност. Върху някои от гробниците точно над вратата е издълбан надпис на пунически език. Обикновено се намират скелетите на родителите и децата. Гробният инвентар на разкопаните през юли 1969 г. гробници беше много богат. Той се състоеше предимно от разнообразни по форма и предназначение глинени съдове, напр. амфори, кани, ойнохоета, рибни блюда, паници, олпета, аскосибирони и др. Някои от глинените съдове са италиански внос, покрити са с черен недоброкачествен фирнис. Върху дъната се срещат графити. В повечето гробници се откриха бронзови пунически монети, поставени в ръцете или върху тялото. Тук се натъкваме на същия обичай, какъвто съществува у древните гърци, траки и др.

2. Малки плитко издълбани саркофази за единично погребение и

3. Погребения на деца в дълги цилиндрични глинени амфори.

Ориентацията на гробниците и гробовете е най-различна, без да може да се установи една постоянна посока. Освен това гробниците са издълбани плътно една до друга, като всяка педя скала е била изпол-

зувана. Разграничават се два начина на погребение — чрез трупополагане, което е най-разпространеният обичай, и чрез трупозгаряне, който е по-рядък. Въз основа на цялостния гробен инвентар откритите гробове се отнасят към втората половина на IV в. пр. н. е. Трябва да се предположи, че въпросният некропол е принадлежал на пуническия град при с. Керкуан, който е бил разкопан през последните години, но резултатите от проучванията все още не са публикувани. В подготовката и отпечатването на отделна монография под авторството на проф. М. Фантар, ръководител на разкопките и завеждащ Отдела за пуническа археология при Националния институт за археология и изкуства в гр. Тунис.

Градът е разположен в непосредствена близост до морския бряг, като дори днес една част от града е разрушена от морските вълни. Очертанията на града, който все още не е цялостно разкрит, следват конфигурацията на морския бряг, ето защо сградите и улиците в източната му част покрай брега са наредени в пръстен. Вътрешността му е правилно планирана, като улиците се пресичат почти под прав ъгъл. Теренът е равнинен и развалините се откриват веднага под повърхностния пласт. Те са доста разрушени, като височината им не надминава 1 м. От друга страна, плановете и устройството на сградите се виждат много добре. Характерна особеност на града е плътното му застрояване. Съседните къщи се отделят от една обща стена. Същата особеност се наблюдава и през римската епоха в Тунис. Най-ранните останки от сгради се отнасят към края на V в. пр. н. е. и се отличават със солидния си каменен строеж. Върху някои от тези развалини по-късно са били изградени други сгради, чийто начин на строеж и

строителни материали коренно се различават от предишните сгради. Някои от сградите на първоначалния град са били двуетажни, както може да се съди по откритите и запазени на място архитектурни каменни части, върху които се виждат леглата за дървените греди на пода на втория етаж. Това, което днес посетителите виждат, принадлежи на III—IV в. пр. н. е. Само две къщи от откритите принадлежат на епохата на римското владичество над Тунис, която започва още през 146 г. пр. н. е.

Влизането в отделните къщи става направо от улицата в просторен вестибюл с правоъгълен план, постлан с пуническа мозайка, която представява дебел хоросанов под, съдържащ късчета от червени печени тухли. Понякога покрай едната стена на вестибюла се намира зидана пейка, измазана отвън с мазилка, която прилича на мозайката. От едната или от двете страни на вестибюла има по един тесен коридор, в който се влиза също от улицата. Покрай външната стена на коридора върви открит канал от каменни плочи, по който се стичат дъждовната вода и водата от банята. В средата на жилището е разположен малък двор под открито небе. Неразделна част на пуническото жилище е дълбокият каменен кладенец с квадратно сечение. Обикновено непосредствено до него се намира малка баня-вана с мозаичен наклонен към канала под и със стени, измазани с хоросан и късчета от червени тухли, устойчиви на влагата. От двора се влиза в различните помещения на къщата, които според имотното състояние на собственика са повече или по-малко на брой. Централно място заема помещението за гостите, чийто под винаги е постлан с пуническа мозайка. Твърде често в мозайката са поставени без определен ред бели мраморни кубчета. Твърде опростени линеарни изображения с апотропеично предназначение украсяват мозаичните подове. Следват спалните и останалите жилищни помещения.

Друга особеност на пуническите сгради е строителната техника и строителните материали, които я обосновават. Стените са изградени от малки грубо дялани камъни, свързани помежду си с кал. За по-голямата устойчивост понякога по средата и тглитите на стените се поставя отвесно голям дялан каменен блок. Страниците на вратите са изградени от каменни блокове с паралелепипедна форма. Праговете са монолитни блокове. Интересно е да се отбележи, че същата строителна техника продължава и през римската епоха в Тунис, дори в литературата

● Обр. 1. Карта на Тунис с означение на античните селища от пуническата, римската и ранновизантийската епоха. Fig. 1. Carte de la Tunisie comprenant les sites antiques puniques, romains et des débuts de l'époque byzantine

този начин на строеж се означава като *opus africanum*. Стените винаги са измазани с хоросан—бяла вар и пясък. Когато имат досег до влага, хоросанът съдържа прах или парчета от печени червени тухли.

По време на разкопките са открити интересни археологически находки: разнообразна местна и вносна керамика, архитектурни детайли, печени тухли, каменни хромели за мелене на зърнени храни, глинени тежести за рибарски мрежи и др., пунически бронзови монети и др., които хвърлят обилна светлина върху живота и културата през втората половина на I хилядолетие

пр. н. е. в един пунически град.

На втория екип беше поставена задачата да продължи разкопките от миналата година в селището Clupea от римската епоха, върху чиито развалини днес се издига малкото рибарско градче Келибия. За голямо съжаление през последните години са били построени едно училище за подготовка на рибари и множество модерни вили покрай самия морски залив, с което са унищожени множество римски сгради с прекрасни многоцветни и черно-бели подови мозайки. Предмет на настоящата втора кампания беше тъкмо една такава просторна къща-вила, разположена в полите на възвишение, върху което се виждат масивните останки от пуническа крепост от V—IV в. пр. н. е. и солидните стени на римско-византийската крепост, построена върху нея и с поправки от времето на испанското и турското владичество над Тунис.

Разкопките се ръководеха от младия тунизийски археолог Абдел-мажид Еннабли, завеждащ Отдела за библиотеката, документацията и публикациите при Националния институт за археология и изкуства. Колективът беше по-многоброен, отколкото този, който работи в пуническият некропол. В него участваха археолози от Тунис, Франция, Мароко, Либия, Германската федерална република, България, Унгария и Чехословакия. Бяха сформирани няколко работни групи със свои научни ръководители, на които беше предоставено разкопването на отделни сектори и помещения от сградата. Това даде възможност да се приложат и покажат различните школи за провеждане на разкопки и да се видят предимствата на една или друга. По такъв начин беше обменен ценен опит между представи-

телите на археологията от отделните страни-участнички в международните разкопки при гр. Келибия. Прецизното и творческо приложение на стратиграфския метод и направените наблюдения по време на разкопките позволиха да се изяснят редица въпроси относно плана и устройството на разкопаната сграда, както и върху времето на нейното използване, преустройство и окончателно разрушаване и изоставяне. Откритите монети от края на IV в. н. е. от римски произход свидетелствуват за нападение, което е разрушило античното селище Clupea. Същият факт е констатиран и в римското селище Hadrumetum, дн. Сус, също на източното туниско крайбрежие на Средиземно море. Съпоставянето на археологическите данни с писмените извори може би ще даде отговор на този въпрос.

Сградата, която разкопахме, е ориентирана с надлъжната си ос в посока север—юг. Входът ѝ още не е открит, но трябва да се търсеразкопаната северна част. В същ-

ност през 1968 и 1969 г. са открити помещения в южната и източната част на жилището, разположени около вътрешен двор с перистил и градина. В южната част има пет просторни правоъгълни помещения, постлани с многоцветни подови мозайки, украсени с изображения на митологически същества, риби, животни, борба на петли, маски и разнообразни растителни орнаменти. Установени бяха два периода на оформяне на мозайчните подове: през първия период (вероятно от втората половина на II в.) мозайките са двуцветни с геометрически и растителни орнаменти (черни върху бял фон), а през втория период (вероятно времето на Северите) те са полихромни. Помещенията в източната част са служели за стопански нужди. Над тях се е издигала галерия. Окончателното разкриване на сградата ще стане през следващите кампании. Намерени са останки от по-късни строежи (V—VI в.) — каменни старохристиянски гробове и

● Обр. 2. Римският амфитеатър в гр. Ел Джем (III в.). Fig. 2. Amphithéâtre romain de la ville El-Djem (IIIe s.)

основи от сграда с неизяснено предназначение.

Терентът е терасовиден и разкопаната сграда заема една от терасите, като непосредствено на изток от нея върху по-висока тераса се виждат стените на друга съседна жилищна сграда, а върху по-ниската тераса на запад от въпросната сграда — друго жилище също с перистилен двор и многоцветни подови мозайки.

В пръстта над високата източна тераса се намират късове от амфори с гребенчата украса, които се отнасят към времето на византийското владичество над Тунис (VI в.).

През следобедните часове двата екипа обработваха материалите, придобити през деня, пишеха дневника на разкопките и се провеждаха дискусии върху разкопките, които засягаха както методически, така и научни проблеми. Тези разисквания позволиха на участниците да се запознаят по-отблизо с характера на римската провинциална култура в Северна Африка и по-специално в провинция Африка (дн. Тунис) и да я съпоставят със съвременната й култура в други части на Римската империя, например в самата Италия, в Галия, Испания, Германия, Панония, Мизия, Тракия и пр. Наред с общите черти на римската култура неизбежно са дали отражение местните условия на живот, културните традиции, вкусовете на робовладелското общество, различните школи от мозаистици и др. Прави силно впечатление масовото използване на мозайката било като под на помещения, било като покрития на старохристиянски гробници от IV—VI в. В това можахме да се убедим от научната екскурзия, която беше организирана по източното крайбрежие на Тунис и отчасти във вътрешността на страната.

Международният семинар беше много добре организиран от тунзийските археолози, които бяха създали благоприятни условия за провеждане на съвместни разкопки и за размяна на мнения по повдигнатите научни проблеми. Ползата от семинара беше двойка — за гостите и за домакините. Добитите резултати от разкопките на двата обекта ще бъдат обнародвани в сп. „Африка“, печатен орган на Националния институт за археология и изкуства, от който досега са излезли два тома (I — 1966 и II — 1968).

Накрая бих желал накратко да се спра върху организацията на археологическите изследвания в Тунис и на някои разкопки и музеи, които посетих по време на двуседмичния ми престой в Тунис.

Център на археологическите разкопки и проучвания е Националният институт за археология и изкуства при Държавния секретариат за култура и информация. Той е самостоятелен институт с финансова автономия. Състои се от четири отдела:

1. Център за археологически и исторически проучвания, който има за задача да организира и провежда разкопките в цялата република Тунис, да развива археологията и да координира научно-изследователската дейност по археология, история и история на изкуствата в страната. Към центъра е изградена комисия, начело на която стои генерален секретар.

От своя страна центърът има шест отдела: а) Отдел за праистория, б) Отдел за пуническа археология, в) Отдел за класическа археология и латинска епиграфика, г) От-

дел за ислямска археология (разкопки), д) Отдел за ислямска археология дизайн и архитектура) и е) Отдел за библиотека, документация и публикации.

Центърът издава споменатото по-горе сп. „Африка“.

2. Дирекция за историческите паметници и археологическите селища с основна задача да запазва и консервира националното археологическо и историческо наследство.

● Обр. 3. Римска мозайка от гр. Сус с изображения на Вергилий и музите: Клио отляво и Мелпомена отясно. Края на II — началото на III в. (сега в музея в гр. Сус). Fig. 3. Mosaïque romaine de la ville de Sousse représentant Virgile et les muses: Clio (à gauche) et Melpomène (à droite) de la fin du IIe s. — début du IIIe s. (actuellement au Musée de Sousse)

3. Дирекция на националните музеи, която се грижи за инвентаризиране, запазване и експониране на подвижните паметници на културата, съхранявани в музеите.

4. Център за изкуства и народни традиции, който има за задача да издирва, събира и проучва паметниците на етнографията (изкуства, художествени занаяти, обичаи, нрави и др.).

Националният институт за археология и изкуства се намира в столицата Тунис. Той е настанен в старинен замък в арабски стил в центъра на града.

За нас — българските археолози, голям интерес представляват публикациите на института, между които заслужава да се споменат: „Археологически атлас“, „Бележки и документи“ (Notes et documents — нова серия) и сп. „Африка“. Предвижда се излизането на отделни монографии, посветени на разкопките и проучванията на градове и забележителни паметници на културата. В първите две поредици се обнародват новооткрити старини в резултат на редовни разкопки или на спасителни разкопки. В отделна свезка са събрани всички римски мозайки, открити досега в римския град Hadrumetum (сега гр. Сус) на източното крайбрежие на Тунис на Средиземно море. Огромно е количеството на мозайките и на изображенията върху тях най-разнообразни сцени и орнаменти. Голяма част от мозайките днес се пазят в музея на гр. Сус, а друга част — в Националният музей Барло, на 6 км западно от гр. Тунис. В отделни свезки са публикувани откритията, главно римски подови и надгробни мозайки, от римския град Thysdrus (ан. гр. Ел Джем). Понастоящем там се провеждат много големи разкопки на римски сгради-частни вили, собственост на градската аристокрация, всяка от които е построена върху площ около 2000 кв. м. Обикновено това са сгради с вътрешен перистилен двор с градина. Наоколо са разположени представителните, жилищните и стопанските помещения. Всички помещения са постлани с многоцветни мозайки, които удивляват посетителя с фините кубчета, с богатия репертоар от сюжети (митологически, театрални и др.) и орнаменти (геометрически и особено растителни). Всяко помещение има характерна за предназначението му мозайка. През последните години тук е разкопан амфитеатър от I — II в., който предшества големия солиден амфитеатър от III в., издигащ се сега сред града. Последният много напомня Колизеума в Рим, но, раз-

бира се, далеч не може да се мери по големина с него. Той е сравнително добре запазен и консервиран. Проучвания се правят също така и върху некропола на римския град, който дава богати гробни инвентари (надписи на латински език, керамика, стъклени съдове, накити, монети и др.).

Близко до разкопките на римските жилища на аристокрацията се намира квартал, в който е живяло бедното пуническо население. Планът и архитектурата на жилищата в този квартал коренно се различават от тези на жилищата на богатите римски граждани. Те имат много общо с жилищата от пуническия период, който предшества римското владичество, обаче се отнасят към римското владичество.

До разкопките е построен нов музей, в който са пренесени по-важните мозайки, експонирани по стените или поставени на пода. Обаче по-голямата част от подовите мозайки се намира на първоначалното си място в самите вили.

Разкопки се правят на много места по източното крайбрежие особено във връзка с новото курортно строителство. Заслужава да споменем разкопките в Неаполис (сега Nabeul). Там също са разкрити жилища на заможни граждани от римската епоха, богато украсени с разнообразни подови многоцветни и черно-бели мозайки. Но особено внимание заслужават специалните работилници за осоляване и консервиране на риба и за приготвяване на специален сос от риби, който бил наливан в глинени амфори и експортиран в други градове и страни. Те са снабдени с различни по размери зидани вани-басейни, измазани отвътре с розова хоросанова мазилка, която съдържа ситен прах от печени тухли, свързани са с водопроводна и канализационна система. Занаятчийският квартал е разположен непосредствено до морския бряг.

В околностите на гр. Тунис, на 16 км североизточно от него, се издигат внушителните развалини на древния Картаген, основан от финикийците в 814 г. пр. н. е., близо два века след финикийската колония Утика. Тук са открити находки от много епохи: пуническа, римска, ранновизантийска и др. Обаче Картаген е преживял както времена на голям икономически и културен подем, така и времена на страшни разрушения. Днес покрай морския бряг стърчат монументалните останки на римската баня, състояща се от мъжко и женско отделение. Поразават погледа на посетителя високите монументални колони и коринтските ка-

пители, по-високи от човешки ръст. Картаген е терасовидно разположен с наклон към Средиземно море. Разкрити са множество жилища от римската епоха и гробници от ранновизантийската епоха. Обширен е римският театър, който днес, отчасти възстановен, се използва за модерни представления (напр. международни фестивали и др.). Обаче по-голямата част от Картаген не е още разкрита. Културният пласт е твърде дебел поради наклонения терасовиден характер на терена. Друга част днес е разрушена от морските вълни, съдба, известна и при други антични градове и селища, разположени покрай морски и речни брегове. Недалече от развалините се намира сградата на музея, в който се пазят някои находки от града.

Същинската съкровищница на паметниците на древните култури, цъфтели през хилядолетията и вековете в дн. Тунис, представя Националният музей Барло, основан в края на XIX в. (открит на 7 май 1888 г.). Той е вторият по богатства музей в Северна Африка след музея в Кайро (Обединена арабска република). Има 40 просторни и помалки зали. Тук най-добре се вижда смяната на културите и населението през праисторическата, пуническата, римската, византийската, арабската, испанската и турската епоха. Обаче най-внушителни са находките от пуническата, римската, византийската и арабската мюсюлманска епоха. В същност това е галерия на многоцветни мозайки от римските градове в Тунис. Заслужават внимание мозайките с изображения из живота в извънградските и селските вили през римската епоха. Прочута е мозайката, която изобразява вилата на едрия земевладелец Юлиус от края на IV — началото на V в., живял в Картаген. Тази мозайка и няколко други с подобен сюжет дават ясна представа за външния изглед и архитектурата на селските имения на заможните римски граждани, за живота в тях. Те често се използват от сегашните изследвачи на селския бит през римската и късноантичната епоха като прекрасни образци на архитектурата. Музеят Барло показва колко висока култура се е развила в границите на днешния Тунис, бившата римска провинция Африка, създадена от Цезар, култура, която съчетава местните черти с тези на романизацията и елинизацията.

Тунис е много интересна страна за българските археолози, защото там те могат да се запознаят с развитието на римската култура от 146 г. пр. н. е. до византийското вла-

дичество в 534 г., с градоустройството на градовете, с обществената и жилищната архитектура, с прекрасните мозайки от пуническо, римско и византийско време, с паметниците на изкуствата: скулптурата, стенописата, керамиката и др. Посухият климат е консервирал добре архитектурните и мозайчните паметници и днес те стоят на първона-

чалното си място и привличат хиляди туристи от цял свят. Големи грижи се полагат за заздравяването на недвижимите паметници на културата. Наред с първостепенните грижи за запазването и експонирането на мюсюлманската архитектура, представена от великолепни и богато украсени грамадни джамии и яки крепости, свързани с нацио-

налната история, не по-малки са усилията за разкриването, запазването и показването на културите на берберите (най-древното местно население), пуните (смесица на финикийците и местното население), римляните, византийците и др.

ТЕОФИЛ ИВАНОВ

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

БИБ	Българска историческа библиотека
ГМПО	Годишник на музеите в Пловдивски окръг
ГНМП	Годишник на Народния музей — Пловдив
ГПНБ	Годишник на Пловдивската народна библиотека
ГСУ ФЗФ	Годишник на Софийския университет. Факултет по западни филологии
ГСУ ФИФ	Годишник на Софийския университет. Философско-исторически факултет
ИАД	Известия на Археологическото дружество
ИАИ	Известия на Археологическия институт
ИИД	Известия на Историческото дружество
ИНМР	Известия на Народния музей — Русе
ИНМК (ИНМШ)	Известия на Народния музей — Шумен
ИОМВТ (ИОМТ)	Известия на Окръжния музей — Велико Търново
ИРАИК	Известия Русского археологического института в Константинополе
МИА СССР	Материали и исследования по археологии СССР
РП	Разкопки и проучвания на Народния археологически музей в София
АМ	Mitteilungen des Deutschen archäologischen Instituts. Athenische Abteilung
Ап. ép.	Année épigraphique
CIL	Corpus inscriptionum latinarum
ILS	Inscriptiones latinae selectae
JRS	The Journal of Roman Studies
MCA	Materiale și cercetări arheologice
ÖJh	Jahreshefte des Archäologischen Instituts in Wien
RA	Revue archéologique
RE	Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft

СТАТИИ

- Кирил Влахов — Етническата принадлежност на името *Мостич*, „чъргубиля при цар Симеон“ 1
Василка Герасимова — Разместване на римските помощни войски през II в. в Мизия и Дакия (по епиграфски паметници) 5

МАТЕРИАЛИ И СЪБОЩЕНИЯ

- Богдан Султов — Новооткрит керамичен център при с. Хотница от римската и старобългарската епоха 12
Тотю Тотев — Новооткрит мост на Тича във Върбишкия проход 25
Г. Табакова-Цанова и Л. Гетов — Могилни погребения от с. Тулово, Старозагорски окръг . 29
Г. Золотович и Ас. Попов — Изследвания върху съдържанието на съдовете от женско погребение от с. Тулово 41
Рачо Змеев — Кастелът Трансмариска 45
Е. елина Генова — Фигурен глинен съд от с. Байкал, Плевенски окръг 54
Стефан Дамянов — Надгробна могила при с. Староселка, Шуменски окръг 57
Димчо Аладжов — Находки от бронзовата епоха в Хасковския музей 63

ПРЕГЛЕД

- Теофил Иванов — Международен археологически семинар и проучвания на античната култура в Тунис 69

ARTICLES

- Kiril Vlahov* — Appartenance ethnique du nom *Mostiĉ*, „čărgubilja sous le règne du roi Simeon“ 5
Vasilka Gerasimova — Déplacement des troupes romaines auxiliaires au IIe s. en Mésie et en Dacie 11

MATÉRIAUX ET COMMUNICATIONS

- Bogdan Sultov* — Un centre de production de céramique nouvellement découvert près du village Hotnica de l'époque romaine et vieux-bulgare 24
Totju Totev — Un pont nouvellement découvert sur la Tiĉa dans le défilé de Vărbica, au Sud de Preslav 28
G. Tabakova-Canova et L. Getov — Tombes tumulaires du village Tulovo, dép. de Stara Zagora 40
G. Zolotoviĉ et Asen Popov — Recherches sur le contenu des vases d'une sépulture de femme du village Tulovo 45
Raĉo Zmeev — Le castel Transmarisca 53
Evelina Genova — Vase en argile figuré du village Bajkal, dép. de Pleven 56
Stefan Damjanov — Tombe tumulaire près du village Staroselka, dép. de Šumen 63
Dimĉo Aladžov — Trouvailles de l'âge du bronze au Musée de Haskovo 68

REVUE

- Teofil Ivanov* — Séminaire international d'archéologie et études de la civilisation antique en Tunisie 69

ГОДИШНО СЪДЪРЖАНИЕ

SOMMAIRE DE L'ANNÉE

УВОДНИ СТАТИИ

- * * * — 25 години българска археология . . . 1
Милчев, Атанас — Константин-Кирил Философ, създателят на славянската азбука и писменост 2

СТАТИИ

- Ангелов, Боню Ст. — За едно още неиздирено съчинение на Кирил Философ 2
Артамонов, М. И. — Етническата принадлежност и историческото значение на пастирската култура 3
Бояджиев, Стефан — Раннохристиянска църква край с. Голямо Белово, Пазарджишки окръг 3
Влахов, Кирил — Етническата принадлежност на името *Мостич*, „чъргубиля“ при цар Симеон“ 4

ÉDITORIAUX

- * * * — 25 ans d'archéologie bulgare 1
Milĉev, Atanas — Constantin-Cyrille le Philosophe, le créateur de l'alphabet et des lettres slaves 2

ARTICLES

- Angelov, Bonju St.* — Sur un ouvrage inconnu de Cyrille le Philosophe 2
Artamonov, M. I. — Appartenance ethnique et importance historique de la culture dite de „Pastirskoe“ 3
Bojadziev, Stefan — L'Église paléochrétienne près du village de Goljamo Belovo, dép. de Pazardžik 3
Vlahov, Kiril — Appartenance ethnique du nom *Mostiĉ*, „čărgubilja sous le règne du roi Simeon“ 4

<i>Герасимова, Василка</i> — Разместване на римските помощни войски през II в. в Мизия и Дакия (по епиграфски паметници) . . .	4
<i>Данов, Христо М.</i> — Характер и значение на гръцката колонизация по западния бряг на Черно море	1
<i>Дончева-Петкова, Людмила</i> — Технология на раннославянската и старобългарската битова керамика (края на VI—X в.)	2
<i>Надписът върху кръглия печат от Караново</i> — най-древната писменост в Европа	1
<i>Миков, Васил</i> — Данните на праисторията	1
<i>Георгиев, Георги Ил.</i> — Датировка и сравнение с други подобни печати	1
<i>Георгиев, Владимир И.</i> — Писмените знаци върху печата от Караново	1
<i>Юрукова, Йорданка</i> — Характер и развитие на византийското монетосечене (VI—X в.) . .	3

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

<i>Аладжов, Димчо</i> — Находки от бронзовата епоха в Хасковския музей	4
<i>Антонова, Вера и Стефан Дамянов</i> — Материали от сондажни проучвания в Плиска . .	2
<i>Въжарова, Живка и Димитър Златарски</i> — Средновековно селище и некрополи в гр. Дългопол, Варненски окръг	3
<i>Генова, Евелина</i> — Фигурен глинен съд от с. Байкал, Плевенски окръг	4
<i>Гетов, Людмил</i> — Тракоримски могилни погребения от Казанлъшко	1
<i>Дамянов, Стефан</i> — Надгробна могила при с. Староселка, Шуменски окръг	4
<i>Детев, Петър и Росица Бачкова-Морева</i> — Разкопки на праисторическото селище при с. Руен, Пловдивски окръг	1
<i>Джамбазов, Николай</i> — Раннопалеолитни находки край гр. Никопол	2
<i>Димитрова, Александра</i> — Камей с женски портретни изображения от първата половина на III в. на н. е.	2
<i>Змеев, Рачо</i> — Кастелът Трансмариска	4
<i>Золотович, Георги и Асен Попов</i> — Изследвания върху съдържанието на съдовете от женско погребение от с. Тулово	4
<i>Иванов, Теофил</i> — Перфокартотеката — метод за научна обработка на археологически материал и литература	3
<i>Катинчаров, Румен</i> — Неолитна мраморна фигурка от гр. Казанлък	2
<i>Ковачева-Ножарова, Мери</i> — Резултати от археомагнитните изследвания на археологически материали от България	1
<i>Маргос, Ара</i> — За новооткрития старобългарски надпис от Шуменската крепост	1
<i>Милчев, Атанас и Стефка Ангелова</i> — Разкопки и проучвания в м. „Калето“ при с. Нова Черна, Силистренски окръг	3
<i>Овчаров, Димитър</i> — Вила рустика до с. Могилец, Търговищко	1
<i>Петров, Тома</i> — Презвитерият на църквата „Св. Климент“ в Месемврия	3
<i>Султов, Богдан</i> — Новооткрит керамичен център при с. Хотиница от римската и старобългарската епоха	4

<i>Gerasimova, Vasilka</i> — Déplacement des troupes romaines auxiliaires au II ^e s. en Mésie et en Dacie	4
<i>Danov, Hristo M.</i> — Caractère et importance de la colonisation grecque sur le littoral occidental de la mer Noire	1
<i>Doncheva-Petkova, Ljudmila</i> — Technologie de la céramique domestique vieux-slave et vieux bulgare (fin du VI—Xe s.)	2
<i>L'inscription du sceau de Karanovo</i> — la plus ancienne écriture d'Europe	1
<i>Mikov Vasil.</i> Les données de la préhistoire	1
<i>Georgiev, Georgi Il.</i> — Datation et comparaison avec d'autres sceaux similaires . .	1
<i>Georgiev, Vladimir I.</i> — Les signes d'écriture du sceau de Karanovo	1
<i>Jurakova, Jordanka</i> — Caractère et évolution de la frappe des monnaies byzantines (VI—Xe s.)	3

MATÉRIAUX ET COMMUNICATIONS

<i>Aladžov, Dimčo</i> — Trouvailles de l'âge du bronze au Musée de Haskovo	4
<i>Antonova, Vera et Stefan Damjanov</i> — Matériaux recueillis au cours des recherches et des sondages effectués à Pliska	2
<i>Văžarova, Živka et Dimitar Zlatarski</i> — Site médiéval et nécropoles de Dălgopol, dép. de Varna	3
<i>Genova, Evelina</i> — Vase en argile figuré du village Bajkal, dép. de Pleven	4
<i>Getov, Ljudmil</i> — Sépultures tumulaires thraco-romaines de la région de Kazanlăk	1
<i>Damjanov, Stefan</i> — Tombe tumulaire près du village Staroselka, dép. de Šumen	4
<i>Detev, Petăr et Rosica Bačkova-Moreva</i> — Le site préhistorique du village Ruen, arr. de Plovdiv	1
<i>Džambazov, Nikolaj</i> — Trouvailles du Paléolithique ancien près de Nikopol	2
<i>Dimitrova Alexandra</i> — Camées à portraits de femme de la première moitié du III ^e s. de n. è.	2
<i>Zmëev, Račo</i> — Le castel Transmarisca	4
<i>Zolotovič, Georgi et Asen Popov</i> — Recherches sur le contenu des vases d'une sépulture de femme du village Tulovo	4
<i>Ivanov, Teofil</i> — Le fichier à cartes perforées en tant que méthode de traitement scientifique du matériel et de la littérature archéologique	3
<i>Katinčarov, Rumen</i> — Figurite en marbre du Néolithique de la ville de Kazanlăk	2
<i>Kovačeva-Nožarova, Meri</i> — Résultats des recherches archéomagnétiques des matériaux archéologiques de Bulgarie	1
<i>Margos, Ara</i> — Sur l'inscription vieux-bulgare nouvellement découverte dans la forteresse de Šumen	1
<i>Milčev, Atanas et Stefka Angelova</i> — Fouilles et recherches au lieu-dit „Kaleto“ près du village Nova Černa, dép. de Silistra	3
<i>Ovčarov, Dimităr</i> — Villa rustica près du village Mogilec, région de Tărgoviște	1
<i>Petrov, Toma</i> — Le présbytère de l'église „St. Clément“ de Mesembria	3
<i>Sultov, Bogdan</i> — Un centre de production de céramique nouvellement découvert près de	4

Табакова-Цанова, Гургана и Людмил Гетов— Могилни погребения от с. Тулово, Старо- загорски окръг	4	29
Тотев, Тотю — Новооткрит мост на Тича във Върбишкия проход	4	25

du village Hotnica de l'époque romaine et vieux-bulgare	4	12
Tabakova-Canova, Gergana et Ljudmil Getov— Tombe tumulaires du village Tulovo, dép. de Stara Zagora	4	29
Totev, Totju — Un pont nouvellement décou- vert sur la Tiča dans le défilé de Vărbica, au Sud de Preslav	4	25

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Герасимов, Тодор — Сборник Преслав, I, Со- фия, 1968, 181 стр.	2	68
Гочева, Златозара — В. Д. Блаватский, Антич- ная полевая археология, изд. „Наука“, Мос- ква, 1966 г., 106 стр. и 91 илюстр.	1	63
Иванов, Теофил — Tabula Imperii Romani . . .	1	62

CRITIQUES ET OUVRAGES RÉCENSÉS

Gerasimov, Todor — Сборник Преслав, I, Со- фия, 1968, 181 стр.	2	68
Gočeva, Zlatozara — В. Д. Блаватский, Антич- ная полевая археология, изд. „Наука“, Мос- ква, 1966 г., 106 стр. и 91 илюстр.	1	63
Ivanov, Teofil — Tabula Imperii Romani . . .	1	62

ПРЕГЛЕД

Георгиев, Георги Ил. — Международен симпо- зиум по методология и теория в археоло- гическата интерпретация	2	70
Геров, Борис — Осемдесет години „L'Année épigraphique“	3	72
Иванов, Теофил — Международен археологи- чески семинар и проучвания на античната култура в Тунис	4	—
Иванов, Теофил — Работно съвещание на ко- мисията за Табула империи романи	1	69
Кънчев, Кънчо — XIV национална археологи- ческа конференция в гр. Силистра	3	78
Милчев, Атанас — Симпозиум на Междуна- родния съюз по славянска археология в гр. Майсен, ГДР	1	70
Михайлов, Стамен — Археологически извори на европейската цивилизация	1	66
Симеонова, Хенриета и Живка Велкова — Международен симпозиум за етногенезиса на балканските народи в гр. Пловдив	3	74

REVUE

Georgiev, Georgi Il. — Symposium international de méthodologie et de la théorie d'interpré- tion archéologique	2	70
Gerov, Boris — Le 80 ^e anniversaire de „l'Année épigraphique“	3	72
Ivanov, Teofil — Séminaire international d'ar- chéologie et études de la civilisation anti- que en Tunisie	4	69
Ivanov, Teofil — Séance de travail de la Com- mission de la Tabula Imperii Romani	1	69
Kăncev, Kăncô — La XIV ^e conférence nationale archéologique à Silistra	3	78
Milcev, Atanas — Symposium de l'Union inter- nationale de l'archéologie slave à Meis- sen, RDA	1	70
Mihajlov, Stamen — Sources archéologiques de la civilisation européenne	1	66
Simeonova, Henrieta et Živka Velkova — Sym- posium international sur l'ethnogenèse des peuples balkaniques à Plovdiv	3	74

КНИГОПИС

Балканска, Ана	1	73
Балканска, Ана	2	72

BIBLIOGRAPHIE

Balkanska, Ana	1	73
Balkanska, Ana	2	72

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

ДИМИТЪР П. ДИМИТРОВ (гл. редактор), НИКОЛАЙ ДЖАМБАЗОВ,
ТЕОФИЛ ИВАНОВ (секретар), АТАНАС МИЛЧЕВ, СТАМЕН МИХАЙЛОВ,
СТАНЧО СТАНЧЕВ ВАКЛИНОВ (зам.-гл. редактор)

Адрес на редакцията

Археологически институт и музей при БАН, бул. Стамболийски 2, София Ц. Тел. 88-24-05 и 88-24-06

Адрес на администрацията

Издателство на БАН, София 13, кв. Гео Милев, ул. 36, бл. VI. Тел. 72-44-21

Технически редактор Ив. Атанасова

Коректор Анета Христова

Дадена за набор на 3. XII. 1969 г. Подписана за печат на 20. II. 1970 г. Печатни коли 9,75 Издателски коли 8,09
Формат на хартията 59×84/8 Изд. индекс 3918 Тираж 1400 Поръчка 60 Отделна книжка 1,40 лв. Годишен абонамент 5 лв.
Набрана и отпечатана в печатницата на Издателството на Българската академия на науките

20203

ЦЕНА 1,40 ЛВ.